



รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการ

“ชนชายแดนกับความหลากหลายของระบบความเชื่อ:
การช่วงชิงพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ และการครอบงำเชิงสัญลักษณ์”

โดย

ศาสตราจารย์ ดร.ยศ สันตสมบัติ

สัญญาเลขที่ RDG5610040

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการ

“ชนชายแดนกับความหลากหลายของระบบความเชื่อ:
การชั่งชั่งพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ และการครอบงำเชิงสัญลักษณ์”

ศาสตราจารย์ ดร.ยศ สันตสมบัติ

ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา

คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

สนับสนุนโดย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย สกว.

สารบัญ

บทสรุปผู้บริหาร	
บทคัดย่อ ภาษาไทย	i
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ii
บทสังเคราะห์ “ชายแดนกับความหลากหลายของระบบความเชื่อ: การช่วงชิงพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ และการครอบงำเชิงสัญลักษณ์”	1-41
บทสรุป	42-45
บรรณานุกรม	46-51

บทสรุปสำหรับผู้บริหาร

ความเชื่อทางศาสนาเป็นสิ่งที่เราพบเห็นได้ในทุกสังคมตลอดมาทุกยุคทุกสมัย ศาสนาอาจจัดว่าเป็นวัฒนธรรมทางนามธรรมที่มีผลต่อการสร้างวัฒนธรรมทางรูปธรรม การบวงสรวงบูชาหรือพิธีกรรมเป็นการ “เปิดพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์”(Sacred space)แยกออกจากพื้นที่ธรรมดาสามัญหรือโลกียะ (profane/secular) พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์เป็นพื้นที่แห่งการครอบงำเชิงสัญลักษณ์ ซึ่งผลิตซ้ำความเชื่อทางศาสนาและทำให้องค์กรทางศาสนากลายเป็นสถาบันทางสังคมที่ผูกขาดสิทธิอำนาจในการตีความศีลธรรม และมีความใกล้ชิดกับสถาบันการเมืองในแง่ของการสร้างความชอบธรรมในการปกครองเหนือราษฎร ศาสนาและความเชื่อสร้างความเป็นหนึ่งเดียวระหว่างผู้มีศรัทธาเดียวกัน และกีดกันคนนอกออกจากพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ศาสนาจึงเป็นบ่อเกิดของการจัดระเบียบทางสังคม และเป็นสาเหตุของความขัดแย้งไปพร้อมกัน

ชุมชนชายแดนเป็นพื้นที่รอยต่อของอารยธรรมที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรม กลุ่มชาติพันธุ์ และระบบความเชื่อมาแต่ในอดีต การขยายอำนาจของลัทธิอาณานิคมในช่วงศตวรรษที่ 18 การต่อสู้เรียกร้องเอกราช และก่อร่างสร้างตัวของรัฐชาติช่วงต้นศตวรรษที่ 20 ไปจนถึงช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ตลอดจน การอ้างอธิปไตยเหนือดินแดน และการขยายอำนาจควบคุมเหนือพื้นที่ของกลไกรัฐ เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการที่รัฐชาติสร้างพรมแดนแห่งอำนาจซ้อนทับลงไปบนพรมแดนทางวัฒนธรรมและพรมแดนทางชาติพันธุ์ที่ดำรงอยู่ก่อนการสถาปนารัฐชาติ พื้นที่ชายแดนมากมายหลายแห่งที่เคยเป็นพื้นที่แห่งการปะทะสังสรรค์ทางวัฒนธรรมและศูนย์กลางการค้า กลายเป็นพื้นที่แห่งความขัดแย้งและสงครามกลางเมือง เป็นที่ตั้งของกองกำลังมากมายหลายกลุ่ม เป็นแหล่งเศรษฐกิจนอกระบบ แหล่งค้ายาเสพติด เส้นทางการค้ามนุษย์ ทางผ่านของผู้อพยพลี้ภัยและแรงงานข้ามชาติ ชุมชนชายแดนถูกเบียดขับให้กลายเป็นชุมชนชายขอบ ด้อยอำนาจและถูกควบคุมอย่างเข้มข้นโดยกลไกรัฐ

ความขัดแย้งทางการเมืองและความรุนแรงส่งผลให้ชุมชนชายแดนมากมายหลายแห่งกลายเป็นแหล่งรวมของผู้อพยพลี้ภัย เคลื่อนกล่นไปด้วยความอดอยากหิวโหย ความลุ่มดอนแห่งชีวิตและความทุกข์ทางสังคมในรูปแบบต่างๆ ลัทธิพิธีภายใต้ศาสนาและระบบความเชื่อต่างๆ เคลื่อนไหวอย่างคึกคักผ่านองค์กรเผยแผ่ศาสนาแบบใหม่ๆ ที่เน้นการโฆษณาประชาสัมพันธ์ให้คนกลับใจหันมาหาศาสนาของตน และองค์กรแบบเดิม เช่น วัด โบสถ์และมัสยิด ที่จัดกิจกรรมในรูปแบบต่างๆ เพื่อตอบสนองต่อความต้องการทางจิตใจที่เพิ่มขึ้นของชนชายแดน การขยายตัวของการช่วงชิงพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ระหว่างศาสนา

ต่างๆ รวมทั้งการช่วงชิงภายในศาสนาเดียวกัน ทำให้เราพบเห็นปฏิบัติการทางศาสนาและพิธีกรรมในรูปแบบต่างๆ ที่มุ่งสร้างประวัติศาสตร์ท้องถิ่นผ่านเรื่องเล่าแบบใหม่ สร้างความหมายให้กับตัวตนและอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ ตลอดจนสร้างชุมชนจินตนาการแบบใหม่ๆ เพื่อเป็น “พื้นที่แห่งความหวัง” (Space of hope) โดยมีปฏิสัมพันธ์หลากหลายรูปแบบกับการครอบงำเชิงสัญลักษณ์ของรัฐ

ชุดโครงการวิจัยนี้ เป็นความพยายามที่จะทำความเข้าใจกับกระบวนการช่วงชิงพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ และการครอบงำเชิงสัญลักษณ์ในพื้นที่ต่างๆ โดยเฉพาะพื้นที่ชายแดนที่มีความหลากหลายของระบบความเชื่อโดยมีคำถามของการวิจัยร่วมกันดังต่อไปนี้

1. ท่ามกลางความหลากหลายของระบบความเชื่อและการช่วงชิงพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ผู้คนแต่ละกลุ่มที่ประกอบเป็นชุมชนชายแดน ซึ่งต่างถูกเบียดขับด้วยความขัดแย้งและปัญหาทางเศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรม และการเมือง ทำการสร้างชุมชนจินตนาการและ “พื้นที่แห่งความหวัง” ที่แตกต่างกันอย่างไร
2. ชุมชนที่มีความเชื่อแตกต่างกันเหล่านี้สามารถดำรงอยู่ร่วมกันอย่างสันติได้ ภายใต้เงื่อนไขปัจจัยอะไร
3. พหุวัฒนธรรมและความหลากหลายของระบบความเชื่อในชุมชนชายแดน มีปฏิสัมพันธ์สอดคล้องหรือตอบโต้ต่อการครอบงำเชิงสัญลักษณ์จากรัฐชาติอย่างไร

ชุดโครงการนี้ประกอบไปด้วยโครงการวิจัยทั้งสิ้น 8 โครงการด้วยกัน คือ

1. การจัดระเบียบพื้นที่ชายแดน: การเปลี่ยนผ่านของอำนาจศักดิ์สิทธิ์สู่การจัดระเบียบประชาชน โดย จามะรี เชียงทอง
2. การสร้างสันติภาพในสังคมพหุลักษณะทางศาสนาชาติพันธุ์: กรณีศึกษาชุมชนมุสลิมในภาคเหนือของประเทศไทย โดย สุชาติ เศรษฐมาลินี
3. ปฏิบัติการทางศาสนากับการเมืองวัฒนธรรมจีนบริเวณชายแดนภาคเหนือของไทย โดย อรัญญา ศิริผล
4. การช่วงชิงพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์และการครอบงำเชิงสัญลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ลาหู่ในบริเวณชุมชนชายแดนไทย-พม่า โดย อริยา เศวตามร์
5. สังคมพหุลักษณะ: ศาสนา การช่วงชิงพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์และการสร้างอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนชาติพันธุ์ในชายแดนไทย-พม่า โดย เสถียร ฉันทะ

6. การสร้างพื้นที่แห่งความหวังในขบวนการเคลื่อนไหวภาคประชาชนอีสาน โดย วิเชียร อันประเสริฐ
 7. การสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์กับการต่อสู้ทางวัฒนธรรมของชนกะเหรี่ยงในพม่า: กรณีศึกษาชาวกะเหรี่ยงเมืองพะอาน ชายแดนไทย-พม่า โดย วินัย บุญสี และ
 8. การสร้างพื้นที่ทางสังคมของร่างทรงกระเทยผ่านการช่วงชิงพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ โดยกิงแก้ว ทิศตั้ง
- โครงการวิจัยนี้มีข้อค้นพบสำคัญๆ 5 ประการดังต่อไปนี้ คือ

ประการแรก ชายแดนเป็นพื้นที่แห่งความหลากหลายทางวัฒนธรรมและความเชื่อทางศาสนา การสร้างและช่วงชิงความหมายของวัฒนธรรมและศาสนาดำเนินไปอย่างคึกคัก ในพื้นที่ชายแดนที่เราศึกษา งานวิจัยหลายชิ้นมีข้อค้นพบตรงกันว่า การขยายตัวของตลาดและระบบเงินตรา หรือจิตวิญญาณของทุนนิยม เป็นเงื่อนไขปัจจัยสำคัญทำให้ระบบความเชื่อและขบวนการศาสนาเฟื่องฟู ทั้งในรูปของการทรงเจ้าเข้าผีที่มาพร้อมกับการขยายตัวของความทันสมัยและความเป็นเมืองของลำปาง หรือในรูปของขบวนการศาสนาเพื่อฟื้นฟูพลังท่ามกลางวิกฤตทางสังคมวัฒนธรรมในกรณีของกะเหรี่ยงและลาหู่

ประการที่สอง การศึกษากลุ่มร่างทรงกระเทยในจังหวัดลำปาง ทำให้เราค้นพบประเด็นที่น่าสนใจอย่างน้อยสองประการด้วยกัน ประการแรก พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์หรือพื้นที่พิธีกรรมมีการปรับเปลี่ยนไปภายใต้เงื่อนไขของความทันสมัยและการปรับตัวจากสังคมชนบทไปสู่สังคมกึ่งเมืองกึ่งชนบท ภายใต้พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ปรับรูปนี้เอง ที่เรามองเห็นการปะทะประสานของอุดมการณ์ความเชื่อที่หลากหลายและยืดหยุ่น อุดมการณ์ความเชื่อเดิม คือ ผีปู่ย่าหรือผีบรรพชนข้างแม่ ซึ่งเป็นหลักการเชิงโครงสร้างรองรับอำนาจของระบบมาตาลายและบทบาทของผู้หญิงในฐานะแกนกลางของระบบเครือญาติ การครอบครองที่ดิน และความสัมพันธ์ทางการผลิต เริ่มลดทอนบทบาทความสำคัญลงไปพร้อมกับผีอาณาบริเวณ (territorial spirits) รูปแบบอื่นๆ ที่เน้นการปกป้องรักษาขอบเขตพื้นที่ชัดเจน เมื่อการทำมาหากินและอาชีพเปลี่ยนแปลงไปสู่การทำงานรับจ้างและค้าขายมากขึ้น เกิดการเคลื่อนไหวของผู้คนและการปรับตัวสู่ความเป็นเมืองมากขึ้น ผีได้รับการปรับเปลี่ยนความหมายจากอุดมการณ์เดิมในสังคมชนบทที่ให้ความสำคัญกับสายตระกูลทางแม่ มาสู่บริบทของความเป็นเมืองที่ให้ความสำคัญกับการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตและการทำมาหากินในรูปแบบใหม่ๆ ที่หลุดจากการควบคุมของผู้คนในท้องถิ่นมากขึ้น พรหมแดนทางเพศที่เริ่มพรวนมากขึ้นประกอบกับร่างทรงหญิงเริ่มมีน้อยลง เปิดโอกาสให้กะเทย

สามารถฉายใช้จิตของสตรีเพศแทรกตัวเข้ามา มีบทบาทของการเป็นลูกสาวเข้าไปดำรงสถานะร่างทรง
พ่อนผีปู่ย่า ในขณะเดียวกัน การขาดแคลนผู้สืบทอดการเป็นร่างทรงผีเจ้านาย ยังทำให้กะเทยสามารถ
ตีตลาดเข้ามาช่วงชิงพื้นที่พิธีกรรมแบบนี้เพิ่มขึ้นเช่นเดียวกัน ประการที่สอง ทักษะในการจัดงานพิธีให้
สอดคล้องกับบริบทของสังคมเมืองที่เป็นธุรกิจการค้ามากขึ้น ทำให้ร่างทรงกะเทยตอบสนองต่อการ
ปรับเปลี่ยนพิธีกรรมสู่ผลประโยชน์และความต้องการใหม่ๆ ดังเช่น การจัดพ่อนผีในโรงแรมหรู เป็นต้น
กลุ่มร่างทรงกะเทยยังปรับตัวเข้ากับบริบทของเมือง ผ่านการสร้างองค์กรทางสังคมในระดับเหนือกว่า
ปัจเจก เช่น มูลนิธิ เพื่อใช้เป็นสถานที่จัดงานพ่อนผี ไปพร้อมกับการเป็นพื้นที่จัดกิจกรรมสาธารณกุศล
และกิจกรรมทางสังคมที่สำคัญของจังหวัด ความสามารถในการปรับตัวเข้าสู่บริบทของเมือง ทำให้ร่าง
ทรงกะเทยสามารถสร้างสถานะทางสังคมชุดใหม่ๆ เช่น อาจารย์ ผู้จัดงานพิธีขนาดใหญ่ ผู้อุปถัมภ์
พระพุทธศาสนา ผู้ประกอบกิจการสำคัญสำคัญของจังหวัด เป็นต้น ร่างทรงกะเทยจึงใช้การช่วงชิง
ความหมายของพื้นที่พิธีกรรมในการปรับเปลี่ยนสถานะของปัจเจกและกลุ่ม สู่การสร้างองค์กรและการ
ยอมรับของสังคมมากขึ้น การเป็นร่างทรงผู้มีชื่อเสียง มีลูกศิษย์และเครือข่ายทางสังคมและองค์กร ทำ
ให้ร่างทรงกะเทยปรับเปลี่ยนจากผู้ถูกตีตราทางสังคม (social stigma) ดำเนินชีวิตด้วยความเปราะบาง
มาสู่ผู้มีบทบาทสำคัญในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ไม่ว่าจะเป็นการบวงสรวงเสาหลักเมือง พระธาตุคอยมั่งงำคำ
และประตูปา เป็นต้น ซึ่งนำไปสู่ชื่อเสียงในแวดวงธุรกิจและการยอมรับจากสังคมมากขึ้น

ประการที่สาม สภาวะวิกฤตทางสังคมวัฒนธรรมและการเมือง เป็นเหตุปัจจัยสำคัญนำไปสู่
การหวนคืน พื้นพลัง และ/หรือการปรับเปลี่ยนความเชื่อทางศาสนา เพื่อสร้างชุมชนจินตนาการและ
พื้นที่แห่งความหวังขึ้นใหม่ท่ามกลางวิกฤต ขบวนการพื้นพลังความเชื่อในศาสนา เป็นการตอบโต้
ต่อรองเชิงสัญลักษณ์จากการครอบงำของพลังจากภายนอก โดยเฉพาะจากเจ้าหน้าที่รัฐที่มักละเมิด
ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์และตีตราประณามชนชายขอบ การรื้อฟื้นประเพณีความเชื่อเดิม หรือการรับ
ความเชื่อใหม่ หรือการผสมผสานความเชื่อเดิมและใหม่เข้าด้วยกัน สะท้อนการปรับเปลี่ยนภาพลักษณ์
ใหม่ในการดำรงอยู่ภายใต้รัฐไทยในสภาวะสมัยใหม่

ประการที่สี่ ธรรมชาติของชายแดน คือ การเป็นสังคมพหุลักษณะ มีความหลากหลายของกลุ่ม
ชาติพันธุ์ที่ดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันมาเนิ่นนานหลายชั่วอายุคน การเรียนรู้ที่จะก้าวข้ามพรมแดนทางศาสนา
และชาติพันธุ์และพัฒนาารูปแบบของปฏิสัมพันธ์ข้ามกลุ่มภายใต้ความเคารพในความแตกต่างนำไปสู่
ความเข้าใจผู้อื่น การสร้างอัตลักษณ์ท้องถิ่น และการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจปัญหาของชุมชนร่วมกัน
ทำให้เกิดเอกภาพในความแตกต่างหลากหลายได้ เงื่อนไขปัจจัยประการหนึ่งที่ทำให้การผสมผสานของ

ศาสนาต่างๆ ดำเนินไปโดยมีความขัดแย้งและความรุนแรงค่อนข้างน้อย เป็นเพราะชุมชนศาสนาต่างๆ มีความยืดหยุ่น หลีกเลียงคำสอนสุดโต่ง และเปิดพื้นที่ให้ระบบความเชื่ออื่นๆ พอสมควร การเข้ามาของอภิมหาศาสนาต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นฮินดู พุทธ อิสลามและคริสต์ในช่วงเวลาต่างๆ จึงมิได้ทำให้เกิดการสถาปนาอำนาจครอบงำเชิงสัญลักษณ์เหนือความเชื่อท้องถิ่นอย่างเบ็ดเสร็จสมบูรณ์ แต่กลับผนวก ดูดซับ ผสมผสานกับความเชื่อท้องถิ่นจนกลายเป็นระบบความเชื่อพันธุ์ผสม

ประการที่ห้า การฟื้นฟูพลังทางสังคมวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ เมื่อเผชิญหน้ากับสภาวะวิกฤตทำให้เราเห็นได้ชัดเจนขึ้นว่า ในสภาวะวิกฤตทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ด้วยเงื่อนไขปัจจัยของการเปื้อนเปื้อนครอบงำจากพลังภายนอก ความเป็นชาติพันธุ์อาจมีพลังไม่เพียงพอที่จะรวบรวมผู้คนเพื่อเผชิญหน้ากับความเปลี่ยนแปลงได้ ภายใต้สภาวะเช่นนี้ เราจึงพบว่ากลุ่มชาติพันธุ์หรือชนชายขอบต้องอาศัยการหนุนเสริมจากขบวนการทางศาสนาเข้ามาช่วยกอบกู้ เสริมพลัง เพื่อปลดปล่อยมนุษย์ไปสู่เสรีภาพ โดยการสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์เพื่อเป็นพื้นฐานของจินตนาการหรือความหวังว่าชีวิตคงดีขึ้นในอนาคต

ท่ามกลางสภาวะวิกฤติทางสังคมวัฒนธรรม ความเป็นชาติพันธุ์ไม่มีพลังเพียงพอจะกอบกู้ พื้นพลัง และเยียวยาสังคมได้ การใช้ความเป็นชาติพันธุ์เป็นฐานของกองกำลังต่อต้านอำนาจรัฐส่วนกลางนำไปสู่ความรุนแรงอย่างไม่รู้จบสิ้น ชุมชนมากมายหลายแห่งเริ่มเรียนรู้จากบทเรียนราคาแพงในช่วงหลายสิบปีที่ผ่านมาว่า บาดแผลจากสงครามและความทุกข์ทางสังคมไม่อาจเยียวยาได้โดยสืบสานความรุนแรง ขบวนการศาสนาในรูปแบบใหม่ๆ เริ่มก่อตัวขึ้น การช่วงชิงความหมายเชิงสัญลักษณ์จากการรวมตัวทางชาติพันธุ์บนการสร้างความเป็น “คนอื่น” ให้กับคนนอก เริ่มเปลี่ยนมาสู่การปรับตัวในมิติทางศาสนาและจิตวิญญาณโดยเปิดรับผู้อื่นมากขึ้น การนำเอาหลักธรรมคำสอนทางศาสนามาผนึกร่างกับความเป็นชาติพันธุ์ กลายเป็นมรรคาแห่งการเสริมพลัง เพื่อปลดปล่อยมนุษย์ไปสู่เสรีภาพในลักษณะของเทววิทยาแห่งการปลดปล่อย การตีความเทววิทยาแห่งการปลดปล่อยในลักษณะของความสัมพันธ์ระหว่างความศักดิ์สิทธิ์กับเสรีภาพของมนุษย์ ทำให้เทววิทยาแห่งการปลดปล่อยมิได้จำกัดอยู่แต่เฉพาะศาสนาคริสต์เท่านั้น แต่เชื่อมโยงไปถึงระบบความเชื่อของท้องถิ่นในหลากหลายรูปแบบ ที่ถูกนำมาใช้เป็นพื้นฐานของการต่อสู้เพื่อเสรีภาพจากความรุนแรงและความทุกข์ทางสังคมจากสภาวะไร้ความมั่นคงและวิกฤตทางวัฒนธรรม วิธีคิดแบบใหม่และปฏิบัติการแบบใหม่ก่อรูปขึ้นเพื่อตอบ สอนต่อความท้าทายใหม่ๆ ที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงและการพัฒนาที่ผลักดันให้คนบางกลุ่มด้อยสิทธิ ไร้อำนาจและถอยร่นสู่ความเป็นชายขอบของสังคม ขบวนการศาสนาใหม่ๆ จำนวนมากใน

พื้นที่ชายแดน วางอยู่บนแนวคิดที่อาจเรียกว่า “เทววิทยาแห่งการปลดปล่อย” มนุษย์ไปสู่เสรีภาพ และ
สร้างพื้นที่แห่งความหวังแต่อนาคต

บทคัดย่อ

“ชายแดนกับความหลากหลายของระบบความเชื่อ:
การช่วงชิงพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ และการครอบงำเชิงสัญลักษณ์”

โครงการวิจัยนี้ เป็นความพยายามที่จะทำความเข้าใจกับความหลากหลายของระบบความเชื่อ และลัทธิพิธีทางศาสนา กระบวนการช่วงชิงพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ และการครอบงำเชิงสัญลักษณ์ในพื้นที่ต่างๆ โดยเฉพาะพื้นที่ชายแดนโดยเน้นการทำความเข้าใจกับการปรับตัวของชนชายแดนและประชาชนในพื้นที่ต่างๆ โดยอาศัยความเชื่อทางศาสนาและพิธีกรรม ตลอดจนศึกษาเงื่อนไขปัจจัยที่ส่งผลให้ความหลากหลายทางศาสนาสามารถดำรงอยู่ร่วมกันได้โดยสันติและ/หรือ สร้างความขัดแย้งให้เกิดขึ้น เพื่อช่วยให้เราสามารถทำความเข้าใจกับการเปลี่ยนแปลง และการปรับตัวของชนชายแดน เพื่อเรียนรู้และนำเสนอการตีความศาสนสัมพันธ์ในแง่มุมที่หลากหลายแก่สาธารณชน รวมทั้งการถอดบทเรียนเพื่อสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับความขัดแย้งระหว่างศาสนาและกลุ่มชาติพันธุ์ที่เกิดขึ้นและดำเนินไปในปัจจุบันว่ามีเงื่อนไขปัจจัยอย่างไร

Abstract

“Borderland and Diversity of Belief Systems: Contested Sacred Space and Symbolic Domination”

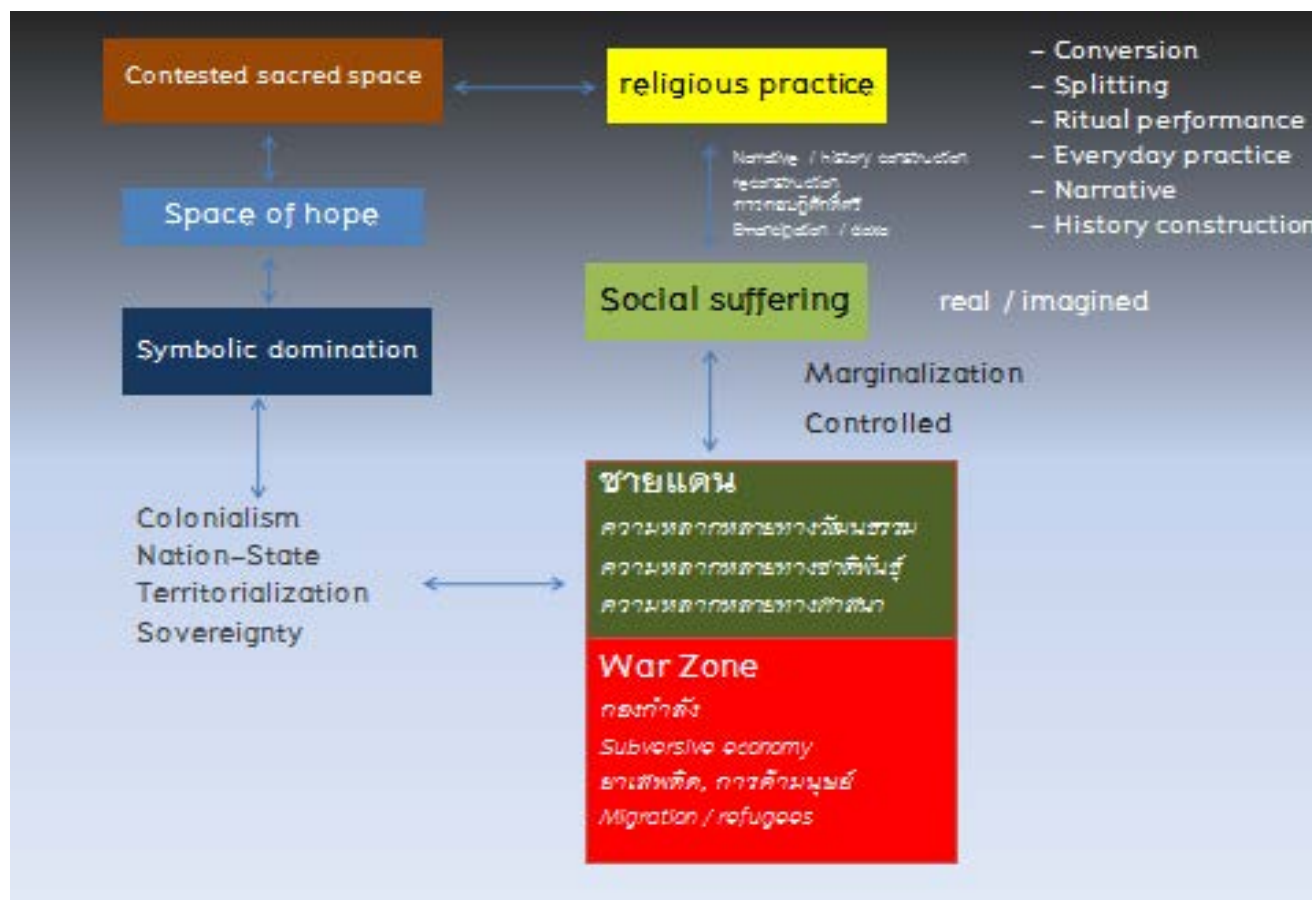
This research project is an attempt to understand the diversity of belief systems and religious cults in the borderland by way of examining beliefs and rituals as adaptive strategies of borderlanders. Attempts are also made to study religious pluralism and socio-cultural conditions and factors contributing to the peaceful co-existence and/or conflicts among different religions in order to enable us to understand changes and adaptations of various groups of borderlanders, and to disseminate an understanding of various factors and interpretations of inter-religious and inter-ethnic relations and conflicts to the public.

**“ชายแดนกับความหลากหลายของระบบความเชื่อ:
การช่วงชิงพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ และการครอบงำเชิงสัญลักษณ์”**

ระบบความเชื่อหรือศาสนา ในความหมายกว้าง ๆ คือการบวงสรวงบูชาหรือการสร้างสัมพันธภาพอันดีระหว่างมนุษย์กับอำนาจศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย ซึ่งมนุษย์เชื่อว่าสามารถควบคุมหรือมีอิทธิพลเหนือวิถีทางของธรรมชาติและวิถีชีวิตของมนุษย์ ศาสนาตามทัศนะทางมานุษยวิทยาจึงบ่งบอกนัยของการขยายความสัมพันธ์ทางสังคมออกไปสู่ความสัมพันธ์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ซึ่งมีอำนาจเหนือมนุษย์และธรรมชาติ ศาสนาและความเชื่อทางศาสนาเป็นสิ่งที่ปรากฏให้เห็นได้ในทุกสังคมตลอดมาทุกยุคทุกสมัย ศาสนาอาจจัดว่าเป็นวัฒนธรรมทางนามธรรมที่มีผลต่อการสร้างวัฒนธรรมทางรูปธรรม การทำความเข้าใจศาสนาเชื่อมโยงกับวัฒนธรรมจึงเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงได้ยาก แรกเริ่มทีเดียวศาสนาและความเชื่อถือกำเนิดจากความกลัว ความต้องการความมั่นคงทางจิตใจและความสงสัยในปรากฏการณ์ต่างๆที่เกิดขึ้นรอบตัวมนุษย์ ในสมัยโบราณ มนุษย์ดำเนินชีวิตท่ามกลางปรากฏการณ์ทางธรรมชาติที่มนุษย์ไม่สามารถเข้าใจได้ ไม่ว่าจะเป็นความมืด ความสว่าง ความร้อน ความหนาว พายุฝน ฟ้าร้อง ฟ้าผ่า ภาวะเกิด แก่ เจ็บ ตาย ฯลฯ ทำให้เกิดความกลัวและเชื่อว่าต้องมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มีอำนาจลึบอยู่เหนือปรากฏการณ์เหล่านี้ซึ่งสามารถบันดาลคุณและโทษแก่มนุษย์ได้ ด้วยเหตุนี้เองมนุษย์จึงพยายามหาวิธีการอันวอนเอาใจหรือต่อรองกับอำนาจลึกลับของธรรมชาติด้วยการบูชาบนบานหรือเซ่นไหว้บวงสรวงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย

การบวงสรวงบูชาหรือพิธีกรรม เป็นการ “เปิดพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์” (Sacred space) แยกออกจากพื้นที่ธรรมดาสามัญหรือโลกียะ (profane/secular) พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์เป็นพื้นที่แห่งการครอบงำเชิงสัญลักษณ์ ซึ่งผลิตซ้ำความเชื่อทางศาสนาและทำให้องค์กรทางศาสนากลายเป็นสถาบันทางสังคมที่ผูกขาดสิทธิอำนาจในการตีความศีลธรรม และมีความใกล้ชิดกับสถาบันการเมืองในแง่ของการสร้างความชอบธรรมในการปกครองเหนือราษฎร ศาสนาและความเชื่อสร้างความเป็นหนึ่งเดียวระหว่างผู้มีศรัทธาเดียวกัน และกีดกันคนนอกออกจากพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ศาสนาจึงเป็นบ่อเกิดของการจัดระเบียบทางสังคม และเป็นสาเหตุของความขัดแย้งไปพร้อมกัน

แผนภาพที่ 1: กรอบคิดว่าด้วยการมองความหลากหลายทางศาสนาในชุมชนชายแดน



ชุมชนชายแดนเป็นพื้นที่รอยต่อของอารยธรรมที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรม กลุ่มชาติพันธุ์ และระบบความเชื่อมาแต่ในอดีต การขยายอำนาจของลัทธิอาณานิคมในช่วงศตวรรษที่ 18 การต่อสู้เรียกร้องเอกราช และก่อร่างสร้างตัวของรัฐชาติช่วงต้นศตวรรษที่ 20 ไปจนถึงช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ตลอดจน การอ้างอธิปไตยเหนือดินแดน และการขยายอำนาจควบคุมเหนือพื้นที่ของกลไกรัฐ เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการที่รัฐชาติสร้างพรมแดนแห่งอำนาจซ้อนทับลงไปบนพรมแดนทางวัฒนธรรมและพรมแดนทางชาติพันธุ์ที่ดำรงอยู่ก่อนการสถาปนารัฐชาติ พื้นที่ชายแดนมากมายหลายแห่งที่เคยเป็นพื้นที่แห่งการปะทะสังสรรค์ทางวัฒนธรรมและศูนย์กลางการค้า กลายเป็นพื้นที่แห่งความขัดแย้งและสงครามกลางเมือง เป็นที่ตั้งของกองกำลังมากมายหลายกลุ่ม เป็นแหล่งเศรษฐกิจนอกระบบ แหล่งค้ายาเสพติด

เส้นทางการค้ามนุษย์ ทางผ่านของผู้อพยพลี้ภัยและแรงงานข้ามชาติ ชุมชนชายแดนถูกเปิดรับให้กลายเป็นชุมชนชายขอบ ด้อยอำนาจและถูกควบคุมอย่างเข้มข้นโดยกลไกรัฐ

ความขัดแย้งทางการเมืองและความรุนแรงส่งผลให้ชุมชนชายแดนมากมายหลายแห่งกลายเป็นแหล่งรวมของผู้อพยพลี้ภัย เคลื่อนกล่นไปด้วยความอดอยากหิวโหย ความลุ่มดอนแห่งชีวิตและความทุกข์ทางสังคมในรูปแบบต่างๆ ลัทธิพิธีภายใต้ศาสนาและระบบความเชื่อต่างๆ เคลื่อนไหวอย่างคึกคักผ่านองค์กรเผยแผ่ศาสนาแบบใหม่ๆ ที่เน้นการโฆษณาประชาสัมพันธ์ให้คนกลับใจหันมาหาศาสนาของตน และองค์กรแบบเดิม เช่น วัด โบสถ์และมัสยิด ที่จัดกิจกรรมในรูปแบบต่างๆ เพื่อตอบสนองต่อความต้องการทางจิตใจที่เพิ่มขึ้นของชนชายแดน การขยายตัวของการช่วงชิงพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ระหว่างศาสนาต่างๆ รวมทั้งการช่วงชิงภายในศาสนาเดียวกัน ทำให้เราพบเห็นปฏิบัติการทางศาสนาและพิธีกรรมในรูปแบบต่างๆ ที่มุ่งสร้างประวัติศาสตร์ท้องถิ่นผ่านเรื่องเล่าแบบใหม่ สร้างความหมายให้กับตัวตนและอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ ตลอดจนสร้างชุมชนจินตนาการแบบใหม่ๆ เพื่อเป็น “พื้นที่แห่งความหวัง” (Space of hope) โดยมีปฏิสัมพันธ์หลากหลายรูปแบบกับการครอบงำเชิงสัญลักษณ์ของรัฐ

ชุดโครงการวิจัยนี้ เป็นความพยายามที่จะทำความเข้าใจกับกระบวนการช่วงชิงพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ และการครอบงำเชิงสัญลักษณ์ในพื้นที่ต่างๆ โดยเฉพาะพื้นที่ชายแดนที่มีความหลากหลายของระบบความเชื่อ โดยมีคำถามของการวิจัยร่วมกันดังต่อไปนี้

1. ท่ามกลางความหลากหลายของระบบความเชื่อและการช่วงชิงพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ผู้คนแต่ละกลุ่มที่ประกอบเป็นชุมชนชายแดน ซึ่งต่างถูกเปิดรับด้วยความขัดแย้งและปัญหาทางเศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรม และการเมือง ทำการสร้างชุมชนจินตนาการและ “พื้นที่แห่งความหวัง” ที่แตกต่างกันอย่างไร
2. ชุมชนที่มีความเชื่อแตกต่างกันเหล่านี้สามารถดำรงอยู่ร่วมกันอย่างสันติได้ ภายใต้เงื่อนไขปัจจัยอะไร
3. พหุวัฒนธรรมและความหลากหลายของระบบความเชื่อในชุมชนชายแดน มีปฏิสัมพันธ์สอดคล้องหรือตอบโต้ต่อการครอบงำเชิงสัญลักษณ์จากรัฐชาติอย่างไร

โลกียนิยม (Secularism) กับกระบวนการโลกียวิวัฒน์ (Secularization) ในอุษาคเนย์

ชีวิตทางสังคมของมนุษย์ในโลกแห่งศตวรรษที่ 21 ยังคงมีพื้นที่ให้กับศาสนาอยู่หรือไม่ ความจำเริญเติบโตทางเศรษฐกิจ การแพร่ระบาดของบริโภคนิยมที่มาพร้อมกับพลังแห่งความทันสมัย ทำให้มนุษย์หันเหไปสวมกอด ‘โลกียนิยม’ (secularism) มากขึ้น โลกียนิยมเติบโตขึ้นจากแนวคิดที่วิพากษ์วิถีชีวิตอนุรักษนิยมของคำสอนและสถาบันศาสนาว่าเป็นอุปสรรคกีดขวางความเจริญก้าวหน้าของมนุษย์ เพราะเน้นความเชื่อเหนือเหตุผลและกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ โลกียนิยมเสนอว่าสถาบันการเมืองและสังคมควรเป็นอิสระจากอำนาจควบคุมของสถาบันศาสนา และถือนโยบายเป็นกลางทางด้านความเชื่อทางศาสนา โดยดำเนินการทางการเมืองอย่างเป็นอิสระจากคำสอนและความเชื่อทางศาสนา ในแง่นี้ โลกียนิยมจึงเสนอว่าการตัดสินใจทางการเมืองและสังคมวัฒนธรรมควรวางอยู่บนพื้นฐานของข้อเท็จจริงโดยปราศจากอิทธิพลของความเชื่อทางศาสนา

ในหนังสือเรื่อง Formations of the Secular: Christianity, Islam, Modernity นักมานุษยวิทยาเชื้อสาย ซาอูดิอาเรเบีย Talal Asad (2003) เสนอว่าลัทธิชาตินิยมกับกระบวนการสร้างชาติในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง การผงาดขึ้นของระบบทุนนิยม การขยายตัวอย่างรวดเร็วของสื่อรูปแบบต่างๆ รวมทั้งมิติทางวัฒนธรรมและอุดมการณ์แห่งความทันสมัย ได้ท่วมทับชุมชนและสถาบันศาสนา ลดทอนความสำคัญของศาสนาซึ่งเคยเป็นศูนย์กลางแห่งการนิยามความหมาย และการสร้างความชอบธรรมให้การจัดระเบียบทางการเมืองในสังคมวัฒนธรรมตะวันตก ศาสนาถูกลดทอนบทบาทลงเป็นเพียงประเด็น **ความเชื่อส่วนตัว** ท่ามกลางการเฟื่องฟูของพลังโลกียนิยมภายใต้การสนับสนุนอ้อมๆของรัฐบาลสมัยใหม่ โลกียนิยมและกระบวนการโลกียวิวัฒน์ ในทัศนะของอาซาด จึงเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการทางการเมือง โลกียนิยมมิได้แบ่งแยกระหว่างพื้นที่สาธารณะและพื้นที่ส่วนตัวเท่านั้น แต่ยังทำการนิยามความหมายของศาสนาในรูปแบบใหม่ที่ไกลห่างจากชีวิตทางสังคมและความเป็นชุมชน

การวิเคราะห์วัฒนธรรมอุษาคเนย์ในงานทางมานุษยวิทยามากมายหลายชิ้น ได้ตั้งข้อสังเกตมาเป็นเวลานานกว่าทศวรรษแล้วว่า ความสัมพันธ์ทางสังคมได้ปรับเปลี่ยนจากพื้นฐานของพันธะทางสังคมระหว่างบุคคล เช่น ความเป็นญาติพี่น้อง เพื่อนบ้าน กลุ่มวัด ฯลฯ มาสู่ปริณทลทางการเมืองและพื้นที่สาธารณะ ซึ่งถูกนิยามโดยบรรทัดฐานของความเป็นพลเมือง กลุ่มภูมิภาค ศาสนาและชาติพันธุ์ การ

เปลี่ยนแปลงดังกล่าวมีเงื่อนไขปัจจัยมากมาย ตั้งแต่อิทธิพลของระบบทุนนิยม การเปลี่ยนแปลงจากระบบเศรษฐกิจการเกษตรมาสู่เศรษฐกิจการค้า การเคลื่อนย้ายของแรงงานข้ามพื้นที่และข้ามชาติ รวมทั้งการเฟื่องฟูและฉวยใช้อุดมการณ์ชาตินิยมซึ่งเคยถูกผูกขาดโดยชนชั้นนำ มาสู่การเปิดพื้นที่ใหม่ของการเมืองวัฒนธรรมที่ซึ่งคนหลากหลายกลุ่มเริ่มเข้ามาช่วงชิงการนิยามความหมายของสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรม เพื่อเป็นพื้นฐานในการสร้างอัตลักษณ์ทางสังคมและเพื่อจุดมุ่งหมายทางเศรษฐกิจการเมือง ทั้งนี้มิได้หมายความว่า ชุมชนท้องถิ่นและวัฒนธรรมท้องถิ่นหมดความหมายลง ชาวชนบทจำนวนมากยังคงใช้ชีวิตอยู่ในท้องถิ่นของตน แต่ความเป็นท้องถิ่น วัฒนธรรมท้องถิ่นและชีวิตทางสังคมของคนเหล่านี้ ได้เข้ามาเสพสังวาสพัวพันอย่างยุ่งเหยิงกับรัฐชาติ โดยการเมืองท้องถิ่นที่เชื่อมโยงโดยตรงกับการเมืองระดับชาติ มิพักต้องกล่าวถึงอิทธิพลของสื่อมวลชนที่หลากหลาย ตลาดโลก ขบวนการศาสนาระดับชาติและข้ามชาติ รวมทั้งเงื่อนไขอื่นๆของชีวิตที่มาพร้อมกับแรงเสียดทานของความทันสมัย

แม้ว่าไวยากรณ์ของอุดมการณ์ชาตินิยมจะมีจุดหมายในการสร้างความเป็นหนึ่งเดียวและความเป็นพลเมืองผ่านไวยากรณ์ทางวัฒนธรรมว่าด้วยความเป็นไทยและการเป็นส่วนหนึ่งของรัฐชาติ แต่การเมืองวัฒนธรรมที่ซับซ้อนมากขึ้น ทำให้สำนึกของความเป็นไทยและการเป็นส่วนหนึ่งของรัฐชาติได้รับการตีความในรูปลักษณะที่แตกต่างออกไป การสถาปนา “ความเป็นพลเมือง” ตามเจตจำนงแห่งชนชั้นนำ มิใช่เรื่องง่ายตายอีกต่อไป ในทางตรงกันข้าม การเมืองวัฒนธรรมว่าด้วยความเป็นไทยและพลเมืองกลับถูกนำมาใช้ต่อต้านความชอบธรรมของชนชั้นนำที่เริ่มสูญเสียอำนาจเชิงอุดมการณ์ตามจารีตประเพณีไป ยิ่งไปกว่านั้น การขยายตัวของหน่วยงานรัฐและระบบราชการเพื่อขยายอำนาจควบคุมทุกตารางนิ้วแห่งปริมณฑลของรัฐชาติ รวมทั้งเผยแสดงและผลิตซ้ำความชอบธรรมของระบบการปกครอง กลับทำให้ความขัดแย้ง ความปั่นป่วนยุ่งเหยิงและความรุนแรง มิใช่ปรากฏการณ์ที่จำกัดวงแต่เพียงในท้องถิ่นอีกต่อไป เชื้อนปากมูนมิใช่ปัญหาของคนแม่มูน แต่สะท้อนปัญหาการจัดการทรัพยากรที่ลิดรอนสิทธิชุมชนท้องถิ่น พรากอำนาจการตัดสินใจเหนือการทำมาหากิน ทางเลือกในการใช้ชีวิตและการมีส่วนร่วมทางการเมืองของชุมชนท้องถิ่น ในทำนองเดียวกัน ความรุนแรงต่อชุมชนท้องถิ่นในกรณีกรือเซะและตากใบกลายเป็นปัญหาระดับชาติและข้ามชาติ ที่แสดงให้เห็นข้อจำกัดของรัฐในการผูกขาดการตีความ การใช้อุดมการณ์ชาตินิยม หรือแม้กระทั่งการผูกขาดความชอบธรรมและการใช้ความรุนแรง พลัง โลกาวัดณ์ทำให้รัฐชาติมีอาจผูกขาดหน้าที่หลักในการปกครองอีกต่อไป แต่รัฐยังมีหน้าที่ในการรวบรวมคนหลากหลายกลุ่ม ศาสนา อาชีพและชนชั้น เข้า

เป็นส่วนหนึ่งของผลประโยชน์ร่วมกันภายใต้กระแสแห่งความทันสมัย รัฐชาติและความเป็นชนชาติ กลายเป็นรูปแบบและพื้นที่ทางสังคมของการสร้างจิตสำนึกและความตระหนักรู้ของผู้คนต่อพลังความทันสมัย

ชุมชนท้องถิ่นมิได้มองรัฐเป็นอำนาจเบี่ยงเบนไกล่ล้น หรือมีความชอบธรรมทางความคิดเสมอไป ความสัมพันธ์อย่างเข้มข้นระหว่างรัฐกับชีวิตประจำวัน การทำมาหากินและผลประโยชน์ของผู้คน ทำให้เกิดความตระหนักรู้ถึงความเหลื่อมล้ำของสิทธิประโยชน์ ปัญหาความเป็นธรรมทางสังคม ตลอดจน ศักยภาพของชุมชนท้องถิ่นในการต่อสู้แย่งชิงอำนาจทางการเมือง การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเชิญชวนให้เราทบทวนแนวคิดและมุมมองว่าด้วยข้อจำกัด ความย้อนแย้ง ความล้มเหลวของสถาบันและอุดมการณ์รัฐ ตลอดจน ให้ความสนใจกับการที่ชุมชนท้องถิ่นกลุ่มต่างๆต่อต้าน จกฉวยประโยชน์ หรือค้อมค้ำนับต่อรัฐชาติภายใต้เงื่อนไขและสถานการณ์ที่แตกต่างกันออกไป

ความย้อนแย้งของโลกียนิยม

Peter Berger (1999) นักสังคมวิทยาศาสนานามอุโซซ ตั้งคำถามต่อสมมติฐานที่ว่าเราอยู่ในโลกแห่งโลกียนิยมจริงหรือไม่ เบร์เกอร์เสนอข้อสังเกตว่าประชาชนส่วนใหญ่ของโลกยังคงยึดมั่นในศาสนา ดังเช่นในอดีต บางแห่งยิ่งเคร่งครัดว่าในอดีตเสียด้วยซ้ำไป หากข้อสังเกตนี้เป็นจริง งานวิชาการที่นักประวัติศาสตร์และนักสังคมศาสตร์ผลิตขึ้นและเรียกรวมๆว่า ทฤษฎีโลกียวิวัฒน์ (Secularization theory) อาจเป็นทฤษฎีที่ผิดพลาดอย่างมหันต์ ทฤษฎีโลกียวิวัฒน์ได้รับความสนใจอย่างแพร่หลายในช่วงทศวรรษที่ 1950 และ 1960 แต่แนวคิดพื้นฐานของทฤษฎีนี้สามารถสืบทอดกลับไปได้ถึงยุคความสว่างทางปัญญา (Enlightenment) ในช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 17 โดยพื้นฐานแล้วแนวคิดนี้นำเสนอว่า สภาวะทันสมัย (modernization) ย่อมนำไปสู่ความเสื่อมแห่งศาสนา ทั้งในระดับสังคมและในจิตใจของปัจเจกบุคคล ดังเช่น นักทฤษฎีวิวัฒนาการที่เชื่อว่า ความเชื่อในไสยศาสตร์จะพัฒนาสู่ความเชื่อทางศาสนาและวิทยาศาสตร์ในที่สุด แนวคิดพื้นฐานนี้เองที่เราพบในภายหลังว่าผิดพลาด แม้สภาวะทันสมัยจะมีผลทำให้ผู้คนหันมาใส่ใจกับวัตถุในแนวทางโลกียนิยม แต่สภาวะทันสมัยก็กระตุ้นให้เกิดขบวนการต่อต้านโลกียวิวัฒน์ขึ้น ดังเช่น ขบวนการศาสนาในพื้นที่ต่างๆ ยิ่งไปกว่านั้น โลกียวิวัฒน์ในระดับสังคมยังอาจเป็นแค่คนละประเด็นกับโลกีย

ภิกษุในระดบปัจเจก สถาปนศาสนาในหลายสังคมอาจสูญเสียอำนาจและอิทธิพลดั้งเดิมของตนไป แต่ความเชื่อและปฏิบัติการทางศาสนายังคงมีชีวิตอยู่ในศาสนิกชน บ่อยครั้งที่ความเชื่อและปฏิบัติการทางศาสนาเหล่านี้นำไปสู่การรื้อสร้างสถาบันใหม่ๆ หรือแม้กระทั่งขบวนการคั่งศาสนา ในทางกลับกันสถาบันสังคมที่เชื่อมโยงสัมพันธ์กับศาสนาอาจมีบทบาททางสังคมและการเมืองที่สำคัญแม้ว่ามีประชาชนไม่มากนัก ที่ยังคงเชื่อหรือปฏิบัติตามหลักธรรมของศาสนานั้นๆ พุทธอีกอย่างหนึ่งก็คือ สัมพันธภาพระหว่างศาสนากับความทันสมัย มีลักษณะที่ซับซ้อน ย้อนแย้ง เกินกว่าจะสรุปเป็นเส้นตรงได้

สมมติฐานที่เสนอว่า ความทันสมัยนำไปสู่ความเสื่อมของศาสนา วางอยู่บนแนวคิดที่มีความเป็นกลางเชิงคุณค่า นั่นคือ สมมติฐานนี้อาจได้รับการยืนยันทั้งจากผู้ที่มองว่าความเสื่อมของศาสนาเป็นข่าวดี และจากผู้ที่มองว่าความเสื่อมของศาสนาเป็นข่าวร้ายของมนุษย์ นักคิดยุคเรืองปัญญา (Enlightenment) และนักคิดหัวก้าวหน้าส่วนใหญ่มองว่าโลกียภพเป็นสิ่งดี โดยเฉพาะในแง่ที่กระบวนการดังกล่าวทำให้ปฏิบัติการและความเชื่อที่ล้าหลัง งามาย เป็นปฏิกริยา (ต่อวิทยาศาสตร์) ค่อยๆลดน้อยลงไป แต่ศาสนิกชนหลายกลุ่ม โดยเฉพาะแนวประเพณีและอนุรักษนิยม กลับยืนยันหนักแน่นถึงความเชื่อมโยงระหว่างความทันสมัยกับโลกียนิยม ศาสนิกชนบางกลุ่มนิยามความทันสมัยในฐานะเป็นศัตรูหรือวร้ายคอยกัดกินสังคมให้ผุกร่อนเสื่อมทรามลง แต่ศาสนิกชนอีกมากมายกลับมองความทันสมัยว่าเป็นแนวคิดที่มีอาจปฏิเสธหรือยับยั้งได้ ความเชื่อและปฏิบัติการทางศาสนาต้องปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับยุคสมัย การปฏิเสธและการปรับตัว จึงกลายเป็นยุทธศาสตร์หรือทางเลือกสองแบบสำหรับชุมชนศาสนาในโลกที่เชื่อว่ากำลังมุ่งสู่โลกียนิยม เมื่อยุทธศาสตร์ทั้งสองแบบล้วนวางอยู่บนความเข้าใจคลาดเคลื่อนเกี่ยวกับบริบทของโลก ยุทธศาสตร์ทั้งสองแบบจึงส่งผลให้เกิดความคลุมเครือไร้ความชัดเจน

การปฏิเสธแนวคิดและระบบคุณค่าที่มากับความทันสมัยย่อมเป็นไปได้ในทางทฤษฎี แต่การทำให้สาธุชนคล้อยตามการปฏิเสธแนวคิดและคุณค่าเหล่านั้นกลับยากกว่า การจะทำเช่นนั้นได้ต้องอาศัยยุทธวิธีแบบใดแบบหนึ่งในสองแบบดังต่อไปนี้ ยุทธวิธีแบบแรก คือ การปฏิเสธศาสนา ดังเช่นที่อิหม่ามโคไมนีใช้หลักศาสนาโค่นล้มระบอบซาร์ในอิหร่านในช่วงทศวรรษที่ 1970 ยึดอำนาจเหนือสังคมทั้งหมด บีบบังคับให้ประชาชนปฏิเสธคุณค่าสมัยใหม่ที่มิใช่คำสั่งสอนของศาสนาอิสลาม ยุทธวิธีแบบที่สอง คือ การสร้าง

วัฒนธรรมย่อยทางศาสนาขึ้น และปิดตัวจากสังคมใหญ่ ดังเช่น วัฒนธรรมของชาวอามิชในเพนซิลวาเนีย ตะวันออก หรือวัฒนธรรมของชาวฮาซิดิค ในเขตวิลเลียมส์เบอร์คของบรูคลิน เป็นต้น

ทฤษฎีโลกกึ่งวิวัฒน์ได้รับการพิสูจน์แล้วว่าผิดพลาด โดยผลของยุทธวิธีการปรับตัวของสถาบัน ศาสนา มนุษย์สมัยใหม่คาดหวังว่า สถาบันศาสนาอาจอยู่รอดได้ตราบเท่าที่สามารถปรับตัวเข้ากับโลกกึ่ง นิยม แต่ในความเป็นจริง ชุมชนและสถาบันศาสนายังคงอยู่รอดหรือแม้กระทั่งเฟื่องฟูขึ้นทั้งๆที่ได้พยายาม ปรับตัวเข้ากับข้อเรียกร้องของโลกกึ่งนิยม บททดลองว่าด้วยศาสนาโลกกึ่งนิยม (secular religion) ล้มเหลว โดยสิ้นเชิง ขบวนการศาสนาที่มีระบบความเชื่อและปฏิบัติการณ์เต็มเปี่ยมไปด้วยมิติทางจิตวิญญาณและ อำนาจเหนือธรรมชาติ ยังคงอยู่รอดได้ในโลกปัจจุบัน

การต่อสู้/ต่อต้านความทันสมัยของศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิก เป็นตัวอย่างชัดเจนแสดงให้เห็นความยากลำบากของยุทธวิธีการปรับตัวในช่วงเริ่มต้นของยุคเรืองปัญญาในศตวรรษที่ 17 ตามมาด้วยการปฏิวัติวิทยาศาสตร์และการปฏิวัติอุตสาหกรรม สถาบันศาสนาตอบสนองต่อการปฏิวัติเหล่านี้ด้วยท่าที แข็งกร้าว การต่อต้านที่ชัดเจนที่สุดเกิดขึ้นเมื่อมีการสังคายนาวาติกันครั้งแรกในปี 1870 เมื่อที่ประชุมยืนยัน อำนาจของพระสันตปาปาเหนือพระศาสนจักรและการปฏิสนธินิรมลของพระแม่มารีย์ ในท่ามกลางกระแส กัดดันของยุคเรืองปัญญาและการกรีธาทัพของ Victor Emmanuel ที่ 1 เข้าปิดล้อมกรุงโรม การสังคายนา วาติกันครั้งที่สอง ในช่วงเกือบศตวรรษต่อมา ปรับเปลี่ยนจุดยืนแข็งกร้าวของศาสนจักรคาทอลิกลง พอสมควรและเป็นการเปิดหน้าต่างสู่ศาสนจักรท้องถิ่นและวัฒนธรรมย่อย ที่ได้รับการรื้อสร้างเมื่อปรากฏ ชัดว่าพระศาสนจักรมีอาจสถาปนาอำนาจเหนือสังคมโลกทั้งหมดได้ดังเดิม ปัญหาของการเปิดประตูสู่โลก ภายนอกก็คือการไร้อำนาจควบคุมอิทธิพลใหม่ๆที่เข้าสู่ศาสนจักร โดยเฉพาะวัฒนธรรมสมัยใหม่ซึ่งทำให้ พระศาสนจักรเกิดความกระวนกระวายใจพอสมควร ภายใต้วาติกันที่สอง พระศาสนจักรเดินอยู่บนทาง สายกลางระหว่างสองยุทธวิธี คือ การปฏิเสธ และการปรับตัว โดยมีผลลัพธ์แตกต่างกันออกไปในสังฆ มณฑลของประเทศต่างๆ

ปรายตาชำเลืองดูภาพรวมของโลกปัจจุบัน เราเห็นได้ชัดเจนว่าขบวนการและสถาบันศาสนาแบบ อนุรักษ์นิยมดั้งเดิม ซึ่งยึดมั่นในประเพณีนิยมกำลังได้รับความนิยมในพื้นที่ต่างๆทั่วโลก ขบวนการเหล่านี้ ล้วนแล้วแต่เป็นขบวนการที่ปฏิเสธการปรับตัวเข้ากับ ความทันสมัย ในทางตรงกันข้าม สถาบันและ

ขบวนการศาสนาที่ใช้ความพยายามยิ่งยวดในการปรับตัวเข้ากับความทันสมัยกำลังตกต่ำลง ตัวอย่างชัดเจน คือ การลดความนิยมลงของโปรเตสแตนต์กระแสหลัก และการเฟื่องฟูขึ้นของ Evangelism ในสหรัฐฯ

กระแสนุรักษ์นิยมในคาทอลิกภายใต้การนำของพระสันตะปาปาจอห์นพอลที่สอง มีส่วนอย่างสำคัญในการทำให้จำนวนผู้กลับใจมารับศีลล้างบาปเพิ่มขึ้น รวมทั้งความกระตือรือร้นของศาสนจักรท้องถิ่น ภายหลังการล่มสลายของสหภาพโซเวียต เราพบเห็นการฟื้นตัวอย่างรวดเร็วของศาสนาคริสต์นิกายออร์ทอดอกซ์ในรัสเซีย กลุ่มศาสนายิวที่ขยายตัวอย่างรวดเร็วกว่ากลุ่มอื่นๆทั้งในอิสราเอลและในกลุ่มชาวยิวพลัดถิ่นทั่วโลก คือ ศาสนายิวนิกายออร์ทอดอกซ์ ในทำนองเดียวกัน กระแสนุรักษ์นิยมในขบวนการศาสนา ทั้งในอิสลาม พุทธ และฮินดู รวมทั้งการพลิกฟื้นของขบวนการศาสนาแนวอนุรักษนิยมขนาดเล็ก เช่น ซินโตในญี่ปุ่น และศาสนาซิกข์ในอินเดีย เป็นต้น ขบวนการศาสนาเหล่านี้แตกต่างกันอย่างมากมาใน ด้านจุดยืนและบทบาททางสังคมการเมือง แต่ขบวนการเหล่านี้กลับเหมือนกันในด้านของความชัดเจนในแรงจูงใจทางศาสนา การเฟื่องฟูของขบวนการศาสนาเหล่านี้ล้วนแล้วแต่ทำให้เราต้องคิดทบทวนสมมติฐานที่ว่า ความทันสมัยนำมาซึ่งโลกิยนิยมและความลุ่มจมนของความเชื่อทางศาสนา หรืออย่างน้อยที่สุดก็ทำให้เรามองเห็นว่า ขบวนการต่อต้านโลกิยนิยมมีความสำคัญพอๆกับกระบวนการโลกิยวิวัฒน์

บ่อยครั้งที่งานวิชาการและสื่อมวลชนมักเรียกขานขบวนการศาสนาเหล่านี้อย่างเหมารวมว่า เป็นพวกสุดโต่ง (fundamentalism) คำๆนี้เจี๊ยกคติดิจากประวัติศาสตร์ของศาสนาคริสต์นิกายโปรเตสแตนต์ คำว่า fundamentalism บ่งบอกคุณลักษณะสำคัญบางประการ เช่น อารมณ์ร่วมทางศาสนา ขันติธรรม การปฏิเสธบรรยากาตทางภูมิปัญญาหรือทางวัฒนธรรมของยุคสมัย (Zeitgeist) และการหวงสู่การยอมรับอำนาจแบบจารีตของสถาบันศาสนา คุณลักษณะเหล่านี้เป็นสิ่งที่พบเห็นได้ข้ามขอบเขตทางวัฒนธรรม รวมทั้งเป็นภาพสะท้อนพลังโลกิยนิยมมาตั้งแต่ต้น นั่นหมายความว่า วิภาษวิธีระหว่างพลังโลกิยวิวัฒน์กับพลังต่อต้านโลกิยวิวัฒน์เป็นกระบวนการขับเคลื่อนขบวนการศาสนามากมายหลายขบวนการทั่วโลก ด้วยเหตุผลสำคัญคือ ความทันสมัยลดความแน่นอนในชีวิตลง เพิ่มความกังวลและความกระวนกระวายใจต่อความผันผวนลุ่มดอนของชีวิตที่เต็มไปด้วยความเสี่ยง ด้วยเหตุนี้เอง ขบวนการศาสนาหรือลัทธิพิธีใดๆก็ตามที่ช่วยลดความกระวนกระวายใจและเพิ่มความเชื่อมั่นในชีวิตย่อมได้รับความนิยมเพิ่มขึ้น Tanabe

(2002) และ Morris (2000) แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าการเฟื่องฟูของลัทธิพิธีทรงเจ้าในเขตรอบนอกของเชียงใหม่ในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมา เกิดจากการที่ผู้คนต้องปรับตัวเข้ากับความเป็นเมืองมากขึ้น และรู้สึกกังวลต่อความเสี่ยงของชีวิตที่เพิ่มสูงขึ้น การทรงเจ้าเข้าผีกลายเป็นเครื่องมือสำคัญ ที่ช่วยเพิ่มความมั่นคงแน่นอนในจิตใจของชาวเมืองรุ่นใหม่ในกระบวนการปรับตัวเข้ากับวิถีชีวิตใหม่ที่ไมคุ้นเคย

โลกทุกวันนี้ยังคงยึดมั่นในความเชื่อทางศาสนาและมิได้เข้าสู่กระบวนการโลกีย์ภิวัตน์ ดังที่นักทฤษฎีทันสมัยได้ทำนายไว้ (Berger 1999: 9) ปัจจัยสำคัญสองประการ ทำให้ขบวนการศาสนาเฟื่องฟูขึ้นในปัจจุบัน ประการแรก พลังความทันสมัยได้ลดความมั่นคงในชีวิตที่ผู้คนคุ้นชินจนมองข้ามไป ความรู้สึกไม่มั่นคงทำให้ผู้คนเกิดความกระวนกระวายใจและความหวาดกลัวจนทนทรมานต่อไปอีกไม่ได้ ขบวนการศาสนาช่วยให้หลักประกันต่อความมั่นคงในชีวิตที่มนุษย์โหยหา ประการที่สอง โลภียนิยมเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมชนชั้นนำซึ่งประชากรส่วนใหญ่ไม่ยอมรับ พ่อแม่ส่วนใหญ่รู้สึกอึดอัดขัดเคืองใจเมื่อพบว่าลูกหลานของตนได้รับการศึกษาอบรมในรูปแบบที่ละเลยหรือวิพากษ์วิจารณ์ระบบคุณค่าและความเชื่อเดิมของตน ขบวนการศาสนาที่ต่อต้านโลกียนิยม กลายเป็นขบวนการที่ผู้คนเข้าร่วมเพราะรู้สึกอึดอัดขัดเคืองกับระบบการศึกษาและวัฒนธรรมโลกียนิยม

ในหลายประเทศของอุษาคเนย์ ความเชื่อทางศาสนาเฟื่องฟูขึ้นอย่างชัดเจน ความเชื่อในศาสนาคาทอลิกในฟิลิปปินส์ โดยเฉพาะการตรึงกางเขนเพื่อระลึกถึงพระมหาทรมานของพระเยซูคริสต์เจ้า ขยายตัวอย่างเอิกเกริกในหลายพื้นที่ช่วงเทศกาลปาสกาหรืออีสเตอร์ โดยมีคริสตชนหลายพันคนเข้าร่วมในแต่ละปี และสื่อมวลชนติดตามนำเสนอข่าวอย่างครึกโครม งานวิจัยของ Braunlein (2009) พบว่าการเข้าร่วมพิธีตรึงกางเขนของคริสตชนฟิลิปปินส์มิได้เป็นการผลิตใหม่ของประเพณีโบราณ คริสตชนผู้เข้าร่วมพิธีตรึงกางเขน รวมทั้งผู้ชมมิได้เป็นชาวบ้านป่าห่างไกลความเจริญ เมืองคาปิทันกันซึ่งเป็นสถานที่จัดพิธีขนาดใหญ่แห่งหนึ่งของฟิลิปปินส์ แม้จะเป็นเมืองเล็กๆแต่ก็อยู่ห่างกรุงมะนิลาเพียงห้าสิบกิโลเมตรและมีทางด่วนพิเศษขนาดใหญ่เชื่อมต่อโยงสู่เมืองหลวงอย่างรวดเร็ว พิธีตรึงกางเขนในฟิลิปปินส์ยังมีชมรมทางวัฒนธรรมที่ตกทอดจากมิชชันนารีชาวสเปน แต่เป็นนวัตกรรมทางความคิดใหม่ที่เกิดในยุคหลังอาณานิคมช่วงทศวรรษที่ 1960 เมื่อพลังแห่งความทันสมัยบ่าไหลเข้ากระแทกกระทั้นสังคมฟิลิปปินส์ ในเมืองคาปิทันกันนวัตกรรมทางความคิดนี้เติบโตมาจากลูซี่ เรเยส หญิงสาววัย 16 ปี ผู้เริ่มประเพณีนี้ในปี 1977 ลูซี่เข้าร่วม

พิธีตริงกางเซนติดต่อกันเป็นเวลา 13 ปี เธอกลายเป็นตัวแบบสำหรับชาวฟิลิปปินส์โดยเฉพาะหญิงสาวคนอื่น ๆ ให้ปฏิบัติตาม นับเนื่องแต่นั้นมาจะมีคริสตชนโดยเฉลี่ย 3-4 คนเข้าร่วมพิธีตริงกางเซนที่ลานหน้าโบสถ์คาบิทันกัน หากเราพิจารณาประเด็นเรื่องชนชั้นและการศึกษา ทั้งผู้เข้าร่วมพิธีตริงกางเซนและผู้ชมมิได้มาจากชนชั้นล่างไร้การศึกษา ผู้เข้าร่วมพิธีหลายคนเป็นนักศึกษามหาวิทยาลัย ผู้ชมพิธีจำนวนไม่น้อยมาจากชนชั้นกลางในเมือง พิธีตริงกางเซนยังมิใช่พิธีกรรมเพื่อการลงโทษหรือชดเชยบาป ในทางตรงกันข้าม พิธีตริงกางเซนเป็นพิธี “ทรงเจ้า” ผู้เข้าร่วมตริงกางเซนทั้งหมด คือ “หมอ” หรือผู้รักษา (healers) ผู้เคยผ่านประสบการณ์เจ็บป่วยปางตายในวัยเด็ก ประสบการณ์เจ็บป่วยชักนำให้คนเหล่านี้ได้สัมผัสพระเยซูเจ้าในรูปของผู้แบกกางเซนและสวมมงกุฎหนาม หรือ พระกุมารเยซูผู้ศักดิ์สิทธิ์ (Santo Nino) หลังจากผ่านประสบการณ์เจ็บป่วยมาแล้ว คนเหล่านี้เชื่อว่าตนได้รับเลือกและเชิญชวนให้เป็น “หมอ” รักษาผู้อื่น โดยเป็นร่างทรงของพระกุมารผู้ศักดิ์สิทธิ์เพื่อทำการรักษาผู้ป่วย การเข้าร่วมพิธีตริงกางเซนมักเป็นผลมาจากนิมิตที่ตีความคล้ายกันว่า การเข้าร่วมพิธีศักดิ์สิทธิ์จะทำให้พละนาภาพในการรักษาเพิ่มพูนขึ้นและในทางตรงกันข้าม การปฏิเสธอาจทำให้โรคภัยไข้เจ็บที่ประสบมาในวัยเด็กย้อนกลับมาทำร้ายอีกวาระหนึ่งสำหรับหมอเหล่านี้ การตริงกางเซนมิได้เกิดจากเจตจำนงเสรีของตน แต่เป็นคำสั่งจากเบื้องบน การเข้าร่วมพิธียังเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเลื่อนสถานภาพของหมอหรือคนทรงในสายตาของผู้คนทั่วไป

การรักษาพยาบาลโดยอาศัยอำนาจเหนือธรรมชาติหรือการทรงเจ้าเข้าผี เป็นปรากฏการณ์สามัญในฟิลิปปินส์มาเป็นเวลานาน อำนาจเหนือธรรมชาติที่ชาวฟิลิปปินส์เคารพบูชาแล้วแต่เป็นบุคคลสำคัญในศาสนาคาทอลิก พระเยซู พระแม่มาเรีย หรือนักบุญบางองค์ผู้ประทับร่างทรงเพื่อทำการรักษาสาธุชนเจ้าอาณานิคมสเปน ชักนำความเชื่อในศาสนาคาทอลิกเข้ามาเผยแพร่ในฟิลิปปินส์ โดยผสมผสานเข้ากับ ความเชื่อเรื่องทรงเจ้าเข้าผีที่มีมาแต่เดิม นักบุญในคริสต์ศาสนาเข้ามาสวมบทบาทและอำนาจของวิญญาณบรรพชนและเทพท้องถิ่นจนกลายเป็นนักบุญอุปถัมภ์ประจำชุมชน คริสต์ศาสนาและความเชื่อเรื่องผีผสมผสานจนกลายเป็นเนื้อเดียวกันอย่างแยกไม่ออก ความเชื่อเกี่ยวกับการทรงเจ้าเข้าผีในฟิลิปปินส์มิได้เป็นความเชื่อเฉพาะชนเผ่าหรือชาวชนบท ในทางตรงข้าม Jaime Bulatao (1992: 54) พระสงฆ์เยซุอิตและนักจิตวิทยาสังคมได้ตั้งข้อสังเกตว่า หมอ/คนทรงเพิ่มจำนวนขึ้นอย่างรวดเร็วในชุมชนเมืองหลายแห่ง บูลาเทาเรียกปรากฏการณ์นี้ว่า “ลัทธิรหัสนิยมใหม่” (New Mysticism) ลัทธินี้มีลักษณะเด่นเช่นขบวนการศาสนาใหม่ที่ก่อร่างสร้างตัวขึ้นอย่างดาษดื่นในช่วงทศวรรษที่ 1960 ตัวอย่างสำคัญของขบวนการศาสนา

ใหม่นี้ คือ กลุ่มเพนเตกอสตอล (Pentecostal) ที่ขยายตัวอย่างรวดเร็วในแอฟริกาและเอเชีย ศาสนิกจำนวนมากได้รับการดึงดูดให้เข้าร่วมขบวนการศาสนาใหม่จากความเข้มงวดของคำสอน ผสานกับโอกาสสร้าง ความร่ำรวย การใช้ชีวิตภายใต้วินัยเข้มงวด ปลอดการพนันและสารมึนเมา การฟื้นฟูสายสัมพันธ์และความ รับผิดชอบต่อครอบครัว ตลอดจน การขยายเครือข่ายมิตรสหายในกลุ่มสาธุชน ไม่เพียงช่วยเพิ่มทุนทาง สังคมให้กับศาสนิกเท่านั้น แต่ยังช่วยให้โอกาสในการเลื่อนฐานะทางสังคมเพิ่มขึ้นอย่างมีนัยสำคัญ

ลัทธิเอล ชาดตาย (El Shaddai) เป็นตัวอย่างของขบวนการศาสนาใหม่ดังกล่าวข้างต้น ลัทธินี้มี สมาชิกประมาณ 10-15 ล้านคนในฟิลิปปินส์และนับเป็นขบวนการศาสนาใหม่ที่น่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง ขบวนการหนึ่งในเอเชีย ไมค์ เวลลาด (Mike Vellarde) ผู้ก่อตั้งนิกายใหม่นี้ เดิมประกอบอาชีพวิศวกรและ นายหน้าอสังหาริมทรัพย์ เขาได้แรงจูงใจมาจากศาสนาจารย์อเมริกัน เช่น Kenneth Hagin และ Kenneth Copeland ที่เทศน์สอนในประเด็นเรื่องความมั่งคั่ง เวลลาดเผยแผ่ความเชื่อว่า สาธุชนผู้มีความเชื่อในพระเจ้า ไม่เพียงได้เข้าสู่ราชัยสวรรค์แต่จะอุดมทรัพย์สมบัติบนโลกนี้ สมาชิกลัทธิเอล ชาดตาย จะบริจาคเงิน รายได้ส่วนหนึ่งให้กับทางโบสถ์เป็นประจำ สมาชิกมักได้รับจดหมายเรียไ้เงินทุกครั้งเมื่อร้องขอคำภาวนา ยุทธวิธีการตลาดที่ได้ผลอย่างยิ่ง คือ การให้ลำดับความสำคัญสูงสุดแก่แรงงานข้ามชาติซึ่งเป็นกลุ่มลูกค้า สำคัญในฟิลิปปินส์ หนังสือเดินทางและคำร้องขอวีซ่าจำนวนมหาศาล ถูกนำมาร่วมพิธีบูชาขอบพระคุณ พระเจ้าเพื่อความสำเร็จ การตัดสินใจเดินทางไปทำงานยังต่างแดนได้รับการโมทนาคุณว่าเป็นแบบอย่าง ของการเสียสละตนเองเพื่อผู้อื่น ลัทธิเอล ชาดตายยังขยายตัวข้ามพรมแดนรัฐชาติไปสู่ประเทศอื่นๆผ่าน แรงงานข้ามชาติ รูปแบบการจัดองค์กรผ่านสื่อวิทยุและโทรทัศน์ และสื่อออนไลน์ ยังมีลักษณะคล้ายการ โฆษณาสินค้าของธุรกิจเอกชน หากมองเพียงผิวเผินแล้ว ยุทธวิธีบริหารจัดการบนแนวคิดเหตุผลนิยมอาจ ไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับความเชื่อเรื่องวิญญาณ แต่การสนทนาถกเถียงผ่านรายการวิทยุและโทรทัศน์ใน ประเด็นอิทธิปาฏิหาริย์และพลังอำนาจทางจิตวิญญาณ เป็นส่วนสำคัญของลัทธิเอล ชาดตาย ตามคำสอน ของลัทธินี้ ฝัรายเป็นตัวละครสำคัญอยู่เบื้องหลังการทะเลาะเบาะแว้งภายในครอบครัว และการใช้ยาเสพติด ให้โทษรูปแบบต่างๆ รายการวิทยุของลัทธิเอล ชาดตาย ไม่เพียงชักนำคำอวยพรจากสาธุชนไมค์ เจ้าลัทธิผู้ เปี่ยมพลัง แต่ยังเป็นส่วนสำคัญของการขับไล่ปีศาจเพื่อความสงบสุขของครอบครัวสาธุชน การลงทุนใน ปาฏิหาริย์เป็นการลงทุนที่คุ้มค่าอย่างยิ่ง

ความทันสมัย ผี ไสยศาสตร์ และพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์

ในหนังสือเรื่อง *Dynamics of Religion in Southeast Asia: Magic and Modernity* Gottowik (2014) เสนอว่าประชาชาติต่างต้องมนต์สะกดจากพลังความทันสมัยที่แผ่ซ่านไปทั่วทุกซอกมุมของโลก บ่อยครั้งที่ การเข้าถึงหรือปรับตัวเข้าสู่ความทันสมัย เป็นปฏิบัติการผ่านการทรงเจ้าเข้าผี หรือการสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ผ่านความเชื่อ ไสยศาสตร์ และพิธีกรรมทางศาสนา แนวความคิดนี้สะท้อนงานคลาสสิกของไมเคิล เทาสซิก (Taussig 2010) ที่บรรยายสัมพันธภาพระหว่างความเชื่อเรื่องปีศาจ เงิน และพิธีล้างบาปในคริสตศาสนา เมื่อทุนนิยมแทรกตัวเข้ามาในสังคมของชาวอินเดียนในอเมริกาใต้ ในทำนองเดียวกัน Tanabe (2002) Morris (2000) และนักวิชาการอีกหลายท่าน ได้แสดงให้เห็นถึงการผลิตซ้ำหรือแม้แต่การขยายตัวของ การทรงเจ้าเข้าผีในสังคมไทยภาคเหนือที่ความเป็นเมืองและความทันสมัยทำให้ผู้คนจำนวนไม่น้อยมีปัญหาใน การปรับตัวเข้ากับความซับซ้อนของบริบททางสังคมแบบใหม่

ช่วงทศวรรษที่ 1970 และ 1980 มาเลเซียขยายอุตสาหกรรมผลิตชิ้นส่วนอิเล็กทรอนิกส์อย่าง อีเกอริก อุตสาหกรรมนี้มีบทบาทสำคัญในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจมาเลเซียสู่ทุนนิยมโลก ในเวลาเดียวกัน แรงงานสตรีซึ่งเป็นพลังสำคัญของอุตสาหกรรมอิเล็กทรอนิกส์กลับมีอาการทางจิตเวช เช่น อารมณ์ แปรปรวน ฉุนเฉียว ทะเลาะเบาะแว้งและแสดงความรุนแรงเป็นครั้งคราว อาการเหล่านี้เรียกรวมกันใน ภาษามลายูว่าลาทาห์ (latah) บ่อยครั้งที่แรงงานสตรีไม่อาจควบคุมตนเองได้ ทำการล้อเลียนพฤติกรรม ของผู้บริหารโรงงาน ใช้วาจาหยาบคายคำทอ และแสดงอาการพลุ่งพล่านต้องการใช้ความรุนแรง อาการ เหล่านี้เป็นอาการที่เคยพบเห็นมาตั้งแต่ช่วงที่มาเลเซียอยู่ใต้การปกครองของอาณานิคมอังกฤษ และได้รับ การตีความว่ามีลักษณะผสมผสานระหว่างปัจจัยทางชีววิทยากับวัฒนธรรม คนท้องถิ่นเชื่อมโยงอาการ เหล่านี้กับ “ผีเข้า” ซึ่งเป็นคำอธิบายที่สอดคล้องกับตรรกะตะวันตก ที่มองว่าความเชื่อเรื่องผี การอยู่ใน “ภวังค์” (trance) และความรุนแรง เป็นลักษณะปรากฏของความไร้เหตุผลในสังคมประเพณีก่อนยุค ทันสมัย

อาการผีเข้าในโรงงานอุตสาหกรรมไฮเทคของมาเลเซียก่อเกิดความสูญเสียเวลาทำงานถึง 8,000 ชั่วโมงจากการหยุดซ่อมแซมเครื่องจักรที่เสียหาย และการดิ้อแพ่งไม่ปฏิบัติตามกฎระเบียบของแรงงาน สตรีที่อยู่ในสภาวะผีเข้า ผู้จัดการโรงงานหลายแห่งรู้สึกกังวลใจในตอนแรกแต่ก็ตัดสินใจเรียกใช้บริการของ

หมอผี (bomoh) เพื่อรับมือกับปัญหาที่เกิดขึ้น การฆ่าไก่และแพะเช่นไหว้ผีไม่ได้ผล ผีที่ออกอาละวาดไปทั่ว ไม่ยินยอมถูกกักกันโดยวิธีนี้ ผู้จัดการโรงงานหลายแห่งถูกบังคับให้ใช้มาตรการเด็ดขาด โดยให้แรงงานสตรีที่เกิดอาการผีเข้ามากกว่าสองครั้งออกจากงานด้วยเหตุผลของความมั่นคง โอวา ออง (Ong 1987: 204–207) อธิบายว่า ชนชั้นแรงงานใหม่ที่มาจากอดีตชาวนาสตรีมาเลเซีย ได้รับการส่งเสริมให้หันมาทำงานเป็นแรงงานผีมือในโรงงาน แรงงานสตรีเหล่านี้ได้แสดงให้เห็นถึง “จิตวิญญาณแห่งการต่อต้าน” ที่ปรากฏโฉมในรูปของการตอบโต้อำนาจของผู้ชาย แรงงานสตรีเหล่านี้ถูกกดดันให้อยู่ในสถานะพึ่งพิงอำนาจใหม่และในเวลาเดียวกัน จารีตของศาสนาอิสลามและความสัมพันธ์ในครอบครัว กลับถูกลดคุณค่าลงท่ามกลางการเสริมสร้างอัตลักษณ์ของเยาวสตรีที่ถูกบังคับให้ละเลิกหรือเลื่อนแผนแต่งงานสร้างครอบครัวออกไปเพื่อเป็นแรงงาน ระบบ ระเบียบและ “วินัย” ของโรงงาน แผ่ซ่านเข้าควบคุมร่างกายของแรงงานสตรี ในกระบวนการเชื่อมโยงทุนนิยมท้องถิ่นเข้ากับทุนนิยมโลก จิตวิญญาณทุนนิยมนี้เองที่ขับเคลื่อนแรงงานสตรีไปสู่อาการโรคประสาท การกบฏต่อต้านกลายเป็นยุทธวิธีเอาตัวรอดเพื่อลดระดับการขูดรีด และเรียกร้องสภาพการทำงานที่เป็นธรรมมากขึ้น

ในหลายประเทศของอุษาคเนย์ การเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจส่งผลกระทบต่อความเชื่อท้องถิ่นอย่างมีนัยสำคัญ (Bautista 2012) การขยายตัวทางเศรษฐกิจอย่างรวดเร็วในสังคมไทยช่วงทศวรรษที่ 1980 และ 1990 เชื่อมโยงอย่างแนบแน่นกับการเฟื่องฟูของลัทธิพิธีทางศาสนา โดยเฉพาะศาสนาแห่งความมั่งคั่ง ซึ่ง Roberts (1995) เรียกว่า ‘prosperity religion’ ความเชื่อแบบนี้เชื้อให้จิตวิญญาณทุนนิยมขยายตัวไปในวงกว้าง ปีเตอร์ แจคสัน (Jackson 1999) ศึกษาการก่อรูปของลัทธิพิธีแห่งความมั่งคั่งในสังคมไทย เช่น ลัทธิพิธีเสด็จพ่อ ร.5 และปรากฏการณ์หลวงพ่อดุณ เป็นต้น ในช่วงเวลาเดียวกัน การทรงเจ้าเข้าผีขยายตัวอย่างรวดเร็วตามเศรษฐกิจ ผู้คนจากทุกสถานะและชนชั้นต่างแสวงหาการปกป้องคุ้มครองและขยายโอกาสมั่งคั่งผ่านการสร้างความเชื่อมโยงกับผีและเทพหลากหลายรูปแบบ “ไม่เชื่ออย่าลบหลู่” เป็นวาทกรรมที่แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนถึงการขยายตัวของ “ศาสนาสมัยนิยม” (popular religion) ซึ่งพัฒนา กิติอาษา (Pattana 2002, 2005) เสนอว่า เป็นการผสมผสาน (hybridization) ระหว่างพุทธศาสนาเถรวาท กับความเชื่อเรื่องผีท้องถิ่นและระดับชาติ ไปจนถึงเทพต่างๆของฮินดูและจีน ลัทธิพิธีศาสนาสมัยนิยมของไทยจึงเป็นปรากฏการณ์ที่ซับซ้อน มีการผสมผสานหลากหลายรูปแบบและช่วงชั้นระหว่างวิญญาณของพระระดับเกจิอาจารย์ที่มรณภาพไปแล้ว และ/หรือยังมีชีวิตอยู่ อดีตพระมหากษัตริย์และสมาชิกระดับสูงของ

ราชวงศ์ เทพของฮินดูและจีน กับผีท้องถิ่น ผ่านการโฆษณาอย่างเอิกเกริกของสื่อโทรทัศน์และสิ่งพิมพ์ ศาสนาสมัยนิยมของไทยขยายพื้นที่จากวัดวาอารามไปสู่ห้างสรรพสินค้า และตลาด ที่ซึ่งความเชื่อถูกปรับเปลี่ยนให้เป็นสินค้า จัดหีบห่อ วางตลาดและบริโภค แม้ในท่ามกลางวิกฤตเศรษฐกิจช่วงปลายทศวรรษที่ 1990 ศาสนาแห่งความมั่งคั่งในรูปของพุทธพาณิชย์ และผีพาณิชย์รูปแบบต่างๆ มิได้เป็นเพียงลักษณะปรากฏของวิกฤตแห่งความทันสมัย (Tanabe 2002) เท่านั้น แต่กลายเป็นแก่นแกนของความเชื่อสมัยนิยมที่ระบบสัญลักษณ์และพิธีกรรมกลายเป็นเครื่องมือสร้างหลักประกันของชีวิตที่เต็มไปด้วยความเสี่ยงทางเศรษฐกิจและการเมือง โดยเฉพาะในพื้นที่ของสังคมเมือง

ในช่วงสามทศวรรษที่ผ่านมา เวียดนามเป็นประเทศที่มีการขยายตัวทางเศรษฐกิจสูงสุดในลุ่มน้ำโขง นับเนื่องแต่การประชุมสหประชาชาติครั้งที่ 6 เมื่อปี 1986 นโยบายปฏิรูปและสร้างนวัตกรรมใหม่ (Doi Moi) ได้เปิดทางให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจอย่างกว้างขวางและรวดเร็ว การฟื้นความสัมพันธ์กับสหรัฐฯ นำไปสู่การยกเลิกการคว่ำบาตรทางเศรษฐกิจในปี 1993 ส่งผลให้การลงทุนต่างชาติและการท่องเที่ยวขยายตัวอย่างเอิกเกริก การเข้าเป็นส่วนหนึ่งของระบบทุนนิยมโลก ส่งผลให้เกิดเสรีภาพทางวัฒนธรรมเพิ่มขึ้นทีละเล็กละน้อย การนับถือศาสนาที่เคยถูกควบคุมอย่างเข้มงวดก็ค่อยๆผ่อนคลายลง ปฏิบัติการทางศาสนาที่เคยถูกตีตราว่าเป็นความมั่งงายหรือความชั่วร้ายทางสังคม กลับกลายเป็นประเด็นการตีความเพื่อผลประโยชน์ทางการเมือง ศาสนสถานมากมายได้รับการฟื้นฟูซ่อมแซม สาธุชนแวะเวียนมาสักการบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์อย่างคึกคัก มีการจัดพิธีกรรมทางศาสนาและการขายวัตถุมงคลอย่างเปิดเผย มีการเผยแพร่ศาสนาใหม่ๆในพื้นที่สาธารณะ การขยายตัวทางเศรษฐกิจหลากหลายรูปแบบมาพร้อมกับความหลากหลายของความเชื่อทางศาสนา มนต์เสน่ห์ของศาสนาหวนกลับสู่สังคมเวียดนาม (Taylor 2007) ฟิลิป เทเลอร์ ให้ความสนใจเป็นพิเศษกับความเชื่อในลัทธิพิธีบูชาเจ้าแม่ Ba Chua Xu ในเวียดนามใต้ซึ่งมีสาธุชนไปกราบไหว้ปีละกว่าล้านคน เทเลอร์วิเคราะห์ว่าการเติบโตอย่างก้าวกระโดดของความเชื่อในเจ้าแม่มาพร้อมกับการฟื้นฟูพิธีทรงเจ้าเข้าผี ซึ่งเคยเป็นพิธีต้องห้ามก่อนการปฏิรูปเศรษฐกิจและถูกตีตราประณามทั้งจากพรรคคอมมิวนิสต์และปรัชญาขงจื๊อว่า เป็นความเชื่อไสยศาสตร์ที่มั่งงายล้าหลังและเป็นอันตรายต่อสังคม ก่อนการปฏิรูปในทศวรรษที่ 1980 พิธีทรงเจ้าเข้าผีเคยเป็นปฏิบัติการช้อนเร้นยามค้าคิน

พิธีทรงเจ้ายอดนิยมนิทินึ่งในเวียดนาม คือ len dong ซึ่งวางอยู่บนความเชื่อในจตุรมาตา หรือเจ้าแม่ 4 องค์ ผู้ปกครองราชวงศ์ทั้งสี่ในจักรวาล คือ โลก สวรรค์ น้ำและภูเขา เจ้าแม่ 4 องค์ สัมพันธ์เชื่อมโยงกับการจัดลำดับช่วงชั้นของราชสำนักที่ประกอบไปด้วยเจ้าชาย เจ้าหญิง ขุนนางและข้าราชการบริพารต่างๆ ลดหลั่นกันลงมา ในพิธีเลนดอง ซึ่งปกติใช้เวลาประมาณ 4 ชั่วโมง สมาชิกของราชสำนักจะลงมาเยี่ยมเยือนสาวกผ่านคนทรง ท่ามกลางเสียงดนตรีและการขับเพลง เจ้าภาพพิธีต้องใช้เงินจำนวนมาก เพราะการตอบสนองต่อคำขอ การบำบัดรักษาและการช่วยเหลือต่างๆ นั้น ต้องแลกมาด้วยการเซ่นสรวงข้าวของเครื่องใช้นานาชนิด รวมทั้งเสื้อผ้า เครื่องประดับ ความกระหายใคร่บริโภคสินค้าของบรรดาผีไม่เคยลดลง แต่ในอีกด้านหนึ่ง พิธีทรงเจ้านี้มีองค์ประกอบของการกระจายความมั่งคั่ง ข้าวของเครื่องเซ่นบางส่วนถูกแจกจ่ายให้กับสาวก เพราะสิ่งที่สาวกร้องขอมิได้มีเพียงความรักและความมั่นคงเป็นปึกแผ่นของครอบครัวเท่านั้น แต่ยังรวมไปถึงวัตถุสิ่งของด้วย การเป็นเจ้าภาพพิธีนี้ คือ หลักประกันความสำเร็จทางการเงินและความก้าวหน้าในอาชีพการงาน กลุ่มคนทรงในพิธีนี้ไม่เพียง “แสดง” อาการทะยานอยากส่วนตน แต่ยังต่อสู้ดิ้นรนเพื่อเลื่อนสถานภาพทางสังคม พิธีนี้แสดงออกซึ่งพลังสร้างสรรค์ในการระบายความห้วงโยส่วนตนและส่วนรวม ตั้งแต่เรื่องโรคภัยไข้เจ็บ ความวิตกกังวลในอนาคต ไปจนถึงการแสวงหาความหมายของชีวิต (Endres 2006: 92-93)

ในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมา “ศาสนาสี่ราชวงศ์” ได้รับความนิยมจากชาวเวียดนามมากขึ้นอย่างต่อเนื่อง (Nguyen 2002) ลัทธิพิธีดังกล่าวยังขยายตัวไปยังชุมชนชาวเวียดนามในแคลิฟอร์เนีย การเปิดเสรีทางเศรษฐกิจมาพร้อมกับการเฟื่องฟูของความเชื่อทางศาสนา พรรคคอมมิวนิสต์เวียดนามพยายามออกมาตรการควบคุมและวิพากษ์วิจารณ์ลัทธิพิธีเหล่านี้ว่าเป็นประเพณีความเชื่อมลาย้าหลัง แต่ในขณะเดียวกัน พรรคคอมมิวนิสต์เวียดนามก็โฆษณาพิธีบูชาวีรชนแห่งชาติ โดยเฉพาะโฮจิมินห์ ด้วยเหตุนี้เอง จึงมิใช่เรื่องน่าแปลกแต่อย่างใด เมื่อเราพบว่า “ลุงโฮ” กลายเป็นเทพตามวัดและศาลเจ้า อีกทั้งยังประทับทรงสนทนากับประชาชนอย่างสม่ำเสมอ ลัทธิบูชาบรรพชนเป็นความเชื่อสำคัญยึดโยงครอบครัวและสังคมไว้อย่างมั่นคงตลอดยุคคอมมิวนิสต์ การติดต่อกับวิญญาณบรรพชนเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมเวียดนามมาเนิ่นนานนับพันปี และยังคงเป็นส่วนหนึ่งของอัตลักษณ์เวียดนาม การรำลึกถึงจิตวิญญาณแห่งการเสียสละเพื่อประเทศชาติโดยไม่คำนึงถึงประโยชน์ส่วนตนยังคงเป็นส่วนหนึ่งของรัฐพิธี และลัทธิพิธีทางศาสนาที่ครอบครัวต่างๆ ปฏิบัติสืบมาหลังสงคราม การต่อสู้กับมหาอำนาจอย่างยืดเยื้อยาวนานทำให้

ครอบครัวชาวเวียดนามจำนวนมากแตกสลาย ความเชื่อมโยงกับบรรพชนชะงักงันลง “การตายโหง” ที่เกิดขึ้นกับผู้คนมากมายก่อให้เกิด “ผีร้าย” ที่ยังคงไม่สงบสุขและเป็นอันตรายต่อสังคม นักมานุษยวิทยา Hoenik Kwon (2006) วิเคราะห์ผลทางสังคมจากโศกนาฏกรรมมายลาย (My Lai) เมื่อ พลเรือนจำนวนมากล้มตายลงโดยมิได้รับเกียรติในฐานะวีรชนสงคราม และศพไม่ได้รับการบรรจุฝังอย่างสม คักดีศรีหลังสงคราม วิญญาณคนตายตกอยู่ในสภาวะกำกวมระหว่างผีร้าย กับ บรรพชน ความกระหายใคร่รู้เกี่ยวกับสถานที่ตาย และสถานที่กลบฝังซากศพ ทำให้บริการ “ค้นหาผี” เกิดขึ้นเพื่อตอบสนองความต้องการของญาติพี่น้องผู้ปรารถนาอย่างแรงกล้าในการค้นหาซากศพของผู้เป็นที่รักเพื่อนำมากลบฝังอย่างถูกต้องตามประเพณี ผู้เชี่ยวชาญทางด้านนี้ได้รับการร้องขอให้ระบุตำแหน่งแห่งที่กลบฝังโครงกระดูกของผู้ตายในทุ่งสังหารต่างๆ และติดต่อวิญญาณผู้ตาย ช่วงทศวรรษที่ 1980 และ 1990 มีการทำพิธีค้นหาและบรรจุศพใหม่อย่างมาก การทำพิธีนี้ช่วยให้ดวงวิญญาณไปสู่สุคติ ญาติพี่น้องที่ยังมีชีวิตอยู่ก็สามารถดำเนินชีวิตต่อไปอย่างมีความสุขเช่นเดียวกัน สันติสุขสำหรับคนเป็นและคนตาย ถูกสร้างผ่านพิธีทรงเจ้าเข้าผีเพื่อติดต่อดวงวิญญาณของผู้ตาย มีการมอบเงินนรก (Hell Money) ผ่านพิธีกรรม เพื่อให้วิญญาณไร้หลักแหล่งหรือลัทธิเวสได้เป็นส่วนหนึ่งของการจัดลำดับช่วงชั้นทางสังคมในโลกแห่งความตาย พิธีเผาเงินไปให้บรรพชนเพิ่มขึ้นทุกปีและเริ่มมีการเปลี่ยนสกุลเงินจากเงินเวียดนามไปใช้อเมริกันดอลลาร์ตามแบบอย่างชาวเวียดนามในสหรัฐฯ

การทรงเจ้าเข้าผี เพศสภาวะและการช่วงชิงพื้นที่ทางวัฒนธรรมในความทันสมัยของเมือง

ศาสนาในยุคสมัยตั้งแต่อดีตกาลจวบจนปัจจุบันมีลักษณะของการผสมผสาน (syncretism) เข้าด้วยกันของระบบความเชื่อที่หลากหลาย ไม่ว่าจะเป็นผีท้องถิ่น ไสยศาสตร์ พราหมณ์/ฮินดู พุทธและคริสต์ พลังความทันสมัยที่มาพร้อมกับความจำเริญทางเศรษฐกิจและการขยายตัวของชุมชนเมือง มิได้ทำให้ลัทธิพิธีทางศาสนาในลักษณะผสมผสานถดถอยด้อยพลังไปแต่อย่างใด ในทางตรงกันข้าม ลัทธิพิธีต่างๆ สามารถปรับตัวเข้ากับความทันสมัยได้อย่างน่าสนใจ

การศึกษาพิธีกรรมและความเชื่อท้องถิ่นในเขตภาคเหนือตอนบนของไทย ทำให้นักมานุษยวิทยาหลายท่านได้ตั้งข้อสังเกตสำคัญ 2 ประการ คือ ประการแรก ลัทธิพิธีทรงเจ้าเข้าผีของคนเมืองในภาคเหนือ

โดยเฉพาะ ความเชื่อเรื่องผีปู้ย่าในอดีต มีความเชื่อมโยงกับโครงสร้างของระบบเครือญาติและความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างเพศชายกับหญิง (โปรดดู Turton (1972), Potter (1977), Cohen (1984), Cohen and Wijeyewardene (1984), Anan (1984), Wijeyewardene (1986), Tanabe (1991) และ Rhum (1994) เป็นต้น) ข้อสังเกตประการที่สอง คือ ความเชื่อมโยงระหว่างแนวคิดเรื่องผีกับเขตแดนหรือพื้นที่ทางสังคม Turton (1975, 1978) เสนอว่ามีความลักลั่นขัดแย้งระหว่างพื้นที่ของชุมชนท้องถิ่นกับการขยายอำนาจรัฐเหนือดินแดน จากงานวิจัยสนามในช่วงทศวรรษที่ 1970 Wijeyewardene (1986) ตั้งข้อสังเกตว่าร้อยละ 90 ของ “ม้าขี่” หรือคนทรงในเชียงใหม่เป็นเพศหญิง ลัทธิพิธีทรงเจ้าเข้าผีซึ่งเพศหญิงมีบทบาทสำคัญ แตกต่างอย่างมีนัยสำคัญกับลัทธิพิธีบูชาเสาหลักเมืองหรืออินทขิล (Tanabe 2000) หรือผีเจ้าที่เช่น อารักษ์ (Walker 2006) ในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมา ความเชื่อเรื่องผีปู้ย่าเริ่มลดทอนความสำคัญลงเป็นลำดับ (Irvine 1984) พร้อมกับการเฟื่องฟูขึ้นของกะเทยในฐานะม้าขี่รุ่นใหม่ที่มีบทบาทสำคัญมากขึ้นในลัทธิพิธีทรงเจ้าเข้าผีในภาคเหนือตอนบน (Morris 1994:51, Van Esterik 2000:221)

ในอดีต ความเชื่อเรื่อง “ผีปู้ย่า” มีพื้นฐานมาจากระบบเครือญาติที่ให้ความสำคัญแก่ญาติฝ่ายแม่หรือ matrifocal descent group (Davis 1984a) ผู้ชายย้ายเข้าบ้านผู้หญิงภายหลังการแต่งงาน ในขณะที่เครือญาติฝ่ายหญิงจะตั้งบ้านเรือนในบริเวณใกล้เคียงกันในระบบ “มาตุพงศ์” (matrilocal residence) สมาชิกของระบบเครือญาติข้างแม่จะนับถือผีปู้ย่าเดียวกันและทำพิธีไหว้ผีปู้ย่าหรือพิธีพืชมดผีเม็ง โดยมีม้าขี่ทำหน้าที่พ่อนและประทับทรงผีปู้ย่าและวิญญาณบรรพชนเพื่ออวยพร ให้กำลังใจหรือสั่งสอนลูกหลาน แต่ในปัจจุบัน การเปลี่ยนแปลงสังคมชาวลาหู่ที่หลากหลาย การเคลื่อนไหวของผู้คนไปทำงานยังต่างแดนหรือในเมืองมากขึ้นส่งผลให้จารีตประเพณีและพิธีกรรมบนพื้นฐานของระบบเครือญาติข้างแม่แบบเดิมอ่อนกำลังลง ในบริบทของการขยายตัวของเมือง (อานันท์ 2558: 195–199) ความเชื่อเรื่องผีปู้ย่าซึ่งเคยเป็นพื้นฐานของการจัดพื้นที่ทางสังคมและความสัมพันธ์เชิงอำนาจในชุมชนหมู่บ้านเริ่มสูญเสียพลังและความนิยมลง พลังของความทันสมัยและการขยายตัวของเมืองทำให้ปัญหาการปรับตัวของปัจเจกในสังคมเมือง และการทำธุรกิจการค้าแบบใหม่เริ่มมีความสำคัญต่อความมั่นคงในชีวิตของผู้คนมากขึ้น การเปลี่ยนแปลงธรรมชาติของความมั่นคงและความเสี่ยงในชีวิตส่งผลให้การทรงเจ้าเข้าผีเฟื่องฟูมากขึ้นในพื้นที่เมืองขนาดใหญ่ เช่น เชียงใหม่ ลำปาง และลำพูน เป็นต้น

เมืองเหล่านี้มีประวัติศาสตร์ยาวนานหลายร้อยปี แต่การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและกายภาพของเมืองในช่วงหลังถึงพุทธกาลเป็นต้นมาทำให้ความหมายของเมืองในอดีตค่อยๆเลื่อนหายไป การเปลี่ยนแปลงเกิดจากพลังของรัฐและภาคธุรกิจโดยปราศจากการมีส่วนร่วมของคนท้องถิ่นอย่างแท้จริง ความเป็นเมืองตามอย่างวัฒนธรรมตะวันตกเริ่มเข้าครอบงำจนทำให้ความหมายความเป็นเมืองเริ่มตัดขาดจากอดีต การลุกขึ้นคัดค้านการสร้างกระเช้าขึ้นดอยสุเทพของชาวเชียงใหม่หลายครั้งหลายคราในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมา รวมทั้ง การต่อต้านการขยายถนนของชุมชนวัดเกตฯ นับเป็นเหตุการณ์สำคัญชี้ชวนให้เรา มองเห็นความพยายามของท้องถิ่นในการมีส่วนร่วมกำหนดทิศทางการเปลี่ยนแปลงของชุมชนเมือง นักมานุษยวิทยาหลายท่าน เช่น Rhum (1987) และ Swearer (1987) ได้ชี้ให้เห็นว่าเมืองในล้านนาได้เป็นเพียงหน่วยการปกครองเท่านั้นแต่ยังเป็นพื้นที่พิธีกรรมและจักรวาลวิทยา เป็นศูนย์กลางของความศักดิ์สิทธิ์เชื่อมโยงกับคติความเชื่อจากฮินดูและพุทธศาสนา Irvine (1984) Davis (1984b) Tanabe (1991) และ Morris (2000) มีความเห็นสอดคล้องกันว่า การเปลี่ยนแปลงของเมืองในล้านนาเกิดขึ้นพร้อมกับการเฟื่องฟูของการทรงเจ้าเข้าผี ทั้งๆที่การนับถือผีปู่ย่าในชนบทลดลง การหันไปพึ่งพิธีกรรมทรงเจ้าเข้าผีเชื่อมโยงกับปัญหาการปรับตัวสู่สังคมเมือง โดยเฉพาะปัญหาความเสี่ยงในชีวิตที่เพิ่มสูงขึ้นทั้งในด้านอาชีพ การงานและความมั่นคงทางเศรษฐกิจ การเฟื่องฟูของผีเจ้านายในเมืองใหญ่ ทำให้เราอาจมองได้ว่าการขยายตัวของเมืองมิได้เป็นเพียงการเปลี่ยนแปลงสู่ความทันสมัยหรือโลกิยนิยมเชิงวิทยาศาสตร์เท่านั้น แต่ยังเป็นการหวนกลับไปสนใจเรื่องของศาสนา พิธีกรรม ความศักดิ์สิทธิ์ และการนิยามความหมายของ “พื้นที่” ในท้องถิ่นไปพร้อมกัน

การบ่าไหล่ของพลังความทันสมัยในภาคเหนือ ทำให้เมืองกลายเป็นพื้นที่ของการปะทะทางวัฒนธรรมอย่างซับซ้อน โรสซาลิน มอร์ริส (Morris 2000) ศึกษาพิธีทรงเจ้าในเชียงใหม่และเสนอว่า การทรงเจ้าเข้าผีเป็นการหวนกลับไปสู่อดีตโดยใช้ไสยศาสตร์เพื่อสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ไปพร้อมกับการนำเสนอจินตนาการใหม่ๆที่สอดคล้องกับยุคสมัย พิธีกรรมจึงเป็นปฏิบัติการสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่สั่นไหวและซ้อนทับกันไปมาระหว่างอดีต และปัจจุบันเพื่อสร้างความคาดหวังสู่อนาคต ปฏิบัติการดังกล่าวช่วยให้เรา มองเห็นการดิ้นรนต่อสู้ของกลุ่มคนหลายกลุ่มในเมือง ซึ่งพยายามตอบโต้สถานการณ์ในปัจจุบันที่ชนท้องถิ่นถูกผลักออกจากการมีส่วนร่วมและทิศทางการพัฒนาเมืองอยู่นอกเหนือการควบคุมของท้องถิ่นมากขึ้นเรื่อยๆ พื้นที่ส่วนรวมถูกทำให้สูญหายไปพร้อมกับการลดทอนความสัมพันธ์ทางสังคมลงเหลือเพียง

ระหว่างปัจเจกบุคคล ปฏิบัติการทางศาสนาและพิธีกรรมจึงเป็นการช่วงชิงและ/หรือสร้างพื้นที่ทางวัฒนธรรมที่เชื่อมโยงกับอดีตและอยู่ในความควบคุมของท้องถิ่น เพื่อช่วยให้คนท้องถิ่นสร้างและบริโภคความหมายของวัฒนธรรมย้อนยุคได้โดยปราศจากการควบคุมของคนนอก

งานวิจัยของกิ่งแก้ว ทิศตั้ง ในโครงการนี้มีความสอดคล้องกับงานของมอร์ริส โดยแสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงของพิธีกรรมทรงเจ้าเข้าผีในเมืองลำปาง ซึ่งกลุ่มเพศที่สามได้เข้ามามีบทบาทสำคัญในการช่วงชิงความหมายของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ทั้งในฐานะของการเป็นผู้จัดเตรียมพิธี ตกแต่งสถานที่ รูปแบบงาน จนกระทั่งการเป็น “ม้ายี่” หรือคนทรง ความหลากหลายทางเพศของคนทรงแสดงให้เห็นว่าในปัจจุบันการเป็นม้ายี่สามารถเป็นได้ทั้งกะเทย ผู้ชายและผู้หญิง วิญญาณที่ประทับทรงก็ไม่ได้ตายตัวอีกต่อไป ม้ายี่กะเทยอาจมีวิญญาณหญิงหรือชายประทับทรงก็ได้ การกลายเป็นม้ายี่ของกลุ่มเพศที่สามที่ถูกสังคมทำให้เป็นชายขอบและ “คนอื่น” ทำให้เรามองการทรงเจ้าเข้าผีในมุมของกระบวนการช่วงชิงพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ และการปรับความสัมพันธ์เชิงอำนาจของชนชายขอบเพื่อสร้างการยอมรับและพื้นที่ทางสังคมให้กับตนเอง

การศึกษากลุ่มร่างทรงกะเทยในจังหวัดลำปาง ทำให้เราค้นพบประเด็นที่น่าสนใจอย่างน้อยสองประการด้วยกัน ประการแรก พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์หรือพื้นที่พิธีกรรมมีการปรับเปลี่ยนไปภายใต้เงื่อนไขของความทันสมัยและการปรับตัวจากสังคมชนบทไปสู่สังคมกึ่งเมืองกึ่งชนบท ภายใต้พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ปรับรูปนี้เองที่เรามองเห็นการปะทะประสานของอุดมการณ์ความเชื่อที่หลากหลายและยืดหยุ่น อุดมการณ์ความเชื่อเดิมคือ ผีปู่ย่าหรือผีบรรพชนข้างแม่ ซึ่งเป็นหลักการเชิงโครงสร้างรองรับอำนาจของระบบมาตาล้ายและบทบาทของผู้หญิงในฐานะแกนกลางของระบบเครือญาติ การครอบครองที่ดินและความสัมพันธ์ทางการผลิต เริ่มลดทอนบทบาทความสำคัญลงไปพร้อมกับผีอาณาบริเวณ (territorial spirits) รูปแบบอื่นๆที่เน้นการปกป้องรักษาขอบเขตพื้นที่ชัดเจน เมื่อการทำมาหากินและอาชีพเปลี่ยนแปลงไปสู่การทำงานรับจ้างและค้าขายมากขึ้น เกิดการเลื่อนไหลของผู้คนและการปรับตัวสู่ความเป็นเมืองมากขึ้น ผีได้รับการปรับเปลี่ยนความหมายจากอุดมการณ์เดิมในสังคมชนบทที่ให้ความสำคัญกับสายตระกูลทางแม่ มาสู่บริบทของความ เป็นเมืองที่ให้ความสำคัญกับการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตและการทำมาหากินในรูปแบบใหม่ๆที่หลุดจากการควบคุมของผู้คนในท้องถิ่นมากขึ้น พรหมแดนทางเพศที่เริ่มพร่ามัวมากขึ้นประกอบกับร่างทรงหญิงเริ่มมีน้อยลง เปิดโอกาสให้กะเทยสามารถฉวยใช้จิตของสตรีเพศแทรกตัวเข้ามามีบทบาทของการเป็นลูกสาว

เข้าไปดำรงสถานะร่างทรงพ่อนผีปู่ย่า ในขณะที่เดียวกัน การขาดแคลนผู้สืบทอดการเป็นร่างทรงผีเจ้านาย ยังทำให้กะเทยสามารถสืบคลานเข้ามาช่วงชิงพื้นที่พิธีกรรมแบบนี้เพิ่มขึ้นเช่นเดียวกัน ประการที่สอง ทักษะ ในการจัดงานพิธีให้สอดคล้องกับบริบทของสังคมเมืองที่เป็นธุรกิจการค้ามากขึ้น ทำให้ร่างทรงกะเทย ตอบสนองต่อการปรับเปลี่ยนพิธีกรรมสู่ผลประโยชน์และความต้องการใหม่ๆ ดังเช่น การจัดพ่อนผีใน โรงแรมหรู เป็นต้น กลุ่มร่างทรงกะเทยยังปรับตัวเข้ากับบริบทของเมือง ผ่านการสร้างองค์กรทางสังคมในระดับเหนือกว่าปัจเจก เช่น มูลนิธิ เพื่อใช้เป็นสถานที่จัดงานพ่อนผี ไปพร้อมกับการเป็นพื้นที่จัดกิจกรรม สาธารณกุศลและกิจกรรมทางสังคมที่สำคัญของจังหวัด ความสามารถในการปรับตัวเข้าสู่บริบทของเมือง ทำให้ร่างทรงกะเทยสามารถสร้างสถานะทางสังคมชุดใหม่ๆ เช่น อาจารย์ ผู้จัดการพิธีขนาดใหญ่ ผู้อุปถัมภ์ พระพุทธศาสนา ผู้ประกอบกิจกุศลสำคัญของจังหวัด เป็นต้น ร่างทรงกะเทยจึงใช้การช่วงชิงความหมาย ของพื้นที่พิธีกรรมในการปรับเปลี่ยนสถานะของปัจเจกและกลุ่ม สู่การสร้างองค์กรและการยอมรับของ สังคมมากขึ้น การเป็นร่างทรงผู้มีชื่อเสียง มีลูกศิษย์และเครือข่ายทางสังคมและองค์กร ทำให้ร่างทรง กะเทยปรับเปลี่ยนจากผู้ถูกตีตราทางสังคม (social stigma) ดำเนินชีวิตด้วยความเปราะบาง มาสู่ผู้มี บทบาทสำคัญในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ไม่ว่าจะเป็นการบวงสรวงเสาศหลักเมือง พระธาตุดอยม่วงคำ และประตูปา เป็นต้น ซึ่งนำไปสู่ชื่อเสียงในแวดวงธุรกิจและการยอมรับจากสังคมมากขึ้น

ชาติพันธุ์ การช่วงชิงพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ และพื้นที่ความหวังในชีวิต

การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจภาคเกษตรในสังคมไทย ไปสู่การผลิตเชิงอุตสาหกรรม มากขึ้นเรื่อยๆ ส่งผลให้เกิดการปรับตัวสู่พลวัตและความหลากหลายของอาชีพ และการเลื่อนไหลของผู้คน จากชนบทสู่ชุมชนเมืองมากขึ้น (Yos 2008, Keyes 2012) ความมุ่งมาดปรารถนาความทันสมัยตาม การศึกษาแผนใหม่ยังเร่งเร้าให้บุตรหลานของกลุ่มชาติพันธุ์มากมายหลายกลุ่มปรับเปลี่ยนจารีตประเพณี วิถีชีวิตและความเชื่อทางศาสนาเพิ่มมากขึ้น แต่ในอีกด้านหนึ่ง สภาวะวิกฤตทางสังคมวัฒนธรรมและ การเมือง อาจเป็นเหตุปัจจัยสำคัญนำไปสู่การหวนคืน พื้นพลัง และ/หรือการปรับเปลี่ยนความเชื่อทาง ศาสนา เพื่อสร้างชุมชนจินตนาการและพื้นที่แห่งความหวังขึ้นใหม่ท่ามกลางวิกฤต งานวิจัยของอริยา เศว ตามร์ ในโครงการนี้ ศึกษาการฟื้นฟูพลังและผลิตใหม่ของความเชื่อในกลุ่มชาติพันธุ์ลาหู่หรือมุเซอแดงใน

พื้นที่ชายแดนภาคเหนือของไทย โดยเฉพาะจังหวัดเชียงรายและเชียงใหม่ ในความทรงจำทางประวัติศาสตร์ของชาวลาวหู่หึ่ง ทุกครั้งเมื่อเกิดวิกฤตทางสังคม ผู้นำทางศาสนามักอุบัติขึ้นและเกิดการรวมตัวของสาธุชนเป็นขบวนการเคลื่อนไหวทางศาสนา นับเนื่องแต่ปี 2546 เป็นต้นมา นโยบายปราบปรามยาเสพติดด้วยมาตรการเฝ้าระวังในเชิงรัฐบาลทักษิณ สร้างผลกระทบอย่างรุนแรงต่อชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์หลายกลุ่มทั้งในด้านของการทำมาหากินและความมั่นคงในชีวิต การจับกุมยาเสพติดแบบไม่เคารพสิทธิมนุษยชน ตลอดจนการฆ่าตัดตอนอย่างป่าเถื่อนในช่วงนั้น ทำให้ชาวลาวหู่หึ่งจำนวนมากต้องเผชิญหน้ากับความอยุติธรรม ประชาชนผู้บริสุทธิ์ถูกจับกุมคุมขัง ถูกตั้งข้อหาและถูกกระทำด้วยความรุนแรงจากเจ้าหน้าที่รัฐ วิกฤตที่เกิดจากนโยบายยาเสพติดในช่วงนั้นเพิ่มความกดดันให้กับชาวลาวหู่หึ่งจากปัญหาทางเศรษฐกิจที่มีอยู่เดิมจากการไร้ที่ดินทำกิน และความไม่แน่นอนของรายได้จากการทำงานรับจ้าง รวมทั้งการถูกจับกุมในข้อหาบุกรุกป่า ชาวลาวหู่หึ่งหลายกลุ่มไม่มีสัญชาติไทย และไม่อาจเดินทางออกนอกพื้นที่เพื่อหางานทำได้ อย่างถูกต้องตามกฎหมาย ข้อจำกัดด้านสถานะพลเมือง ผสมกับความลุ่มหลงทางเศรษฐกิจ ส่งผลให้ความไม่มั่นคงและความเสี่ยงในชีวิตของชาวลาวหู่หึ่งเพิ่มขึ้น แรงกดดันเหล่านี้ทำให้ชาวลาวหู่หึ่งพยายามแสวงหาทางออกในหลากหลายรูปแบบ ความช่วยเหลือจากมิชชันนารีทำให้ชาวลาวหู่หึ่งจำนวนหนึ่งเปลี่ยนไปนับถือศาสนาคริสต์ บางรายออกมาทำงานภายนอกอย่างผิดกฎหมาย ก่อให้เกิดการค้าแรงงานเด็กและการขายบริการทางเพศซึ่งนำไปสู่การติดเชื้อเอดส์ ปัญหาครอบครัวแตกแยก และปัญหาสังคมอื่นๆ อีกมากมาย

สภาวะวิกฤตทางเศรษฐกิจ การเมืองและวัฒนธรรม ปัญหาเยาวชนที่ปฏิบัติตนนอกกรอบของจารีตประเพณีเดิม ความเสี่ยงทางสังคมที่เพิ่มขึ้น ตลอดจน การเปลี่ยนศาสนา ล้วนแล้วแต่สร้างความกังวลแก่ผู้นำศาสนาของชาวลาวหู่หึ่งเป็นอย่างมาก ในหลากหลายพื้นที่เริ่มเกิดความพยายามในการฟื้นฟูพลังของความเชื่อทางศาสนาแบบดั้งเดิม โดยมีกลุ่มผู้นำศาสนารวมตัวกันเป็นเครือข่ายเพื่อรื้อฟื้นความเชื่อและข้อปฏิบัติทางศาสนาเดิม ปฏิบัติการฟื้นฟูพลังแก่ความเชื่อเดิมไม่เพียงเป็นการแสวงหาทางออกของชาวลาวหู่หึ่งในท่ามกลางสภาวะวิกฤตในด้านต่างๆ เท่านั้น แต่ยังเป็นการช่วงชิงความหมายของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์จากการครอบงำเชิงสัญลักษณ์จากภายนอก ขบวนการฟื้นฟูพลังทางศาสนาของชาวลาวหู่หึ่งมีพิธีกรรมสำคัญคือ “ก๊อซาหย่าละเว” เมื่อก๊อซาหรือพระเจ้าลงประทับร่างของ “หน้าปิจ่อเว” หรือบุคคลศักดิ์สิทธิ์ผู้ได้รับเลือก

จากพระเจ้า พิธีกรรมนี้เปลี่ยนผู้นำศาสนาที่มีวัตรปฏิบัติเคร่งครัดให้กลายเป็นบุคคลคักคัลลิต์ผู้ได้รับการเลือกสรรและมอบอำนาจจากพระเจ้า สามารถรักษาคนป่วย และชี้แนวทางเลือกในชีวิตแก่สาธุชนผู้มีศรัทธา

ในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา ผู้นำทางศาสนาดั้งเดิมของชาวลานูหัง ซึ่งมีทั้งชายและหญิง ภายใต้การนำของ “โตโบ” หรือผู้นำสูงสุด ได้รวมตัวกันเพื่อฟื้นฟูพลังของความเชื่อและวัฒนธรรมเดิม ผู้นำเหล่านี้เดินทางไปยังหมู่บ้านต่างๆ เพื่อสอนความเชื่อตามประเพณี เช่น การถือศีล การสวดภาวนา การละยาเสพติด การพนัน การฆ่าสัตว์ตัดชีวิต การประพาศิตในกาม เป็นต้น ผู้ปฏิบัติตามคำสอนดังกล่าวจะเป็นผู้มีบุญ ส่งผลให้พืชผลเจริญงอกงามอุดมสมบูรณ์ คุณภาพชีวิตดีขึ้น ชุมชนชาวลานูหังหลายแห่งร่วมกันซ่อมแซมหรือสร้าง “หอแห่” เพื่อเป็นสถานที่ประกอบพิธีถือศีลหย่าละเวประจำหมู่บ้าน กลุ่มผู้นำทางศาสนายังนำชาวบ้านไปเยี่ยมเยียนหมู่บ้านอื่นๆ ในช่วงเทศกาลต่างๆตามประเพณีลานู เช่น ปีใหม่ พิธีกินข้าวใหม่ เป็นต้น บทบาทสำคัญของผู้นำศาสนา คือ การทำพิธีรักษาอาการเจ็บป่วย การบำบัดผู้ติดยาเสพติด การสะเดาะเคราะห์ โดยผ่านพิธีถือศีลหย่าละเว การฟื้นฟูพลังความเชื่อดั้งเดิมแก่ชาวลานูเกี่ยวข้องกับปฏิบัติการทางศาสนา 3 ประการ คือ การแสวงบุญ การสะเดาะเคราะห์และการถือศีลเพื่อล้างบาปทุก 15 วัน ปฏิบัติการทางศาสนาเป็นประสบการณ์ส่วนตัวและประสบการณ์กลุ่มไปพร้อมกัน การเข้าร่วมพิธีถือศีลหย่าละเวหรือพระเจ้าลงมาประทับร่าง ทำให้ผู้ทรง และผู้เข้าร่วมมีประสบการณ์ใหม่และตัวตนใหม่โดยเริ่มต้นจากการถือศีลและสวดภาวนา การฟื้นฟูพลังความเชื่อเดิมผ่านปฏิบัติการทางศาสนาส่งผลให้เกิดการปรับเปลี่ยนตัวตนและพฤติกรรมของชาวลานูหังหลายราย ที่เลิกยาเสพติด หันมาถือศีลและปฏิบัติตามกฎระเบียบทางศาสนาอย่างเคร่งครัด การเปลี่ยนแปลงในระดับบุคคลนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในระดับกลุ่ม ด้วยการสร้างความหมายของชุมชนใหม่เป็นชุมชนที่มีศีลธรรมของถือศีล ผู้นำศาสนาได้รื้อฟื้นจารีตเดิมและปรับกฎเกณฑ์ในการปฏิบัติให้สอดคล้องกับสถานการณ์ปัจจุบัน เช่น กฎเกณฑ์เกี่ยวกับยาเสพติด หรือการอนุรักษ์ป่า และการสร้างความสามัคคีในชุมชน เป็นต้น

อารียาเสนอว่าขบวนการฟื้นฟูพลังความเชื่อในศาสนาดั้งเดิมของชาวลานูหัง เป็นการตอบโต้ต่อรองเชิงสัญลักษณ์จากการครอบงำของพลังภายนอก โดยเฉพาะจากเจ้าหน้าที่รัฐที่มักละเมิดศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์และตีตราประณามชนชายขอบ การรื้อฟื้นประเพณีความเชื่อเดิม สะท้อนการปรับเปลี่ยนภาพลักษณ์ใหม่ในการดำรงอยู่ภายใต้รัฐไทยในสถานะสมัยใหม่ กลุ่มผู้นำศาสนามีการเลือกสรรและฉวยใช้กิจกรรม

จากภายนอกเพื่อหนุนเสริมขบวนการเคลื่อนไหวทางศาสนา เช่น การประกาศไม่ยุ่งเกี่ยวกับยาเสพติด ซึ่งได้รับการส่งเสริมสนับสนุนจากหน่วยงานรัฐ เป็นต้น การฟื้นฟูพลังความเชื่อเดิมยังเป็นการช่วงชิงการสร้าง ความหมายของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ภายในกลุ่มชาวลานูห์หึ่งด้วยตนเอง เช่น กลุ่มสมาคมลานูห์ซึ่งเป็นคนรุ่นใหม่ ที่ เน้นการให้ความช่วยเหลือทางด้านกฎหมายและสิทธิมนุษยชน การปะทะขัดแย้งเกิดขึ้นเมื่อกลุ่มสมาคมลานูห์ต้องการตั้งกฎเกณฑ์การปฏิบัติทางความเชื่อและประเพณีให้ทุกหมู่บ้านปฏิบัติเหมือนกัน ซึ่งผู้นำศาสนา ไม่เห็นด้วยโดยอ้างประเพณีปฏิบัติที่สืบทอดกันมาและความศักดิ์สิทธิ์ที่มาจากการเลือกสรรของก๊อชา ผสมผสานกับปฏิบัติการถือศีลและสังสมบุญของผู้ศักดิ์สิทธิ์แต่ละคนซึ่งเป็นที่มาของอำนาจอันชอบธรรมใน การเป็นผู้นำชุมชน การปะทะขัดแย้งระหว่างอำนาจตามประเพณี กับกติกาสากลจากภายนอก ก่อให้เกิด พลวัตการปรับตัวในสังคมชาวลานูห์หึ่งที่น่าสนใจ

นอกจากนั้น ขบวนการฟื้นฟูพลังความเชื่อทางศาสนาเดิมยังเป็นพื้นฐานของการสร้าง “ชุมชน จินตนาการ” และ “พื้นที่แห่งความหวัง” ของชาวลานูห์หึ่งในท่ามกลางสภาวะวิกฤตทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม ผู้นำทางศาสนาได้ปรับเปลี่ยนจารีตประเพณีและกฎเกณฑ์ทางสังคมให้สอดคล้องกับ บริบทของยุคสมัย ให้ความหมายใหม่แก่สัญลักษณ์ทางศาสนาเดิม เพื่อสร้างปฏิบัติการทางศาสนาและใช้ พลังอำนาจศักดิ์สิทธิ์ ในการต่อสู้ต่อรองและปรับตัวในความสัมพันธ์กับรัฐและรับมือกับความเปลี่ยนแปลง ทั้งจากภายในและภายนอกสังคมของตน

ในทำนองเดียวกัน งานวิจัยของอรัญญา ศิริผล ในโครงการนี้ เป็นการศึกษาปฏิบัติการทางศาสนา ในด้านของการสะสม “ทุนจิตวิญญาณ” เพื่อปรับเปลี่ยนเป็นจินตนาการสู่พื้นที่ความหวัง โดยให้ ความสำคัญกับกลุ่มชาติพันธุ์จีนยูนนานบริเวณชายแดนภาคเหนือ ชาวจีนยูนนานทั้งที่เป็นชาวยุ้ยและนับ ถือศาสนาอิสลามนับเป็นกลุ่มชนชายแดนและผู้อพยพที่มีความหลากหลายและน่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง ชาว จีนยูนนานมีบทบาทสำคัญในด้านคาราวานการค้าทางไกลในจีนตอนใต้และอุษาคเนย์มาเนิ่นนานนับตั้งแต่ ศตวรรษที่ 16 ชาวจีน ยูนนานบางกลุ่มอพยพสู่พม่าและพลังของอาณานิคมอังกฤษและฝรั่งเศสใน อุษาคเนย์ช่วงศตวรรษที่ 19 ทำให้คาราวานการค้าทางไกลระหว่างจีนตอนใต้กับประเทศในลุ่มน้ำโขงมี ความเข้มข้นยิ่งขึ้น การค้าทางไกลเป็นอาชีพเสริมที่ดึงดูดใจชาวจีนยูนนานที่ต้องการหารายได้ในช่วงฤดูแล้ง ชัยชนะของพรรคคอมมิวนิสต์จีนในปี 1949 ทำให้ชาวจีนยูนนานเป็นจำนวนมาก รวมทั้งกองพลที่ 93 ของ

กองทัพจีนคณะชาติ อพยพผู้ยออดคอยของรัฐบาลและกะฉิ่นแล้วตั้งรกรากบริเวณที่สูงของพม่าและภาคเหนือของไทยในเวลาต่อมา (Suthep 2013; Chang 2001, 2004, 2006, 2008; Suchart 2010; Huang 2010) ชุมชนชาวจีนยูนนานมีทุนทางวัฒนธรรมในฐานะพ่อค้าทางไกล แรงงาน นักธุรกิจ ทหาร และชนชายขอบผู้อพยพในบริเวณพื้นที่ชายแดน ประสบการณ์ของการบังคับพลัดถิ่นหลายครั้งหลายคราในช่วงสามอายุคนที่ผ่านมา การตกเป็นเครื่องมือทางการทหารและการเมืองของรัฐบาล การเผชิญหน้ากับความลุ่มดอนทางเศรษฐกิจการค้า (Chang 2015) หล่อหลอมในชาวจีนยูนนานบริเวณชายแดนมีความทรงจำร่วมและประวัติศาสตร์บาดแผลที่เปลี่ยนเป็นพลังในการปรับตัวอย่างมีพลวัต

ชุมชนชาวจีนยูนนานบริเวณชายแดนภาคเหนือของไทย (เคย) มีสัมพันธภาพแนบแน่นกับไต้หวันทั้งด้านเศรษฐกิจและอุดมการณ์การเมือง ความช่วยเหลือทางด้านเศรษฐกิจและการศึกษาจากไต้หวันนับเป็นพลังสำคัญในชีวิตของชุมชนชาวจีนยูนนานบนยออดคอยทางไกล การเรืองอำนาจทางเศรษฐกิจและการเมืองของจีน ตลอดจนการขยายเครือข่ายการค้าการลงทุนในกลุ่มน้ำโขง ก่อเกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างมหาศาลทั้งทางด้านเศรษฐกิจ การเมืองและสังคมวัฒนธรรมในอนุภูมิภาค อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ ความจงรักภักดี และความทรงจำร่วมกับไต้หวัน เริ่มถูกคัดง้างจนระส่ำระสายท่ามกลางพลังทางเศรษฐกิจของจีนแผ่นดินใหญ่ที่เพิ่มพูนขึ้นอย่างรวดเร็ว ชาวจีนยูนนานรุ่นใหม่เริ่มถอยห่างจากอุดมการณ์เดิมของคนรุ่นปู่และรุ่นพ่อที่เคยจงรักภักดีต่อจีนคณะชาติอย่างไม่เสื่อมคลาย ความลึกลับขัดแย้งทางเศรษฐกิจและการเมืองทวีความซับซ้อนขึ้นเมื่อองค์กรศาสนาข้ามชาติในเครือข่ายวัฒนธรรมจีน ขยายตัวอย่างรวดเร็วในบริเวณชายแดนภาคเหนือตอนบนช่วงสิบกว่าปีที่ผ่านมา ปฏิบัติการทางศาสนาจากองค์กรต่างๆที่เข้ามาช่วงชิงพื้นที่บริเวณชายแดน เกิดขึ้นภายใต้บริบทของการแข่งขันทางเศรษฐกิจของเครือข่ายทุนจีนจากหลากหลายพื้นที่ และการรื้อสร้างวัฒนธรรมของชุมชนชาติพันธุ์ชายแดนในปฏิสัมพันธ์กับสามรัฐชาติ คือ ไทย จีนแผ่นดินใหญ่ และไต้หวัน

งานวิจัยนี้ให้ความสนใจกับกิจกรรมสังคมสงเคราะห์ที่เน้นสนับสนุน “การศึกษา” ขององค์กรศาสนาข้ามชาติ 5 องค์กร คือ โรงเรียนจีนเอ็นฮุ่ยภายใต้คริสตจักรอู๋โถ่จากไต้หวัน หอพักคริสเตียนเปาโลของคริสตจักรคณะซื่อเอ็นจากไต้หวัน โรงเรียนจีนหัวซิงผู้เผยแพร่ลัทธิขงจื้อสายจีนยูนนานดั้งเดิมและไต้หวัน โรงเรียนจีนเจียวเหลียนผู้เผยแพร่ลัทธิขงจื้อสายรัฐจีนแผ่นดินใหญ่ และโรงเรียนฉือจี้ผู้เผยแพร่

ลัทธิขงจื้อและพุทธมหายานสายใต้หวัน ทั้งหมดทำงานเผยแผ่แนวคิดของตนผ่านการศึกษาในบริเวณ
อำเภอเซียงดาว ผางและไชยปราการของจังหวัดเชียงใหม่ แต่ละองค์กรแต่ละโรงเรียนล้วนฉวยใช้
องค์ประกอบของวัฒนธรรมในแง่มุมต่างๆมาตีความผสมผสานอย่างหลากหลาย ไม่ว่าจะเป็นการ
ผสมผสานวัฒนธรรมจีนเข้ากับคริสต์ศาสนา พุทธนิกายมหายานและลัทธิขงจื้อ เพื่อสร้างและช่วงชิง
ความหมายของวัฒนธรรมและความเป็นจีนแบบใหม่ๆที่ไม่จำเป็น ต้องสอดคล้องกับการตีความอย่างเป็น
ทางการของรัฐบาลจีนหรือใต้หวัน อร์ญญาประยุกต์ใช้แนวคิดเรื่องทุนทางวัฒนธรรมของ Pierre Bourdieu
โดยเสนอว่าองค์กรศาสนาในเครือข่ายวัฒนธรรมจีนได้ผลิตและสะสม “ทุนทางจิตวิญญาณ” ผ่าน
สถานศึกษา หลักสูตรและปฏิบัติการทางศาสนาที่ตีความและผสมผสานระบบคุณค่าความเป็นจีนที่
สอดคล้องกับความต้องการของยุคสมัยและพื้นที่แตกต่างกันออกไป เพื่อช่วงชิงการสะสมทุนทาง
วัฒนธรรมและปรับเปลี่ยนทุนดังกล่าวเป็นอำนาจเชิงสัญลักษณ์ เพื่อสร้างความชอบธรรมและพื้นที่
ความหวังในชุมชนชาวจีนยูนนานที่กำลังเผชิญหน้ากับการปรับตัวท่ามกลางประเด็นปัญหาความจงรักภักดี
ต่อ “ความเป็นจีน” ที่แตกต่างกันออกไป ในอีกมุมหนึ่ง ชาวจีนยูนนานบริเวณชายแดนภาคเหนือเลือกรับ
การสงเคราะห์ช่วยเหลือขององค์กรศาสนาภายใต้เงื่อนไขปัจจัยและทางเลือกที่แตกต่างกัน แต่ท่ามกลาง
ความแตกต่างเหล่านี้เรายังพบประเด็นคล้ายคลึงกันของชนชายแดนเหล่านี้ คือ ปัญหาการพัฒนาพื้นที่สูง
บริเวณชายแดนที่เน้นปัญหาความมั่นคงเป็นสำคัญ ในขณะที่องค์การศึกษาของรัฐบาลไทยในท้องถิ่นยังคง
เน้นสร้างความเป็นไทยและกีดกันอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ให้เป็น “คนนอก” องค์กรของรัฐจึงอยู่ในสภาพล้า
หลัง อ่อนแอ และด้อยประสิทธิภาพในการปรับตัวเข้ากับสภาวะสังคมวัฒนธรรมของชนชายแดนที่
เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว โรงเรียนจีนภายใต้การสนับสนุนขององค์กรทางศาสนาจึงเปรียบเสมือนพื้นที่
แห่งความหวัง แหล่งพักพิงอันปลอดภัย เพื่อการแสวงหาทางเลือกของชีวิตต่อไปในภายภาคหน้า

งานศึกษากระบวนการสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์และการต่อสู้ทางวัฒนธรรมของชาวกะเหรี่ยงของวินัย
บุญสืบ เป็นอีกงานหนึ่งในโครงการนี้ ที่ให้ความสนใจกับการเชื่อมโยงความเป็นชาติพันธุ์ พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์
และการสร้างความหวังของชนชายขอบ งานชิ้นนี้นำเสนอมุมมองของ “คนใน” ที่มองเห็นการสร้างพื้นที่
ศักดิ์สิทธิ์ในยุคสมัยที่ชนชายแดนเผชิญหน้ากับภัยสงคราม การแย่งชิงทรัพยากร และความรุนแรงหลาก
รูปแบบที่ลดทอนความเป็นมนุษย์ลง หากแต่ในท่ามกลางภัยพิบัติ ชาวกะเหรี่ยงกลับเปลี่ยนพื้นที่แห่ง

สงครามและความรุนแรง มาเป็นพื้นที่แห่งชีวิตและความศักดิ์สิทธิ์ที่เคารพความหลากหลายของความเชื่อ พื้นที่แห่งความหวังที่มนุษย์จะดำรงอยู่ร่วมกันอย่างสันติ

ช่วงระยะเวลาเกือบเจ็ดสิบปีที่ชาวกะเหรี่ยงและกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ ได้ลุกขึ้นต่อสู้เพื่อเรียกร้องสิทธิในการปกครองตนเองจากรัฐบาลพม่า ความรุนแรงจากสงครามยืดเยื้อยาวนานสร้างความสูญเสียชีวิตผู้เป็นที่รักมากมาย ความเป็นมนุษย์ถูกลดทอนลงในแทบทุกมิติ ไม่ว่าจะเป็นการสูญเสียทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม วัฒนธรรมและจิตวิญญาณ ระบบความเชื่อ อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์และวัฒนธรรมของชาวกะเหรี่ยงหยุดชะงักขาดการสืบทอด เพราะผู้คนต่างสาละวนอยู่กับสงครามและการเอาชีวิตรอด บริบทของสภาวะวิกฤตสร้างเงื่อนไขให้เกิดขบวนการฟื้นฟูทางสังคมวัฒนธรรม โดยชาวกะเหรี่ยงหลายกลุ่ม โดยเฉพาะผู้นำศาสนาคริสต์และพุทธต่างตระหนักถึงความจำเป็นในการฟื้นฟูพื้นที่ชีวิตวัฒนธรรมและสังคมของตนขึ้นใหม่ โดยเริ่มจากการแยกตัวจากกลุ่มที่ทำการต่อสู้ทางการเมืองและอุดมการณ์กับรัฐบาลทหารพม่า ด้วยตระหนักว่าการต่อสู้เพื่อสิทธิในการปกครองตนเองไม่อาจได้มาด้วยกำลังอาวุธ ชาวกะเหรี่ยงเหล่านี้เลือกฟื้นฟูวิถีชีวิตและภูมิปัญญาดั้งเดิมของชาวกะเหรี่ยงให้กลับมีชีวิตและมีพลังในการสั่งสอน ฝึกฝน สืบทอดสู่ชนรุ่นต่อไป นักวิจัยผู้เป็นทั้งนักบวชคริสต์นิกายเยซูอิต นักศึกษาปริญญาเอก และลูกหลานชาวกะเหรี่ยงจากแม่วาง เชียงใหม่ ได้เลือกศึกษากระบวนการหรือสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในดินแดนชาวกะเหรี่ยงในเมืองพะอาน และเมืองชายแดนในฝั่งพม่าตรงข้ามกับอำเภอท่าสองยางจังหวัดตากเป็นพื้นที่ศึกษา ชายแดนไทย-พม่าแถบอำเภอท่าสองยางสะท้อนให้เห็นปฏิสัมพันธ์ของชนชายแดนหลากหลายกลุ่มชาติพันธุ์ หลายศาสนา วัฒนธรรมและวิถีชีวิต เป็นพื้นที่ของการแลกเปลี่ยนสินค้าและความรู้ ข้อมูลข่าวสาร และสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างกัน ชายแดนแถบนี้ยังเป็นแหล่งพำนักของชาวกะเหรี่ยงจำนวนมากที่ใช้ชีวิตร่วมกันมาเป็นเวลานานโดยไม่เคยคำนึงถึงเส้นแบ่งพรมแดนเมื่อพลังของลัทธิอาณานิคมกดดันให้มีการสร้างรัฐชาติสมัยใหม่ ชายแดนแปรเปลี่ยนจากที่เคยเป็นศูนย์กลางของมิตรภาพระหว่างชนชายแดนหลายชาติพันธุ์กลายเป็นพื้นที่แห่งการควบคุม พื้นที่ของปัญหาความมั่นคง ยาเสพติด ผู้ลี้ภัยและการค้ามนุษย์

การนิยามความหมายใหม่ของพื้นที่ชายแดน ทำให้รัฐทั้งสองปากฝั่งของพรมแดนฉวยใช้ความชอบธรรมในการเข้ามากำกับดูแลควบคุมครอบงำเหนือผู้คนและดินแดน การขยายอำนาจและหน่วยงานรัฐ

เหนือพื้นที่ส่งผลกระทบโดยตรงต่อวัฒนธรรมและระบบความสัมพันธ์ของกลุ่มชาติพันธุ์บริเวณชายแดน โดยเฉพาะผลกระทบต่อระบบความเชื่อดั้งเดิมของกลุ่มชาติพันธุ์ที่ถูกกดทอนลงเป็นกลุ่มกบฏต่อรัฐท่ามกลางกระบวนการครอบงำโดยรัฐอย่างเข้มข้น แต่ชาวกะเหรี่ยงกลับไม่ยินยอมจำนนต่อการครอบงำในทางตรงกันข้าม ชาวกะเหรี่ยงบริเวณชายแดนยังคงดำรงวิถีชีวิต พิธีกรรมและปฏิบัติการทางศาสนาของตนเอาไว้ ยิ่งไปกว่านั้น ผู้วิจัยยังพบการก่อรูปของระบบความคิด ความเชื่อทางศาสนาใหม่ๆ เพิ่มขึ้น ความเชื่อเหล่านี้มีลักษณะของการผสมผสานแนวคิดและความเชื่อต่างๆ เข้าด้วยกัน ในแง่นี้ การสร้างพื้นที่ทางศาสนา (ทั้งเก่าและใหม่) กลายเป็นพื้นที่ของการแสดงออกทางวัฒนธรรมได้อย่างอิสระ ปฏิบัติการทางศาสนาเป็นการสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์เพื่อเป็นพื้นที่แห่งการต่อสู้ทางวัฒนธรรม ที่เกิดขึ้นในบริบทของการถูกครอบงำจากรัฐชาติที่สร้างให้เกิดความทุกข์ทางสังคมแก่ชนชายขอบในพื้นที่ชายแดน

นอกจากพื้นที่อำเภอท่าสองยางหรือชายแดนไทย-พม่าแล้ว งานวิจัยนี้ยังศึกษาขบวนการศาสนาในเมืองพะอาน เมืองหลวงของรัฐกะเหรี่ยงในพม่า วินัยพบว่าสถานการณ์ของชาวกะเหรี่ยงในพะอานมิได้แตกต่างไปจากชาวกะเหรี่ยงบริเวณชายแดนมากนักในด้านการถูกครอบงำจากรัฐพม่า และในทำนองเดียวกัน ชาวกะเหรี่ยงพะอานก็ได้ยินยอมจำนนต่ออำนาจรัฐ เมืองพะอานอุดมไปด้วยขบวนการศาสนาที่วางอยู่บนพื้นฐานของระบบความเชื่อหลากหลาย รวมทั้งการรวมกลุ่มทางศาสนารูปแบบใหม่ๆ ทั้งพุทธ คริสต์ แลแก และความเชื่อแบบผสมผสานอื่นๆ ขบวนการศาสนาเหล่านี้มักใช้ตำนานและเรื่องเล่าในการสร้างตัวตน ทั้งเรื่องเล่าแห่งความทุกข์ในชีวิตประจำวัน และเรื่องเล่าในประวัติศาสตร์ของการเดินทางของชาวกะเหรี่ยง ดูเหมือนว่าพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ก่อรูปขึ้นใหม่เพื่อเป็นเครื่องมือทางวัฒนธรรมของผู้อ่อนแอ ในการปะทะกับอำนาจแห่งการครอบงำของรัฐเผด็จการ การเผชิญหน้ากับความทุกข์ทางสังคมที่สั่งสมมาอย่างยาวนาน และการสร้างพื้นที่แห่งความหวัง

การศึกษาขบวนการศาสนาที่หลากหลายในเมืองพะอาน ตลอดจน การสนทนากับนักเดินทางเพื่อแสวงหาความหมายเชิงจิตวิญญาณของชาวกะเหรี่ยงบริเวณพื้นที่ชายแดน ช่วยให้วินัยพบว่าขบวนการศาสนาเป็นกระบวนการสร้างพื้นที่ทางสังคมของคนด้อยอำนาจที่เกิดจากการต่อสู้ภายในของมนุษย์ที่หลุดพ้นจากความกลัว และเริ่มแสวงหาหนทางในการกำหนดชีวิตของตนเอง พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์เป็นพื้นที่ซึ่งผู้อ่อนแอต่อรองอำนาจกับรัฐและทุนได้ การเข้าร่วมขบวนการศาสนาทำให้มนุษย์รู้สึกอบอุ่น ปลอดภัย มี

ความหวัง ความรู้สึกเหล่านี้เกิดขึ้นจากความเชื่อที่เป็นพลังในส่วนลึกทางจิตวิญญาณของความเป็นมนุษย์ วินัยได้บรรยายภาพของขบวนการศาสนานำโดยหลวงพ่อดูชานะ พระสงฆ์ในพุทธศาสนา ผู้ริเริ่ม ขบวนการและสร้างพื้นที่ปฏิบัติการทางศาสนาขึ้นในเมืองจุงโนพม่า โดยใช้จักรวาลวิทยาของพุทธในการ สร้างคนให้มีคุณธรรม รื้อฟื้นความยิ่งใหญ่ของกะเหรี่ยงจากภูมิปัญญาและคำสอนเดิมของกลุ่มชาติพันธุ์ และเชื่อมโยงอดีตสู่อนาคตโดยมุ่งสร้างสังคมที่รุ่งเรืองและก้าวหน้า สังคมใหม่ของหลวงพ่อดูชานะเป็น พื้นที่ปลอดการฆ่าทุกสิ่ง ไม่ว่าจะเป็นการฆ่าสิ่งมีชีวิตหรือการเข่นฆ่าทางวัฒนธรรม ในลักษณะเช่นนี้ การ สร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์เป็นหนึ่งในเดียวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรและวัฒนธรรมของชนชายแดน ขบวนการพุทธ ศาสนากลายเป็นพลังสำคัญสร้างให้เกิดความรู้สึกร่วมของผู้ถูกขี้เบียดเบียนมานานหลายสิบปี การกินเจ และเรียนรู้ที่จะเคารพชีวิตของสรรพสิ่งทั้งปวงกลายเป็นพื้นฐานของการอยู่ร่วมกับเพื่อนมนุษย์ วัดและ บ้านเรือนที่รายรอบกลายเป็นส่วนขยายของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่มาจากการยึดมั่นในหลักการและปฏิบัติการใน ชีวิตประจำวัน การรื้อฟื้นตำนานธรรมเกี่ยวกับประวัติศาสตร์กะเหรี่ยงในดินแดนเป็นอีกส่วนหนึ่งของ อุดมการณ์ที่มุ่งเน้นให้ผู้คนตระหนักและภาคภูมิใจในชาติพันธุ์ของตน การประกาศเขตแดนแห่งบรรพชน เป็นการผสมผสานศรัทธาในพุทธศาสนาผสานกับอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ การห้ามมิให้มีการชนอาวุธและ ยาเสพติดตลอดจนเครื่องดื่มมีเมาเข้ามาในดินแดนแห่งนี้ เป็นการตอกย้ำพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์จากภายนอก ผสมผสานกับการสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ภายในชีวิตจิตใจของสาธุชนแต่ละคน

การสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของขบวนการศาสนาต่างๆของชาวกะเหรี่ยงยังเป็นการเชื้อเชิญให้ผู้คน เดินทางจาริกมาแสวงหาความหมายของชีวิต การเดินทางจึงเป็นการท้าทายความกลัวและทำให้ผู้คนได้ ลองลิ้มชิมรสแห่งเสรีภาพในการเดินทางทั้งในด้านของกายภาพและจิตวิญญาณ อีกทั้งยังเป็น ประสบการณ์ทางวัฒนธรรมที่ก่อให้เกิดการแบ่งปันแลกเปลี่ยนความรู้ การสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของ ขบวนการศาสนายังเป็นการต่อสู้ทางวัฒนธรรมเพื่อต่อต้านอำนาจครอบงำของรัฐและทุน ด้วยการสร้าง พื้นที่แห่งความหวังหรือชุมชนจินตกรรมที่วางอยู่บนพื้นฐานของการหลอมรวมความเชื่อทางศาสนา ดังเช่น ชุมชนโม้ละหลี่ ที่ผสมผสานความเชื่อของพุทธ คริสต์และศาสนาดั้งเดิมมาเป็นพลังของขบวนการ เพื่อ รวบรวมและเชื้อเชิญผู้คนให้เข้าร่วมต่อต้านการแบ่งแยกครอบงำปกครองจากอำนาจภายนอก โดยไม่มีการ กีดกันแต่เปิดพื้นที่ให้ทุกคนเข้าเป็นสมาชิกได้

การฟื้นฟูพลังทางสังคมวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ เมื่อเผชิญหน้ากับสภาวะวิกฤตทำให้เราเห็นได้ชัดเจนขึ้นว่าในสภาวะวิกฤตทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ด้วยเงื่อนไขปัจจัยของการเบียดเบียนครอบงำจากพลังภายนอก ความเป็นชาติพันธุ์อาจมีพลังไม่เพียงพอที่จะรวบรวมผู้คนเพื่อเผชิญหน้ากับความเปลี่ยนแปลงได้ ภายใต้สภาวะเช่นนี้ เราจึงพบว่ากลุ่มชาติพันธุ์หรือชนชายขอบต้องอาศัยการหนุนเสริมจากขบวนการทางศาสนาเข้ามาช่วยกอบกู้เสริมพลังเพื่อปลดปล่อยมนุษย์ไปสู่เสรีภาพ (Gutierrez 1973, 1988) โดยการสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์เพื่อเป็นพื้นฐานของจินตนาการหรือความหวังว่าชีวิตคงดีขึ้นในอนาคต

สังคมพหุลักษณ์ ความหลากหลายทางชาติพันธุ์และพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์

ธรรมชาติของชายแดน คือ การเป็นสังคมพหุลักษณ์ มีความหลากหลายของกลุ่มชาติพันธุ์ที่ดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันมาเนิ่นนานหลายชั่วอายุคน คำถามที่น่าสนใจประการหนึ่ง คือ ชุมชนชาติพันธุ์ที่มีวิถีชีวิต และความเชื่อแตกต่างกัน สามารถดำรงอยู่ร่วมกันอย่างสันติได้ภายใต้เงื่อนไขปัจจัยอะไร การใช้ชีวิตร่วมกันของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆนำไปสู่การปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน และ/หรือ ความขัดแย้งและการช่วงชิงความหมายของความเชื่อและพิธีกรรมอย่างไร

งานวิจัยของเสถียร ฉันทะ ในโครงการนี้ พยายามตอบคำถามเกี่ยวกับการดำรงอยู่ร่วมกันของกลุ่มชาติพันธุ์หลากหลายกลุ่มในพื้นที่เดียวกัน ห้วยน้ำขุ่นในจังหวัดเชียงรายซึ่งเป็นพื้นที่วิจัยของเสถียรนั้น เป็นอาณาบริเวณที่ชาวไทใหญ่ ไตลื้อ ปะหลั้ง อาข่า ลาหู่ จีนฮ่อ และไตยวน ดำเนินชีวิตอยู่ร่วมกันมาเนิ่นนานโดยมีหน่วยงานปกครองและโครงการพัฒนาของรัฐมีบทบาทสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงทั้งทางด้านการทำมาหากินและการปรับตัวของกลุ่มชาติพันธุ์ ท่ามกลางความหลากหลายของภาษา เครื่องแต่งกาย อาหารการกิน ความเชื่อและวัฒนธรรมประเพณี ซึ่งเป็นเสมือนขอบเขตทางชาติพันธุ์ (ethnic boundaries) กักขังคนในกลุ่มเดียวกันไว้ภายในและกีดกันคนอื่นให้อยู่ภายนอก ชาวห้วยน้ำขุ่นพัฒนาปฏิสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มบนพื้นที่ทางศาสนา ไม่ว่าจะเป็นวัด หอผี และใจบ้าน ที่วางอยู่บนพื้นฐานของความเชื่อร่วมกันของกลุ่มต่างๆ โดยเฉพาะพื้นฐานทางวัฒนธรรมร่วมในส่วนที่เกี่ยวข้องกับผีและพุทธศาสนา ด้วยเหตุนี้เอง กิจกรรมทางศาสนา เช่น ปอยส่างลอง ประเพณีออกหว่าหรือออกพรรษา ตามคติพุทธ หรือการเลี้ยงผีเจ้าเมือง ผี

อารักข์ จึงกลายมาเป็นเวทีที่กลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆจัดร่วมกันเป็นประจำ พิธีกรรมทางศาสนากลายเป็นพื้นที่แห่งความร่วมมือและจัดความบาดหมางระหว่างกลุ่มต่างๆ วัดกลายเป็นเวทีแห่งการแสดงความคิดเห็น การปรึกษาหารือในกิจการของชุมชน การเข้าร่วมพิธีกรรมเป็นกลยุทธ์ในการปรับตัวเข้าหากันของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆภายใต้การสนับสนุนของหน่วยงานรัฐโดยอิงพุทธศาสนาเข้ากับความเป็นพลเมืองอย่างแนบแน่น ส่งผลให้กลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆโดยเฉพาะกลุ่มที่ยังไม่มีสถานะพลเมือง พยายามแสดงตนเป็นชาวพุทธเพื่อเข้าเป็นส่วนหนึ่งของพลเมืองภายใต้อำนาจอรัฐไทย

ในขณะที่งานของเสถียรเน้นบทบาทของรัฐในการควบคุมจัดการและชี้นำสังคมพลุกพล่านและความหลากหลายทางชาติพันธุ์ภายใต้หน่วยงานและโครงการพัฒนาที่ลงไปสู่ท้องถิ่น งานวิจัยของสุชาติ เศรษฐมาลินี กลับเน้นที่ปฏิบัติการในชีวิตประจำวันของชาวบ้านมากกว่าบทบาทและอิทธิพลของรัฐ สุชาติศึกษาชุมชนมุสลิมในภาคเหนือที่อยู่ร่วมกับศาสนิกชนและกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆในสองพื้นที่ด้วยกัน คือ บ้านยาง อำเภอฟาง จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งประชากรส่วนใหญ่คือมุสลิมเชื้อสายจีน ลูกหลานของผู้อพยพเข้ามาในประเทศไทยหลังคอมมิวนิสต์ชนะสงคราม บ้านยางเดิมเป็นที่อยู่ของชาวกะเหรี่ยง การอพยพเข้ามาของชาวจีน ทำให้บ้านยางกลายเป็นพื้นที่ของความหลากหลายทั้งในด้านศาสนาและชาติพันธุ์ มีทั้งชาวจีนมุสลิม ชาวจีนพุทธ ชาวจีนคริสต์ และชาวคริสต์และพุทธที่เป็นชนพื้นเมือง การแต่งงานข้ามศาสนาและชาติพันธุ์ ทำให้ชนกลุ่มต่างๆมีทั้งการแบ่งแยกและการผสมผสานอย่างซับซ้อนในวิถีชีวิตประจำวัน การจำแนกความสัมพันธ์ระหว่างศาสนากับชาติพันธุ์โดยพยายามเชื่อมโยงตนเองเข้ากับศาสนาที่คนอื่นนับถือ ทำให้ความสัมพันธ์ของชาวจีนมุสลิมในบ้านยางมีลักษณะยืดหยุ่น มีการจัดกิจกรรมต่างๆในชุมชนร่วมกับกลุ่มอื่นๆตลอดเวลา ถึงแม้ว่าศาสนิกชนแต่ละกลุ่มจะมีความเชื่อและหลักปฏิบัติแตกต่างกัน แต่ก็สามารถร่วมกิจกรรมของชุมชนบนพื้นฐานของการเคารพในความแตกต่าง การไม่กดดันให้อีกฝ่ายหนึ่งปฏิบัติตามความเชื่อของตนทำให้มีการก้าวข้ามเส้นแบ่งทางศาสนาที่ทำให้ทุกความเชื่อสามารถเข้าร่วมกิจกรรมของชุมชนได้อย่างเต็มใจ

ชุมชนมุสลิมแห่งที่สองที่สุชาติศึกษา คือ มุสลิมอำเภอแม่สะเรียง ซึ่งส่วนใหญ่สืบเชื้อสายมาจากชาว บังคลาเทศ อินเดียและปากีสถาน ที่อพยพเข้ามาด้วยสาเหตุที่หลากหลายโดยอาศัยเครือข่ายการค้ากับญาติพี่น้อง การค้าของชาวเบงกาลีเหล่านี้มีส่วนสำคัญยิ่งต่อการเจริญเติบโตของแม่สะเรียง แต่ความที่ชาวเบงกาลีค่อนข้างเคร่งครัดในศาสนกิจทำให้ชาวมุสลิมเหล่านี้รักษารูปแบบแนวทางศาสนาไว้อย่าง

เคร่งครัด มีการปฏิสัมพันธ์ข้ามศาสนาและกลุ่มชาติพันธุ์ค่อนข้างน้อย รวมทั้งมีความขัดแย้งระหว่างชาวเบงกาลีกับกลุ่มชาวมุสลิมลูกครึ่งในรุ่นต่อมา ประสบการณ์ความขัดแย้งทางด้านศาสนาและชาติพันธุ์ และการมีผู้นำที่เข้มแข็งทำให้ชุมชนชาวมุสลิมและศาสนิกชนกลุ่มอื่นๆ ในแม่สะเรียงค่อยๆ เรียนรู้ที่จะก้าวข้ามพรมแดนทางศาสนาและชาติพันธุ์และพัฒนารูปแบบของปฏิสัมพันธ์ข้ามกลุ่มภายใต้ความเคารพในความแตกต่าง ซึ่งนำไปสู่ความเข้าใจผู้อื่น การสร้างอัตลักษณ์ท้องถิ่น และการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจปัญหาของชุมชนร่วมกันทำให้เกิดเอกภาพในความแตกต่างหลากหลายได้ในระดับหนึ่ง

รัฐ ทุน กับการครอบงำเชิงสัญลักษณ์

การก่อร่างสร้างตัวของรัฐชาติสมัยใหม่ภายหลังสงครามโลกครั้งที่สอง อิทธิพลของสงครามเย็น และความขัดแย้งทางอุดมการณ์ ส่งผลให้รัฐขยายอำนาจเหนือพื้นที่ชายแดนอย่างชะงักงันมากขึ้นกว่าเดิม การขยายอำนาจควบคุมเหนือพื้นที่ (territorialization) มิได้จำกัดอยู่เพียงการปักปันเขตแดนให้ชัดเจนเท่านั้น แต่ยังหมายรวมถึงการสร้างระเบียบกฎเกณฑ์ในกระบวนการบริหารราชการ การจำแนกประเภทเพื่อจัดระเบียบประชากรภายใต้การปกครอง การอบรมสั่งสอนให้พลเมืองมีการศึกษาตามสมควร รู้จักใช้ภาษาอย่างถูกต้อง อ่านออกเขียนได้ หมั่นดูแลสุขอนามัย มีวินัยในการทำงานตามจรรยาบรรณของสังคมทุนนิยมสมัยใหม่ (Pitch 2007) ชายแดนกลายเป็นเป้าหมายของการควบคุมกฎระเบียบและการจัดการประชากรเพื่อจัดระเบียบแรงงาน และรองรับผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจจากการค้า แต่ท่ามกลางการขยายอำนาจรัฐในด้านต่างๆ เพื่อควบคุมพื้นที่ ก็ได้หมายความว่า ความหมายของพื้นที่ในเชิงสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรม ในทางเศรษฐกิจ และการปกครองแบบเดิมจะถูกทดแทนโดยความหมายและการจัดระเบียบรูปแบบใหม่โดยสิ้นเชิง ในทางตรงกันข้าม พื้นที่ชายแดนยังคงธำรงรักษาความหลากหลายของสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรม ที่สะท้อนความหลากหลายของกลุ่มชาติพันธุ์ แบบแผนของการค้าและการเมืองท้องถิ่นไว้ได้ในระดับหนึ่ง

งานของจามะรี เชียงทอง ในโครงการนี้เป็นการศึกษาพลวัตการเปลี่ยนแปลงการจัดระเบียบชายแดนที่อำเภอแม่สะเรียง ชุมชนชายแดนที่ก่อร่างสร้างตัวมาตั้งแต่ยุคทำไม้เมื่อร้อยหกสิบปีมาแล้ว เป็น การดำรงอยู่ร่วมกันของกลุ่มชาติพันธุ์มากมายหลายกลุ่ม ทั้งไทใหญ่ กะเหรี่ยง ลัวะ คนเมือง เบงกาลี และ

กลุ่มอื่นๆทำให้ แม่สะเรียงมีลักษณะเป็นชุมชนพหุลักษณะทางชาติพันธุ์ และมีความหลากหลายของศาสนา และสัญลักษณ์ของความเชื่อในรูปแบบต่างๆ ประกอบเป็นชุมชนชายแดนที่ผู้คนหลายกลุ่มหลายศาสนาปรับตัวเจริญเติบโตเชิงการค้าไปตามยุคสมัยมาอย่างยาวนาน ช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ในขณะที่รัฐไทยขยายอำนาจการควบคุมพื้นที่แนวชายแดนฝั่งไทย การต่อสู้ระหว่างกองกำลังกลุ่มชาติพันธุ์กับทหารพม่าส่งผลให้เกิดผู้ลี้ภัยสงครามทะลักเข้ามาในฝั่งไทย การจัดระเบียบพื้นที่ชายแดนบริเวณนี้จึงมิได้จำกัดอยู่ที่การวางกองกำลังทหารและตำรวจตระเวนชายแดนเท่านั้น แต่ยังรวมไปถึงการสร้างความเป็นไทยบริเวณพื้นที่ชายแดนผ่านการสอนภาษาไทยและการเผยแผ่พุทธศาสนาในฐานะสัญลักษณ์ของพื้นที่รัฐไทย ส่งผลให้มีการบูรณปฏิสังขรณ์วัดสำคัญสี่มุมเมืองของแม่สะเรียง คือ วัดจอมมอญ วัดจอมกิตติ วัดจอมแจ้งและวัดจอมทอง อันเป็นวัดเก่าแก่อายุหลายร้อยปีและเคยเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ที่นับถือศาสนาพุทธ เช่น ชาวไทใหญ่ พม่า กะเหรี่ยง และคนเมือง ที่ต่างสถาปนาความเป็นเจ้าของพื้นที่มาแต่เดิม การบูรณปฏิสังขรณ์วัดในแม่สะเรียงครั้งใหญ่เกิดขึ้นในช่วงต้นทศวรรษที่ 2530 อันเป็นยุคสมัยของนโยบายเปลี่ยนสนามรบเป็นสนามการค้า การจัดระเบียบพื้นที่ชายแดนเป็นหนึ่งเดียวกับการสร้างตัวตนของชนชายแดนกลุ่มต่างๆในฐานะพลเมืองแห่งรัฐชาติสมัยใหม่ งานของจามะรีตั้งคำถามว่า ท่ามกลางการเคลื่อนไหวของกระแสโลกาภิวัตน์ที่การเคลื่อนย้ายทุนและแรงงานดำเนินไปอย่างรวดเร็วและกว้างขวาง กิจกรรมทางเศรษฐกิจสามารถก้าวข้ามรัฐชาติได้อย่างสะดวกรวดเร็ว มุมมองของภาครัฐได้ถูกปรับเปลี่ยนอย่างไรบ้าง ความศักดิ์สิทธิ์เชิงสัญลักษณ์ของพื้นที่ยังคงมีความสำคัญอยู่หรือไม่และมีปฏิบัติการอย่างไร จามะรีพบว่า การช่วงชิงพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ระหว่างศาสนาและนิกายต่างๆในพื้นที่ชายแดนแม่สะเรียงดำเนินไปอย่างเข้มข้นภายใต้รัฐาธิปัตย์ของประเทศไทยซึ่งกำลังขับเคลื่อนสู่เศรษฐกิจเสรีนิยมใหม่อย่างเข้มข้น

งานวิจัยเรื่องการสร้างพื้นที่แห่งความหวังในขบวนการเคลื่อนไหวภาคประชาชนอีสาน ของวิเชียร อันประเสริฐ นำเสนออีกมุมมองหนึ่งว่าด้วยรัฐและทุนกับการต่อสู้ของชนชายขอบที่ไม่ยอมจำนนต่อการบุกรุกครอบงำของโครงการเหมืองแร่โปแตชจนนำไปสู่ขบวนการทางสังคม การเคลื่อนไหวภาคประชาชนนี้ มุ่งปรับความสัมพันธ์เชิงอำนาจด้วยการสร้างความหมายต่อประสบการณ์จากความทุกข์ทางสังคม และสร้างวิธีคิดใหม่ในการดำรงชีวิตผ่านพิธีกรรม ปฏิบัติการในชีวิตประจำวัน เรื่องเล่าหรือการเขียนประวัติศาสตร์ของตนเอง เพื่อนำไปสู่การเปิดพื้นที่แห่งความหวัง อย่างไรก็ตาม การครอบงำเชิงสัญลักษณ์ของการพัฒนาผ่านหน่วยงานของรัฐและบริษัทเอกชน ทำให้ชาวบ้านตีความผลกระทบที่เกิดขึ้นตามแต่

ประสบการณ์และผลประโยชน์ของตนและกลุ่ม ท่าทีของชาวบ้านจึงมิได้เป็นหนึ่งเดียวแต่มีความหลากหลาย มีทั้งกลุ่มที่สนับสนุนเหมืองแร่และกลุ่มที่ต่อต้านคัดค้าน มีการใช้ความรู้และเหตุผลต่างชุดกัน เพื่ออธิบายการเปลี่ยนแปลงและผลกระทบทั้งทางด้านบวกและลบ กระบวนการต่อสู้จึงเปรียบเสมือนการเจรจาต่อรองที่เกิดขึ้นและดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง มีการช่วงชิงความหมายเชิงสัญลักษณ์และการปรับความสัมพันธ์เชิงอำนาจผ่านวาทกรรมชุดต่างๆ ความขัดแย้งจึงมีหลายระดับ ทั้งในด้านของผลประโยชน์ เหตุผลความรู้ และปฏิบัติการในชีวิตประจำวัน ส่งผลให้มีการสร้างพื้นที่แห่งความหวังหลายแบบไปพร้อมกัน บทเรียนสำคัญบทหนึ่งที่เราอาจเรียนรู้จากความขัดแย้งทางสังคมในกรณีนี้ คือ วิธีคิดเกี่ยวกับการพัฒนาและความทันสมัยเปรียบเสมือนระบบความเชื่ออีกแบบหนึ่งที่อาจมีการช่วงชิง การตีความ และการครอบงำเชิงสัญลักษณ์ในรูปแบบต่างๆที่แปรเปลี่ยนไปตามบริบทและสถานการณ์ทางเศรษฐกิจสังคมที่ปรับตัวอยู่ตลอดเวลา

ชายแดน พลวัตของศาสนาและพลังแห่งความทันสมัย

พื้นที่ชายแดนเป็นสนามสำคัญช่วยให้เรามองเห็นได้อย่างชัดเจนว่า อูษาคเนย์ได้รับอิทธิพลจากศาสนามากมาย ผสมผสานกลายเป็นมรดกทางวัฒนธรรมความเชื่อหลากหลาย เจือปนไข่งจายประการหนึ่งที่ทำให้การผสมผสานของศาสนาต่างๆดำเนินไปโดยมีความขัดแย้งและความรุนแรงค่อนข้างน้อย เป็นเพราะชุมชนศาสนาต่างๆมีความยืดหยุ่น หลีกเลียงคำสอนสุดโต่ง และเปิดพื้นที่ให้ระบบความเชื่ออื่นๆ พอลมควร การเข้ามาของอภิมหาศาสนาต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นฮินดู พุทธ อิสลามและคริสต์ในช่วงเวลาต่างๆ จึงมิได้ทำให้เกิดการสถาปนาอำนาจครอบงำเชิงสัญลักษณ์เหนือความเชื่อท้องถิ่นอย่างเบ็ดเสร็จสมบูรณ์ แต่กลับผนวก ดูดซับ ผสมผสานกับความเชื่อท้องถิ่นจนกลายเป็นระบบความเชื่อพันธุ์ผสม อูษาคเนย์จึงยังคงมีพลวัตและความซับซ้อนทางศาสนาและวัฒนธรรมในแบบผสมผสานจนถึงทุกวันนี้

การปะทะประสานระหว่างศาสนากับพลังแห่งความทันสมัยก็เช่นเดียวกัน โลภียนิยมมิได้ชักนำให้เกิดการแข่งขันและความลัทธิขัดแย้งระหว่างความเชื่อและวิทยาศาสตร์ สมมติฐานเดิมของทฤษฎีทันสมัยที่เสนอว่าเหตุผลนิยมและความทันสมัยที่พัฒนามาจากยุโรปตั้งแต่ยุคฟื้นฟูวิทยาการ และขยายตัวอย่างเอิกเกริกในช่วงลัทธิอาณานิคมมาสู่ยุคโลกาภิวัตน์ในปัจจุบัน จะทำให้ความทันสมัยกลายเป็นปรากฏการณ์

สากลเหมือนกันทั่วโลก ไม่ว่าจะเป็นการก่อรูปของรัฐชาติและประชาสังคม การพัฒนาระบบทุนนิยมและระบบราชการบนพื้นฐานของเหตุผลนิยม การแบ่งแยกอย่างชัดเจนระหว่างศาสนจักรกับอาณาจักร แต่ในปัจจุบัน เราพบว่า แนวคิดที่อธิบายการเปลี่ยนแปลงแบบวิวัฒนาการเส้นตรงสายเดียวเช่นนี้ เป็นผลพวงของแนวคิดเรื่องความทันสมัยที่มองยุโรปเป็นศูนย์กลางของจักรวาล (Said 1978, Comaroff and Comaroff 1993) ในซอกมุมต่างๆของโลก ความทันสมัยได้รับการตีความ ฉวยใช้ ปรับเปลี่ยนและดัดแปลงอย่างยืดหยุ่น ก่อให้เกิดความทันสมัยทางเลือกจนเป็น “พหุภาวะของความทันสมัย” (multiple modernities) (Gottowik 2014: 12)

แนวคิดพหุภาวะของความทันสมัย ช่วยให้เราหลุดพ้นไปจากกับดักของวิวัฒนาการเส้นตรงสายเดียวว่าด้วยความเจริญและการพัฒนาแบบตะวันตก ในทางตรงกันข้ามพหุภาวะของความทันสมัยทำให้เราใส่ใจกับบริบททางประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจและวัฒนธรรมที่แตกต่างหลากหลายของสังคมต่างๆ รวมทั้งให้ความสำคัญกับบทบาทของผู้กระทำการ (agency) แม้ว่าพลังความทันสมัยเป็นสิ่งที่มิอาจหลีกเลี่ยงได้ แต่การปรับตัวอย่าง สร้างสรรค์ของผู้กระทำการ โดยเฉพาะผู้นำทางศาสนาที่สามารถปรับความเชื่อเดิมและความเชื่อใหม่มาเสริมพลังให้สังคมอย่างเหมาะสม เป็นส่วนหนึ่งของปฏิกิริยาของท้องถิ่นต่อพลังความทันสมัยที่เราพบได้ในแทบทุกประเทศของอุษาคเนย์ ศาสนาเคยได้รับการพิพากษาว่าเป็นปฏิปักษ์ต่อความทันสมัย เป็นอุปสรรคกีดขวางหนทางสู่การพัฒนาของ “สังคมประเพณี” (Rostow 1960) แต่นักทฤษฎีทันสมัยก็ยืนยันอย่างหนักแน่นว่าความทันสมัยจะมีชัยในที่สุด เราเรียนรู้ในเวลาต่อมาว่า ศาสนากับความทันสมัยพัวพันกันอย่างแยกไม่ออก ศาสนาส่งผลอย่างสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคม การเมืองและเศรษฐกิจ ในทำนองเดียวกัน การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง ก็ส่งผลต่อการปรับเปลี่ยนศาสนาและระบบความเชื่อ ศาสนาชักนำความทันสมัยสู่สังคมในระดับท้องถิ่น ในเวลาเดียวกัน ความทันสมัยสวมกอดเรียกร้องการปลดปล่อยจากศาสนา ด้วยเหตุนี้เอง ศาสนาจึงมิได้สูญหายไปไหน ประเพณีทางศาสนาแบบเดิมได้รับการปรับโฉมให้ทันสมัยมากขึ้น

ในอุษาคเนย์ ศาสนาไม่เคยสูญเสียบทบาทของการเป็นศูนย์กลางของชีวิตทางสังคม แม้ในประเทศที่ผ่านมรสุมของการปฏิวัติ เช่น เวียดนาม กัมพูชาและลาว ศาสนาถูกเบียดเบียนด้วยการกวาดล้างอย่างรุนแรง พิธีกรรมและความเชื่อกลายเป็นสิ่งต้องห้าม แต่ช่วงเวลาเพียงทศวรรษเดียว ความเชื่อและพิธีกรรม

ทางศาสนาก็หวนคืนมาเป็นส่วนสำคัญของชีวิตประจำวันเช่นเดิม (Taylor 2007) ในพื้นที่ชายแดนที่เราศึกษา งานวิจัยหลายชิ้นมีข้อค้นพบตรงกันว่า การขยายตัวของตลาดและระบบเงินตรา หรือจิตวิญญาณของทุนนิยม เป็นเงื่อนไขปัจจัยสำคัญทำให้ระบบความเชื่อและขบวนการศาสนาเฟื่องฟู ทั้งในรูปของการทรงเจ้าเข้าผีที่มาพร้อมกับการขยายตัวของความทันสมัยและความเป็นเมืองของลำปาง หรือในรูปของขบวนการศาสนาเพื่อฟื้นฟูพลังท่ามกลางวิกฤตทางสังคมวัฒนธรรมในกรณีของกะเหรี่ยงและลาหู่หัง

ชายแดนเป็นพื้นที่ของความหลากหลายทางชาติพันธุ์ วัฒนธรรมและความเชื่อมาแต่ดั้งเดิม ในปัจจุบัน การแข่งขันขององค์กรศาสนาดำเนินไปอย่างเข้มข้น ท่ามกลางการขยายตัวของอำนาจรัฐและจิตวิญญาณทุนนิยม หนังสือเล่มนี้นำเสนอปฏิบัติการทางศาสนาในกระบวนการสร้างใหม่และ/หรือผลิตซ้ำพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในรูปแบบที่แตกต่างหลากหลาย ในด้านหนึ่ง พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ใช้ในงานนี้หมายถึงการเปิดพื้นที่ทางสังคมซึ่งผู้อ่อนแอสามารถยกระดับความสัมพันธ์เชิงอำนาจมาต่อรองกับรัฐและทุนได้ในระดับหนึ่ง ขบวนการทางสังคมจากปฏิบัติการทางศาสนายังเป็นการสร้างพื้นที่แห่งความหวังท่ามกลางประวัติศาสตร์บาดแผล การบังคับพลัดถิ่น การตกเป็นเหยื่อของความรุนแรงจากสงคราม การถูกลดคุณค่าและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์จากอำนาจรัฐที่ครอบงำและกดทับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ผู้เป็นเจ้าของพื้นที่มาแต่เดิม ให้กลายเป็นชนไร้สิทธิ ไร้อำนาจต่อรอง ขบวนการศาสนาเป็นรูปธรรมของชีวิตที่ไม่ยอมจำนนต่ออำนาจ แต่กลับดิ้นรนต่อสู้เพื่อสร้างพื้นที่แห่งความหวัง เพื่อรื้อฟื้นและปรับประยุกต์วัฒนธรรมเดิมต่อสถานการณ์ใหม่ และปรับตัวท่ามกลางปัญหาของปัจจุบันและวาดฝันต่ออนาคต

ศาสนาเป็นทั้งพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์และปฏิบัติการทางสังคม เปิดพื้นที่แห่งการวิพากษ์วิจารณ์ประวัติศาสตร์และโครงสร้างสังคมอยู่ตลอดเวลา ในแง่นี้ศาสนาสร้าง “เทววิทยา” แห่งการวิจารณ์ผ่านเรื่องเล่า (narrative) เรื่องเล่าก่อรูปเป็นตัวบท (text) ซึ่งเปิดโอกาสให้ศาสนิกชนติดตามการตีความกฎระเบียบสังคมใหม่ การตีความส่งผลต่อความเข้าใจของศาสนิกชนเกี่ยวกับวิถีชีวิตในอุดมคติ ในพื้นที่ยุทธเยียมนี้มิใช่ชัยชนะและความเป็นไปได้เสมอ มีความอัศจรรย์ที่เรื่องเล่าเกี่ยวกับศาสนายืนยัน โดยเฉพาะเรื่องราวเกี่ยวกับวีรบุรุษ วีรสตรี ที่มีบทบาทในการต่อต้านขัดขืนการครอบงำเชิงสัญลักษณ์ เพื่อช่วยให้คนยากจนและผู้อ่อนแอสร้างความเชื่อมั่นในตัวตนที่ผูกโยงกับวีรชนและผู้นำทางศาสนาของตน หากพิจารณาเพียงผิวเผินเรื่องเล่าอาจฟังดูไร้เหตุผล เช่น เรื่องเล่าเกี่ยวกับประวัติศาสตร์กะเหรี่ยง

“ในอดีต ชาวกะเหรี่ยงดำรงชีวิตอย่างสันติร่วมกับพี่น้อง ตั้งแต่พระเจ้าสร้างมนุษย์มา พระเจ้าสร้างมนุษย์ด้วยเลือดเนื้อของตน โดยเชื้อชีวิตของตนและสับให้ละเอียด แล้วโปรยไปบนแผ่นดิน ชาวกะเหรี่ยงถูกโปรยลงมาครั้งแรกเป็นบุตรหัวปี พระเจ้าไม่ได้สับให้ละเอียดมากนัก จึงมีจำนวนไม่มาก แต่เมื่อถึงชาวจีนและชนกลุ่มอื่น พระเจ้าสับละเอียดและโปรยลงในแผ่นดิน จึงทำให้มีจำนวนมากมาย ส่วนคนพม่า พระเจ้าสร้างให้เป็นน้องของชาวกะเหรี่ยง แต่กลับเอาเปรียบพี่ อย่างไรก็ตาม น้องคนสุดท้ายจะต้องกลับมาพร้อมกับหนังสือธรรม เพื่อเป็นการกอบกู้”

เมื่อมิชชันนารีนำพระคัมภีร์ไบเบิลมาสอน ชาวกะเหรี่ยงอธิบายเรื่องเล่านี้โดยเชื่อมโยงเข้ากับชะตากรรมของชาวยิวที่ตกเป็นทาสชาวอียิปต์เป็นเวลาหลายร้อยปี เเงกเช่นชะตากรรมของกะเหรี่ยงที่เป็นทาสในสังคมพม่า อาณาจักรพม่าที่ใหญ่กว่าเอารัดเอาเปรียบและเข่นฆ่าชาวกะเหรี่ยง อังกฤษซึ่งเป็นน้องคนสุดท้ายจะต้องกลับมาพร้อมกับหนังสือธรรมหรือไบเบิล เพื่อปลดปล่อยชาวกะเหรี่ยงจากการเป็นทาส ในพระคัมภีร์กล่าวถึงการที่ชาวยิวต้องเร่ร่อนในถิ่นทุรกันดารเป็นเวลา 40 ปี ก่อนจะเข้าสู่แผ่นดินคัคคัสลิธิ์ ชาวกะเหรี่ยงจึงมีความหวังว่า หลังจากสู้รบกับพม่า 40 ปี ชาวกะเหรี่ยงจะได้เสรีภาพในที่สุด ดังนั้น การปลดปล่อยทางวัฒนธรรมที่สำคัญคือ การที่ชาวกะเหรี่ยงไม่ยอมรับศาสนาเดียวกันกับพม่า จึงเป็นการช่วงชิงพื้นที่คัคคัสลิธิ์เพื่อปลดปล่อยตนเองจากการครอบงำเชิงสัญลักษณ์ เรื่องเล่าที่มีอยู่มากมาย ล้วนผ่านการตีความเพื่อสร้างพลังของการเปลี่ยนแปลงและการต่อต้าน เปลี่ยนโคกนาฏกรรมเป็นความหวัง (hermeneutics of hope) เรื่องเล่าในปฏิบัติการทางศาสนา จึงมุ่งสู่ความเป็นไปได้ของอนาคตโดยไม่ยึดติดกับอดีต พื้นที่แห่งความหวังจึงไม่เคยหยุดนิ่ง แต่ปรับเปลี่ยนอย่างมีพลวัตตามบริบทและเงื่อนไขทางสังคม

การตีความเรื่องเล่านี้เป็นบทบาทสำคัญของผู้นำศาสนาในฐานะผู้แปลวัฒนธรรม เพื่อปรับสร้างกฎเกณฑ์ใหม่ไปสู่สังคมอุดมคติ ในกรณีของลาหู่หัง ผู้นำศาสนาตีความเรื่องเล่าท่ามกลางวิกฤตเพื่อเสนอว่า “สังคมลาหู่จะต้องเต็มไปด้วยคนดีมีศีลธรรม เชื่อฟังหัวหน้าและเชื่อฟังพ่อแม่ ทุกคนจะมีอะไรเหมือนกันหมด ฟังพาอาศัยกัน ไม่คดโกง เอารัดเอาเปรียบกัน เป็นสังคมที่ทุกคนอยู่กันอย่างสงบสุข ทุกคนอยู่ได้ด้วยอาหารทิพย์จากแผ่นดิน มีข้าทาสบริวาร ทรัพย์สินเงินทอง และมีอายุยืน ถ้าตายไปพระเจ้าจะชุบชีวิตให้ฟื้นขึ้นมา หมู่บ้านจะมีผู้นำศาสนานุ่งหม้อสีขาวถือไม้เท้าจากพระเจ้าเดินทางไปเผยแผ่ศาสนาและรักษาคนเจ็บป่วยตามที่ต่างๆ” ท่ามกลางสภาวะวิกฤตทางสังคมเศรษฐกิจและวัฒนธรรม ชาวลาคูตีความเรื่องเล่า

เพื่อรื้อสร้างชุมชนจินตนาการที่ผู้คนมีศีลธรรม การครอบงำเชิงสัญลักษณ์จากภายนอก ทำให้ผู้นำสร้างเครือข่ายของศาสนิกชน รื้อฟื้นพิธีกรรมทางศาสนาดั้งเดิมของลาหู่ สอนให้ผู้คนถือศีล สวดภาวนา เพื่อสะสมบุญและชักนำสังคมให้หลุดพ้นจากปัญหาต่างๆ การตีความเรื่องเล่าไปสู่ปฏิบัติการทางศาสนาเป็นการเปิดพื้นที่แห่งความหวังที่จะก้าวต่อไปในทางที่ดีขึ้น ในทำนองเดียวกัน การถือศีลอย่างเข้มงวดตามการตีความของหลวงพ่อดูชานะ พระสงฆ์ในพุทธศาสนา ผู้ริเริ่มขบวนการและสร้างพื้นที่ปฏิบัติการทางศาสนาขึ้นในเมืองจิ้งโจวในพม่า เป็นการตีความจักรวาลวิทยาของพุทธในการสร้างคนให้มีคุณธรรม รื้อฟื้นความยิ่งใหญ่ของกะเหรี่ยงจากภูมิปัญญาและคำสอนเดิมของกลุ่มชาติพันธุ์ และเชื่อมโยงอดีตสู่อนาคตโดยมุ่งสร้างสังคมที่รุ่งเรืองและก้าวหน้า ในลักษณะเช่นนี้ ขบวนการพุทธศาสนากลายเป็นพลังสำคัญสร้างให้เกิดความรู้สึกร่วมของผู้ถูกกดขี่เปียดเบียนมานานหลายสิบปี การสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์เป็นปฏิบัติการปลดปล่อยมนุษย์และชุมชนไปสู่เสรีภาพ

ปรายตาชำเลื่องดูประวัติศาสตร์ของพื้นที่ชายแดน เราจะพบว่าชายแดนเต็มไปด้วยเรื่องราวของขบวนการศาสนาในลักษณะของขบวนการผู้มีบุญ (Millenarianism) มาตั้งแต่ยุคอาณานิคม หลังสงครามโลกครั้งที่สอง กลไกรัฐเริ่มสถาปนาอำนาจเข้ามาควบคุมเหนือพื้นที่ชายแดนมากขึ้นๆ เกิดการครอบงำเชิงสัญลักษณ์ผ่านการชักนำศาสนาใหม่ๆ เข้ามาในพื้นที่ ในประเทศพม่า การขยายอำนาจรัฐนำไปสู่การต่อต้านของกลุ่มชาติพันธุ์และการปราบปรามโดยกำลัง สงครามและความรุนแรงส่งผลให้ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ถูกลดทอนมากขึ้น ความเป็นชาติพันธุ์ถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการเสริมพลังและการรวมตัวกันต่อต้านอำนาจรัฐ สถานการณ์สงครามที่ยืดเยื้อยาวนานทำให้ความทุกข์ของผู้คนกลับเพิ่มขึ้นตามกาลเวลา การถูกบังคับพลัดถิ่น ครอบครัวและชุมชนกระจัดกระจายไปในทิศทางต่างๆ การสูญเสียบุคคลอันเป็นที่รัก ทั้งสิ้นทั้งปวงเหล่านี้ทำให้ความกลัวและความทุกข์กลับทวีขึ้นในชีวิต

ท่ามกลางสภาวะวิกฤติทางสังคมวัฒนธรรม ความเป็นชาติพันธุ์ไม่มีพลังเพียงพอจะกอบกู้ พื้นพลังและเยียวยาสังคมได้ การใช้ความเป็นชาติพันธุ์เป็นฐานของกองกำลังต่อต้านอำนาจรัฐส่วนกลางนำไปสู่ความรุนแรงอย่างไม่รู้จบสิ้น ชุมชนมากมายหลายแห่งเริ่มเรียนรู้จากบทเรียนราคาแพงในช่วงหลายสิบปีที่ผ่านมาว่า บาดแผลจากสงครามและความทุกข์ทางสังคมไม่อาจเยียวยาได้โดยสืบสานความรุนแรง ขบวนการศาสนาในรูปแบบใหม่ๆ เริ่มก่อตัวขึ้น การช่วงชิงความหมายเชิงสัญลักษณ์จากการรวมตัวทางชาติ

พันธูปนการสร้างความเป็น “คนอื่น” ให้กับคนนอก เริ่มเปลี่ยนมาสู่การปรับตัวในมิติทางศาสนาและจิตวิญญาณโดยเปิดรับผู้อื่นมากขึ้น ในกรณีของกะเหรี่ยง เราพบการช่วงชิงความหมายเชิงสัญลักษณ์ทางศาสนาและพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในการสร้างชุมชนศีลธรรมของหลวงพ่อดูสะนะที่เน้นการถือศีล การต่อต้านสงคราม การระงับความรุนแรง มาสู่มนุษยนิยมและมิติทางจิตวิญญาณอย่างชัดเจน พื้นที่แห่งความหวังเกิดจากการปรับตัวเองและชุมชนไปสู่การดำเนินชีวิตของ ศาสนิกชนที่เข้มงวดและชัดเจน ในกลุ่มชาวลาหู่หังก็เช่นเดียวกัน โตโบและผู้นำทางศาสนาตั้งเดิม เน้นการสะสมบุญและการถือศีลเพื่อปรับภาพลักษณ์ของชาวลาหู่จากผู้ค้าและเสพยามาเป็นพลเมืองดีของบ้านเมือง การช่วงชิงมวลชนในกรณีของจีนยูนนานในเชียงใหม่และเชียงราย เป็นการแข่งขันกันระหว่างองค์ภาครัฐ และขบวนการศาสนาเพื่อสะสม “ทุนจิตวิญญาณ” ในชุมชนมุสลิมหลากหลายแห่งในภาคเหนือ การปฏิสัมพันธ์กับภายนอกท่ามกลางความเคารพในความแตกต่างหลากหลายนำมาซึ่งการดำรงอยู่ร่วมกันด้วยสันติ

การนำเอาหลักธรรมคำสอนทางศาสนามาพินิจร่วมกับความเป็นชาติพันธุ์ กลายเป็นมรรคาแห่งการเสริมพลังเพื่อปลดปล่อยมนุษย์ไปสู่เสรีภาพในลักษณะของเทววิทยาแห่งการปลดปล่อย (Liberation Theology) ซึ่งเป็นแนวคิดที่ก่อรูปขึ้นในทศวรรษที่ 1960 ในช่วงเวลานั้น ชาวคริสต์มากมาย โดยเฉพาะในละตินอเมริกา เริ่มมีความรู้สึกว่าบริบทและสถานการณ์ชีวิตของตนอยู่ในภาวะล้าเค็ญเกินกว่าการตีความเทววิทยาแบบเดิมจะอธิบายได้อีกต่อไป เทววิทยาแห่งการปลดปล่อยมิได้ก่อกำเนิดขึ้นในโรงเรียนเทววิทยาสามเณรลัย มหาวิทยาลัย หรือสถาบันการศึกษาของพระศาสนจักร แต่เกิดขึ้นในชุมชนรากหญ้าซึ่งพยายามแสวงหาคำตอบให้กับปัญหาชีวิตของตน เทววิทยาเพื่อการปลดปล่อยจึงมิได้มีเพียงหนึ่งเดียวแต่มีการตีความที่หลากหลาย ในเวลาต่อมา กุสตาโว กูเทียเรซ พระสงฆ์ชาวเปรูผู้ร่วมต่อสู้กับคนยากจนมาอย่างยาวนาน ได้พยายามอธิบายแนวคิดเทววิทยาแห่งการปลดปล่อยอย่างเป็นระบบ สำหรับกูเทียเรซ เทววิทยา คือ วิธีแห่งการทำความเข้าใจพระหรรษทานและการไถ่กู้ของพระเยซูเจ้าในสถานการณ์ปัจจุบันของคนยากจน ไปพร้อมกับการแสวงหาคำอธิบายความอยู่ดีธรรมในมิติทางสังคมวิทยา เศรษฐกิจการเมือง และปรัชญา (Gutierrez 2007: 19) เทววิทยาเพื่อการปลดปล่อยจึงให้ความสำคัญกับสัมพันธ์ภาพระหว่างความศักดิ์สิทธิ์กับเสรีภาพของมนุษย์ เทววิทยาเป็นการสะท้อนย้อนคิดเชิงวิพากษ์ต่อปฏิบัติการของศาสนา (คริสต์) ในบริบททางประวัติศาสตร์เพื่อเชื่อมโยงอดีตสู่ปัจจุบันและอนาคต เมื่อใดก็ตามที่ศาสนจักรเพิกเฉยหรือละเลยต่อความเลวร้ายของระบอบเผด็จการอำนาจนิยม หรือโครงสร้างแห่งการกดขี่ทุกรูปแบบ เมื่อ

นั้นศาสนจักรกำลังให้ความชอบธรรมกับความรุนแรงและการลดทอนศักดิ์ศรีมนุษย์ ด้วยเหตุนี้เอง ศาสนจักรจึงมีบทบาทหน้าที่โดยตรงในการต่อสู้กับความอยุติธรรมทุกรูปแบบ และอยู่เคียงข้างคนด้อยอำนาจผู้ถูกเบียดเบียน การตีความเทววิทยาแห่งการปลดปล่อยในลักษณะของความสัมพันธ์ระหว่างความศักดิ์สิทธิ์กับเสรีภาพของมนุษย์ ทำให้เทววิทยาแห่งการปลดปล่อยมิได้จำกัดอยู่แต่เฉพาะศาสนาคริสต์เท่านั้น แต่เชื่อมโยงไปถึงระบบความเชื่อของท้องถิ่นในหลากหลายรูปแบบ ที่ถูกนำมาใช้เป็นพื้นฐานของการต่อสู้เพื่อปลดปล่อยมนุษย์สู่เสรีภาพจากความรุนแรง และความทุกข์ทางสังคมจากสภาวะไร้ความมั่นคงและวิกฤตทางวัฒนธรรม วิธีคิดแบบใหม่และปฏิบัติการแบบใหม่ก่อรูปขึ้นเพื่อตอบสนองต่อความท้าทายใหม่ๆ ที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงและการพัฒนาที่ผลักดันให้คนบางกลุ่มด้อยสิทธิ ไร้อำนาจ และถอยร่นสู่ความเป็นชายขอบของสังคม ขบวนการศาสนาใหม่ๆ จำนวนมากในพื้นที่ชายแดน วางอยู่บนแนวคิดที่อาจเรียกว่า “เทววิทยาแห่งการปลดปล่อย” มนุษย์ไปสู่เสรีภาพ และสร้างพื้นที่แห่งความหวังแต่อนาคต ขบวนการศาสนาที่เกิดขึ้นอย่างดาษดื่นในสังคม รวมทั้งพื้นที่ชายแดน จึงเป็นส่วนหนึ่งของความพยายามในการ “ฟื้นฟูพลัง” (revitalization) ให้กับชุมชนท้องถิ่น

พลังความทันสมัยและโลกาภิวัตน์สร้างประสบการณ์ใหม่ๆ ทางสังคมวัฒนธรรมทั้งในด้านบวกและลบ ในด้านบวก เราเห็นการเคลื่อนย้ายของผู้คน สินค้าและวัฒนธรรมข้ามพรมแดนรัฐชาติได้อย่างรวดเร็ว การสื่อสารกระทำได้อย่างง่ายดายด้วยค่าใช้จ่ายค่อนข้างต่ำ ผู้คนสามารถเข้าถึงนวัตกรรมใหม่ๆ จากวัฒนธรรมอื่นๆ โดยมีข้อจำกัดไม่มากนัก ทำให้การผสมผสาน การหิบบ่มข้ามวัฒนธรรมแพร่กระจายไปทั่วโลก แต่ในขณะเดียวกัน พลังความทันสมัยยังมาพร้อมกับการเติบโตของบริโภคนิยมและปัจเจกนิยมที่ลดทอนพันธะและความสัมพันธ์ทางสังคมแบบเดิม รวมทั้งการทำลายต่ออัตลักษณ์และระบบค่านิยมของท้องถิ่น ผลกระทบทั้งทางด้านบวกและลบเหล่านี้ มาพร้อมกับการเฟื่องฟูขึ้นของขบวนการศาสนาในท้องถิ่นที่เกิดขึ้นอย่างแพร่หลาย การตีความศาสนาเดิมและปรับประยุกต์เข้ากับความเชื่อใหม่ๆ จากภายนอก กลายเป็นพลังสร้างสรรค์ของท้องถิ่นในการปรับตัวในสภาวะวิกฤตทางสังคมวัฒนธรรมและสถานการณ์ความขัดแย้ง หรือการแสวงหาการมีส่วนร่วมในการกำหนดอนาคตของตนเองมากขึ้น ศาสนายังเป็นกลไกในการสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ซึ่งผู้อ่อนแอต่อรองกับอำนาจรัฐและทุนได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น ในแง่นี้เราอาจมองขบวนการศาสนาในแง่ของการวิพากษ์วิจารณ์การจัดระเบียบเชิงศีลธรรมของสังคม และการสร้างพื้นที่ความหวังเพื่อฟื้นฟูพลังในการปรับตัวของท้องถิ่นในบริบทของความทันสมัย

ศาสนาในฐานะขบวนการฟื้นฟูพลังทางสังคม วางอยู่บนปฏิบัติการของการปรับเปลี่ยนความหมายเดิมมาใช้ในสถานการณ์ใหม่ หรือการหลอมรวมความหมายเดิมเข้ากับความเชื่อใหม่ๆจากภายนอก เพื่อแสวงหาแนว ทางใหม่ๆในการไปให้พ้นจากสภาวะวิกฤตทางสังคมวัฒนธรรม การฟื้นฟูพลังมิใช่การยึดติดอยู่กับอดีต แต่เป็นการสร้างพื้นที่แห่งความหวังสำหรับปัจจุบันและอนาคต ขบวนการฟื้นฟูพลังเกิดขึ้นเมื่อชุมชนตระหนักว่า ความมั่นคงและเสถียรภาพในชีวิตกำลังพังทลายลงจากการสูญเสียชีวิตและทรัพย์สิน ความขัดแย้งและความรุนแรงทั้งภายในสังคมเองและที่มาจากภายนอกเพิ่มมากขึ้นอย่างไม่อาจควบคุมได้ การฟื้นฟูพลังมุ่งหมายการปรับความ สัมพันธ์เชิงอำนาจกับภายนอก เพื่อรักษาและปรับอัตลักษณ์ของท้องถิ่นให้หลุดพ้นจากการถูกรอบงำโดยสิ้นเชิงจากพลังภายนอก โดยเฉพาะอำนาจรัฐและทุน

ขบวนการศาสนาบริเวณชายแดนมักมีรูปแบบของการเปิดพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์เพื่อฟื้นฟูพลังสังคม ด้วยการสนธิความเชื่อเดิมเข้ากับความเชื่อใหม่ ตีความ สร้างใหม่ หรือชำระความเชื่อเดิม เพื่อพัวพัน ต่อกร และปรับความ สัมพันธ์เชิงอำนาจ ลดการยึดติดพึ่งพิงภายนอก บรรเทาอาการวิตกกังวล เพิ่มความสำคัญให้กับองค์การชุมชน เครือข่ายทางสังคมของท้องถิ่น ไปพร้อมกับการก่อรูปของกระบวนการชุมชนากิวัฒน์ (localization) เพื่อรับมือกับการกระแทกกระแทกของพลังความทันสมัยที่ส่งผลให้เกิดการเคลื่อนย้ายของผู้คน สินค้าและวัฒนธรรมระหว่างท้องถิ่นกับภายนอกอย่างไม่หยุดยั้ง

ในชุมชนชายแดนและสังคมไทยโดยทั่วไป วิกฤตทางวัฒนธรรมและความแตกแยกทางความคิดแผ่ซ่านไปทั่วทุกอณูของสังคม เมื่อประเพณีเดิมไม่อาจอธิบายและให้ความหมายกับการเปลี่ยนแปลงและประสบการณ์ใหม่ เมื่อวัฒนธรรมหยุดเคลื่อนไหวและสูญเสียศักยภาพในการนำเสนอคำอธิบายที่สอดคล้องกับยุคสมัย เมื่อชุมชนถูกผลักไสให้ถอยร่นสู่ความเป็นชายขอบ ขาดการมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจเพื่อกำหนดวิถีชีวิตของตนเอง เมื่อนั้น ขบวนการศาสนามักเปิดพื้นที่ทางสังคมให้เกิดการรวมตัว สร้างเครือข่าย ฟื้นฟูพลังและความเป็นชุมชนขึ้นใหม่ พัฒนาระบบคุณค่าและมิติทางจิตวิญญาณที่ขาดหายไป เพื่อหยุดยั้งการลดทอนศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ช่วยให้สมาชิกปรับตัวเข้ากับความกลัว ความเสี่ยง ความทุกข์ทางสังคม และความท้าทายใหม่ๆที่มาพร้อมกับความทันสมัยและกระบวนการโลกาภิวัตน์

บทสรุป

งานวิจัยชิ้นนี้มีข้อค้นพบสำคัญ 5 ประการด้วยกัน ประการแรก ชายแดนเป็นพื้นที่แห่งความหลากหลายทางวัฒนธรรมและความเชื่อทางศาสนา การสร้างและช่วงชิงความหมายของวัฒนธรรมและศาสนาดำเนินไปอย่างคึกคัก ในพื้นที่ชายแดนที่เราศึกษา งานวิจัยหลายชิ้นมีข้อค้นพบตรงกันว่า การขยายตัวของตลาดและระบบเงินตรา หรือจิตวิญญาณของทุนนิยม เป็นเงื่อนไขปัจจัยสำคัญทำให้ระบบความเชื่อและขบวนการศาสนาเฟื่องฟู ทั้งในรูปของการทรงเจ้าเข้าผีที่มาพร้อมกับการขยายตัวของความทันสมัยและความเป็นเมืองของลำปาง หรือในรูปของขบวนการศาสนาเพื่อฟื้นฟูพลังท่ามกลางวิกฤตทางสังคมวัฒนธรรมในกรณีของกะเหรี่ยงและลาหู่หัง

ประการที่สอง การศึกษาชายแดนของเขตผ่านกลุ่มร่างทรงกะเทยในจังหวัดลำปาง ทำให้เราค้นพบประเด็นที่น่าสนใจอย่างน้อยสองประการด้วยกัน ประการแรก พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์หรือพื้นที่พิธีกรรมมีการปรับเปลี่ยนไปภายใต้เงื่อนไขของความทันสมัยและการปรับตัวจากสังคมชนบทไปสู่สังคมกึ่งเมืองกึ่งชนบท ภายใต้พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ปรับรูปนี้เอง ที่เรามองเห็นการปะทะประสานของอุดมการณ์ความเชื่อที่หลากหลายและยืดหยุ่น อุดมการณ์ความเชื่อเดิม คือ ผีปู่ย่าหรือผีบรรพชนข้างแม่ ซึ่งเป็นหลักการเชิงโครงสร้างรองรับอำนาจของระบบมาตาล้ายและบทบาทของผู้หญิงในฐานะแกนกลางของระบบเครือญาติ การครอบครองที่ดินและความสัมพันธ์ทางการผลิต เริ่มลดทอนบทบาทความสำคัญลงไปพร้อมกับผีอาณาบริเวณ (territorial spirits) รูปแบบอื่นๆ ที่เน้นการปกป้องรักษาขอบเขตพื้นที่ชัดเจน เมื่อการทำมาหากินและอาชีพเปลี่ยนแปลงไปสู่การทำงานรับจ้างและค้าขายมากขึ้น เกิดการเลื่อนไหลของผู้คนและการปรับตัวสู่ความเป็นเมืองมากขึ้น ผีได้รับการปรับเปลี่ยนความหมายจากอุดมการณ์เดิมในสังคมชนบทที่ให้ความสำคัญกับสายตระกูลทางแม่ มาสู่บริบทของความเป็นเมืองที่ให้ความสำคัญกับการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตและการทำมาหากินในรูปแบบใหม่ๆ ที่หลุดจากการควบคุมของผู้คนในท้องถิ่นมากขึ้น พรหมแดนทางเพศที่เริ่มพร่ามัวมากขึ้นประกอบกับร่างทรงหญิงเริ่มมีน้อยลง เปิดโอกาสให้กะเทยสามารถฉวยใช้จิตของสตรีเพศแทรกตัวเข้ามา มีบทบาทของการเป็นลูกสาวเข้าไปดำรงสถานะร่างทรงผีปู่ย่า ในขณะเดียวกัน การขาดแคลนผู้สืบทอดการเป็นร่างทรงผีเจ้านาย ยังทำให้กะเทยสามารถตีตลาดเข้ามาช่วงชิงพื้นที่พิธีกรรมแบบนี้เพิ่มขึ้นเช่นเดียวกัน ประการที่สอง ทักษะในการจัดงานพิธีให้สอดคล้องกับบริบทของสังคมเมืองที่เป็นธุรกิจการค้า

มากขึ้น ทำให้ร่างทรงกะเทยตอบสนองต่อการปรับเปลี่ยนพิธีกรรมสู่ผลประโยชน์และความต้องการใหม่ๆ ดังเช่น การจัดพ่อนผีในโรงแรมหรู เป็นต้น กลุ่มร่างทรงกะเทยยังปรับตัวเข้ากับบริบทของเมือง ผ่านการสร้างองค์การทางสังคมในระดับเหนือกว่าปัจเจก เช่น มูลนิธิ เพื่อใช้เป็นสถานที่จัดงานพ่อนผี ไปพร้อมกับ การเป็นพื้นที่จัดกิจกรรมสาธารณกุศลและกิจกรรมทางสังคมที่สำคัญของจังหวัด ความสามารถในการปรับตัวเข้าสู่บริบทของเมือง ทำให้ร่างทรงกะเทยสามารถสร้างสถานะทางสังคมชุดใหม่ๆ เช่น อาจารย์ ผู้จัดงานพิธีขนาดใหญ่ ผู้อุปถัมภ์พระพุทธศาสนา ผู้ประกอบกิจการกุศลสำคัญของจังหวัด เป็นต้น ร่างทรงกะเทยจึงใช้การช่วงชิงความหมายของพื้นที่พิธีกรรมในการปรับเปลี่ยนสถานะของปัจเจกและกลุ่ม สู่การสร้างองค์การและการยอมรับของสังคมมากขึ้น การเป็นร่างทรงผู้มีชื่อเสียง มีลูกศิษย์และเครือข่ายทางสังคมและองค์กร ทำให้ร่างทรงกะเทยปรับเปลี่ยนจากผู้ถูกตีตราทางสังคม (social stigma) ดำเนินชีวิตด้วยความเปราะบาง มาสู่ผู้มีบทบาทสำคัญในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ไม่ว่าจะเป็นการบวงสรวงเสาหลักเมือง พระธาตุ ดอยม่วงคำ และประตูปา เป็นต้น ซึ่งนำไปสู่ชื่อเสียงในแวดวงธุรกิจและการยอมรับจากสังคมมากขึ้น

ประการที่สาม สภาวะวิกฤตทางสังคมวัฒนธรรมและการเมือง เป็นเหตุปัจจัยสำคัญนำไปสู่การหวนคืน พื้นพลัง และ/หรือการปรับเปลี่ยนความเชื่อทางศาสนา เพื่อสร้างชุมชนจินตนาการและพื้นที่แห่งความหวังขึ้นใหม่ท่ามกลางวิกฤต ขบวนการพื้นพลังความเชื่อในศาสนา เป็นการตอบโต้ต่อรองเชิงสัญลักษณ์จากการครอบงำของพลังจากภายนอก โดยเฉพาะจากเจ้าหน้าที่รัฐที่มักละเมิดศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์และตีตราประณามชนชายขอบ การรื้อฟื้นประเพณีความเชื่อเดิม หรือการรับความเชื่อใหม่ หรือการผสมผสานความเชื่อเดิมและใหม่เข้าด้วยกัน สะท้อนการปรับเปลี่ยนภาพลักษณ์ใหม่ในการดำรงอยู่ภายใต้รัฐไทยในสภาวะสมัยใหม่

ประการที่สี่ ธรรมชาติของชายแดน คือ การเป็นสังคมพหุลักษณะ มีความหลากหลายของกลุ่มชาติพันธุ์ที่ดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันมานานหลายชั่วอายุคน การเรียนรู้ที่จะก้าวข้ามพรมแดนทางศาสนาและชาติพันธุ์และพัฒนารูปแบบของปฏิสัมพันธ์ข้ามกลุ่มภายใต้ความเคารพในความแตกต่างนำไปสู่ความเข้าใจผู้อื่น การสร้าง อัตลักษณ์ท้องถิ่น และการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจปัญหาของชุมชนร่วมกันทำให้เกิดเอกภาพในความแตกต่างหลากหลายได้ เงื่อนไขปัจจัยประการหนึ่งที่ทำให้การผสมผสานของศาสนาต่างๆ ดำเนินไปโดยมีความขัดแย้งและความรุนแรงค่อนข้างน้อย เป็นเพราะชุมชนศาสนาต่างๆมีความยืดหยุ่น

หลีกเลี่ยงคำสอนสุดโต่ง และเปิดพื้นที่ให้ระบบความเชื่ออื่นๆพอสมควร การเข้ามาของอภิมหาศาสนาต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นฮินดู พุทธ อิสลามและคริสต์ในช่วงเวลาต่างๆ จึงมิได้ทำให้เกิดการสถาปนาอำนาจครอบงำเชิงสัญลักษณ์เหนือความเชื่อท้องถิ่นอย่างเบ็ดเสร็จสมบูรณ์ แต่กลับผนวก ดูดซับ ผสมผสานกับความเชื่อท้องถิ่นจนกลายเป็นระบบความเชื่อพันธุ์ผสม

ประการที่ห้า การฟื้นฟูพลังทางสังคมวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ เมื่อเผชิญหน้ากับสภาวะวิกฤตทำให้เราเห็นได้ชัดเจนขึ้นว่า ในสภาวะวิกฤตทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ด้วยเงื่อนไขปัจจัยของการเบียดเบียนครอบงำจากพลังภายนอก ความเป็นชาติพันธุ์อาจมีพลังไม่เพียงพอที่จะรวบรวมผู้คนเพื่อเผชิญหน้ากับความเปลี่ยนแปลงได้ ภายใต้สภาวะเช่นนี้ เราจึงพบว่ากลุ่มชาติพันธุ์หรือชนชายขอบต้องอาศัยการหนุนเสริมจากขบวนการทางศาสนาเข้ามาช่วยกอบกู้ เสริมพลัง เพื่อปลดปล่อยมนุษย์ไปสู่เสรีภาพ โดยการสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์เพื่อเป็นพื้นฐานของจินตนาการหรือความหวังว่าชีวิตคงดีขึ้นในอนาคต

ท่ามกลางสภาวะวิกฤติทางสังคมวัฒนธรรม ความเป็นชาติพันธุ์ไม่มีพลังเพียงพอจะกอบกู้ ฟื้นฟูพลัง และเยียวยาสังคมได้ การใช้ความเป็นชาติพันธุ์เป็นฐานของกองกำลังต่อต้านอำนาจรัฐส่วนกลางนำไปสู่ความรุนแรงอย่างไม่รู้จบสิ้น ชุมชนมากมายหลายแห่งเริ่มเรียนรู้จากบทเรียนราคาแพงในช่วงหลายสิบปีที่ผ่านมาว่า บาดแผลจากสงครามและความทุกข์ทางสังคมไม่อาจเยียวยาได้โดยสืบสานความรุนแรง ขบวนการศาสนาในรูปแบบใหม่ๆเริ่มก่อตัวขึ้น การช่วงชิงความหมายเชิงสัญลักษณ์จากการรวมตัวทางชาติพันธุ์บนการสร้างความเป็น “คนอื่น” ให้กับคนนอก เริ่มเปลี่ยนมาสู่การปรับตัวในมิติทางศาสนาและจิตวิญญาณโดยเปิดรับผู้อื่นมากขึ้น การนำเอาหลักธรรมคำสอนทางศาสนามาผนึกกับความเป็นชาติพันธุ์กลายเป็นมรรคาแห่งการเสริมพลัง เพื่อปลดปล่อยมนุษย์ไปสู่เสรีภาพในลักษณะของเทววิทยาแห่งการปลดปล่อย การตีความเทววิทยาแห่งการปลดปล่อยในลักษณะของความสัมพันธ์ระหว่างความศักดิ์สิทธิ์กับเสรีภาพของมนุษย์ ทำให้เทววิทยาแห่งการปลดปล่อยมิได้จำกัดอยู่แต่เฉพาะศาสนาคริสต์เท่านั้น แต่เชื่อมโยงไปถึงระบบความเชื่อของท้องถิ่นในหลากหลายรูปแบบ ที่ถูกนำมาใช้เป็นพื้นฐานของการต่อสู้เพื่อเสรีภาพจากความรุนแรงและความทุกข์ทางสังคมจากสภาวะไร้ความมั่นคงและวิกฤตทางวัฒนธรรม วิธีคิดแบบใหม่และปฏิบัติการแบบใหม่ก่อรูปขึ้นเพื่อตอบสนองต่อความท้าทายใหม่ๆ ที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงและการพัฒนาที่ผลักดันให้คนบางกลุ่มด้อยสิทธิ ไร้อำนาจและถอยร่นสู่ความเป็นชายขอบของสังคม

ขบวนการศาสนาใหม่ๆจำนวนมากในพื้นที่ชายแดน วางอยู่บนแนวคิดที่อาจเรียกว่า “เทววิทยาแห่งการปลดปล่อย” มนุษย์ไปสู่เสรีภาพ และสร้างพื้นที่แห่งความหวังแด่อนาคต

อานันท์ กาญจนพันธุ์ 2558 “พื้นที่ทางวัฒนธรรมในวาทกรรมการพัฒนา” ใน *ท่าทีดำดำปาก งานวิจัยวัฒนธรรมภาคเหนือ* เชียงใหม่: คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

Anan Ganjanapan. 1984. “The idiom of Phii Ka: Peasant Conception of Class Differentiation in Northern Thailand” *Mankind* 14(4): 325–329.

Asad, T. 2003. *Formations of the Secular: Christianity, Islam, Modernity*. Stanford: Stanford University Press.

Bautista, J. ed. 2012. *The Spirit of Things: Materiality and Religious Diversity in Southeast Asia*. Ithaca, New York: Cornell University Southeast Asia Program Publications.

Bowen, J. R. 1993. *Muslims Through Discourse: Religion and Ritual in Gayo Society*. Princeton: Princeton University Press.

----- 2003. *Islam, Law, and Equality in Indonesia: An Anthropology of Public Reasoning*. Cambridge: Cambridge University Press.

Braunlein, P. J. 2009. “Negotiating Charisma: The Social Dimension of Philippine Crucifixion Rituals,” in *Asian Journal of Social Science* 37: 892–917.

Bulatao, J. C. 1992. *Phenomena and Their Interpretation: Landmark Essays 1957–1989*. Quezon City: Ateneo de Manila University Press.

Chang, Wen-Chin. 2001. ‘From War Refugees to Immigrants: The Case of the KMT Yunnanese Chinese in Northern Thailand.’ *International Migration Review*, Volume 35 Number 4 (Winter 2001): 1086–1105

----- 2004. 'Guanxi and Regulation in Networks: The Yunnanese Jade Trade between Burma and Thailand, 1962-88' *Journal of Southeast Asian Studies*, 35 (3), pp 479-501

----- 2006. 'Home Away From Home: Migrant Yunnanese Chinese in Northern Thailand.' *International Journal of Asian Studies*, 1 pp. 49-76

----- 2008. 'The Interstitial Subjectivities of the Yunnanese Chinese in Thailand' *The Asia Pacific Journal of Anthropology*. Vol. 9.No.2, pp.97-122.

----- 2009. 'Venturing into 'Barbarous' Regions: Transborder Trade Among Migrant Yunnanese Between Thailand and Burma, 1960s-1980s' *The Journal of Asian Studies*, Vol. 68, No.2. pp. 543-572.

----- 2015. *Beyond Borders: Stories of Yunnanese Chinese Migrants of Burma*. Ithaca and London: Cornell University Press.

Cohen, P.T. 1981. 1984. Are the spirit cults of Northern Thailand descent groups? *Mankind* 14(4): 293-299.

Cohen, P. T. and G. Wijeyewardene (eds). 1984. Spirit Cults and the Position of Women in Northern Thailand. *Mankind* 14(4): 249-360.

Comaroff, Jean and John Comaroff, 1993. "Introduction," in Jean Comaroff and John Comaroff, eds., *Modernity and Its Malcontents: Ritual and Power in Postcolonial Africa*. Chicago: university of Chicago Press.

Davis, R. 1984a. "Muang Matrifocality" *Mankind* 14(4): 263-271.

----- 1984b. *Muang Metaphysics*. Bangkok: Pandora.

- Endres, K. 2006. "Spirit Performance and the Ritual Construction of Personal Identity in Modern Vietnam," in Fjelstad, K. and Nguyen Thi Hien, eds. 2006. *Possessed by the Spirits: Mediumship in Contemporary Vietnamese Communities*. Ithaca, New York: Cornell Southeast Asia Program.
- Fjelstad, K. and Nguyen Thi Hien, eds. 2006. *Possessed by the Spirits: Mediumship in Contemporary Vietnamese Communities*. Ithaca, New York: Cornell Southeast Asia Program.
- Gottowik, V. ed. 2014. *Dynamics of Religion in Southeast Asia: Magic and Modernity*. Amsterdam: University of Amsterdam Press.
- Gutierrez, G. 1973. *A Theology of Liberation*. New York: Orbis.
- 1983. *The Power of the Poor in History*. Eugene, Oregon: Wipf & Stock.
- 2007. 'The Task and Content of Liberation Theology' in C. Rowland, ed. *The Cambridge Companion to Liberation Theology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hefner, R. W. ed. 2001. *The Politics of Multiculturalism: Pluralism and Citizenship of Malaysia, Singapore, and Indonesia*. Honolulu: University of Hawai'i Press.
- Huang, Shu-min. 2010. *Reproducing Chinese Culture in Diaspora*. Lanham, Maryland: Lexington Books.
- Irvine, W. 1984. "Decline of Village Spirit Cults and Growth of Urban Spirit Mediumship: the Persistence of Spirit Beliefs, the Position of Women and Modernization." *Mankind* 14(4): 315-324.
- Jackson, P. A. 1999a. "The Enchanting Spirit of Thai Capitalism: The Cult of Luang phor Khoo and the Post-Modernization of Thai Capitalism," in *South East Asia Research* 7(1):5-60.
- 1999b. "Royal Spirits, Chinese Gods and Magic Monks: Thailand's Boom-time Religions of Prosperity," in *South East Asia Research* 7(3):245-320.

Keyes, C. F. 2012. "'Cosmopolitan' villagers and populist democracy in Thailand". *South East Asia Research*, 20(3):343–360.

Keyes, C. F., L. Kendall and H. Hardacre. 1997. *Asian Visions of Authority: Religion and the Modern States of East and Southeast Asia*. Honolulu: University of Hawai'i Press.

Kwon, H. 2006. *After the Massacre: Commemoration and Consolation in Ha My and My Lai*. Berkeley: University of California Press

Morris, R. C. 2000. *In the Place of Origins: Modernity and its Mediums in Northern Thailand*. Durham: Duke University Press.

Nguyen Thi Hien. 2002. "The Religion of the Four Palaces: Mediumship and Therapy in Viet Culture." Ph.D. Dissertation, Indiana University.

Ong, Aihwa. 1987. *Spirit of Resistance and Capitalist Discipline*. New York: SUNY.

Pattana Kitiarsa. 2002. "You May Not Believe, But Never offend the Spirits: Spirit-medium Cult and Popular Media in Modern Thailand," in *Global Goes Local: Popular Culture in Asia*. Timothy Craig and Richard King, editors. Vancouver: University of British Columbia Press.

----- 2005. "Beyond Syncretism: Hybridization of Popular Religion in Contemporary Thailand," in *Journal of Southeast Asian Studies* 36(3):461–487.

Pitch Pongsawat. 2007. "Border-Partial Citizenship, Border Town, and Thai-Myanmar Cross-border Development: Case Studies at the Thai Border Towns." Ph.D. Thesis. University of California, Berkeley.

Potter, S.H. 1977. *Family Life in a Northern Thai Village: A Study in the Structural Significance of Women*. Berkeley: University of California Press.

Rhum, M.R. 1987. "The Cosmology of Power in Lanna". *Journal of the Siam Society* 75: 91–107.

----- 1994. *The Ancestral Lords: Gender, Descent, and Spirits in a Northern Thai Village*. Illinois: Northern Illinois University. Center for Southeast Asian Studies, Special Report No. 29.

Roberts, R. H. 1995. "Introduction," in *Religion and the Transformation of Capitalism: Comparative Approaches*. London: Routledge.

Rostow, W. W. 1960. *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto*. Cambridge: Cambridge University Press.

Rozenberg, G. 2010. *Renunciation and Power: The Quest for Sainthood in Contemporary Burma*. New Haven: Yale University Press.

Said, E. 1978. *Orientalism*. New York: Random House.

Suchart Setthamalinee. 2010. *The Transformation of Chinese Muslim identities in Northern Thailand*. Ph.D. Dissertation, University of Hawai'i at Manoa.

Suthep Soonthornpasuch. 2013 (1977). *Islamic Identity in Chiang Mai City: A Historical and Structural Comparison of Two Communities*. Chiang Mai: Center for Ethnic Studies and Development, Faculty of Social Sciences, Chiang Mai University:

Swearer, D. K. 1987. "The Northern Thai City as Sacred Center" in B.L. Smith and H. B. Reynolds, eds. *The City as Sacred Center: Essays in Six Asian Contexts*. Leiden: Brill.

Tanabe, S. 1991. "Spirits, Power and the Discourse of Female Gender." In *Thai Constructions of Knowledge*. Manas Chitakasem and Andrew Turton, eds. London: SOAS.

----- 2000. Autochthony and the Inthakhin cult of Chiang Mai. In A. Turton (ed.) *Civility and Savagery: Social Identity in Tai States*, pp.294–318. Richmond, VA: Curzon Press.

----- 2002. "The person in Transformation: Body, Mind and Cultural Appropriation." In S. Tanabe and C.F. Keyes, eds. *Cultural Crisis and Social Memory: Modernity and Identity in Thailand and Laos*. Honolulu: University of Hawaii Press.

- Taussig, M. T. 2010 (1980). *The Devil and Commodity Fetishism in South America*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- Turton, A. 1972. "Matrilineal descent groups and spirit cults of the Thai–Yuan in northern Thailand". In *Journal of the Siam Society* 60(2): 217–256.
- 1975. Northern Thai Peasant Society: A Case Study of Jural and Political Structures at the Village Level and Their Twentieth Century Transformations. Ph.D. Dissertation, University of London, School of Oriental and African Studies.
- 1978. "Architectural and Political Space in Thailand." In *Natural Symbols in Southeast Asia*, G. B. Milne, ed. London: SOAS.
- Van Esterick, P. 2000. *Materializing Thailand*. Oxford and New York: Berg.
- Walker, A. 2006. "Matrilineal Spirits, Descent and Territorial Power in Northern Thailand." *The Australian Journal of Anthropology* 17.2 (August 2006).
- Wijeyewardene, G. 1986. *Place and Emotion in Northern Thai Ritual Behavior*. Studies in Thai Anthropology 2. Bangkok: Pandora.
- Willford, A. C. and K. C. George. 2005. *Spirited Politics: Religion and Public Life in Contemporary Southeast Asia*. Ithaca, New York: Cornell Southeast Asia program.
- Yos Santasombat. 2008. *Flexible Peasants: Reconceptualizing the Third World's Rural Types*. Chiang Mai: RCSD.